

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Pracoviště Orální historie – Soudobé dějiny

Mgr. Julie Kochová

Ústavní péče v Československu po roce 1948

Diplomová práce

Vedoucí práce: **Mgr. Jana Wohlmuth Markupová**

Praha 2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 26. června 2018

Julie Kochová

Poděkování

Upřímně a s úctou chci poděkovat všem narátorům. Uvědomuji si, jak těžké je otevřít se cizímu člověku, a velmi si vážím přijetí, s jakým jsem se u všech do jednoho setkala.

Děkuji také vedoucí práce Janě Wohlmuth Markupové. Její vedení, zpětná vazba, konzultace, nápady a lidský přístup pro mě byly skutečně cenné a i díky ní pro mě byla tvorba po celou dobu radostí.

Před nástupem na fakultu jsem si neuměla představit, jak moc mě bude tento obor bavit. Děkuji za to svým vyučujícím Miroslavu Vaňkovi, Pavlu Mückemu, Lence Krátké, Petru Wohlmuthovi, Přemyslu Houdovi, Jiřímu Hlaváčkovi a Zdeňku Doskočilovi.

Poděkovat chci také pracovníkům Národního archivu v Praze, především pak paní doktorce Aleně Noskové, která mi pomohla najít materiály, ke kterým dosud není zpracovaný rejstřík.

Inspirací v tématu, za kterou jsem opravdu vděčná, mi vždy budou kolegové z Dobré rodiny, Dobrého startu a dalších institucí věnujících se ochraně práv ohrožených dětí – Klára, Zdeněk, Alžběta, Vráťa, Martina, Irena, Linda, Michal a všichni ostatní.

Poslední a nejdůležitější poděkování patří Tomášovi.

Obsah

Úvod.....	7
Historický kontext.....	9
Kolektivní převýchova od roku 1948.....	9
60. léta mezi ideologií a psychologií.....	14
Normalizace v dětských domovech.....	15
Literatura a archivní zdroje	19
Realizace rozhovorů	22
Téma.....	22
Okolnosti vzniku rozhovorů.....	22
Výběr narátorů a první kontakt	23
Profesní angažovanost tazatelky, subjektivita.....	25
Oslovení potenciálních narátorů – přehled.....	26
Místo rozhovoru	26
Délka rozhovoru	27
Vztah tazatelky a narátorů.....	28
Anonymita.....	28
Přehled narátorů: Vychovatelé a vychovatelky.....	29
Přehled narátorů: Děti	31
Limity	32
Dětství a vliv zátěžových situací na vzpomínky narátorů.....	35
Stres a trauma	35
Obranné mechanismy.....	36
Vliv stresu na paměť	37
Interpretace rozhovorů.....	39
Důvody umístění do domova – a byly vůbec známé?.....	39

Adopce	44
Vnímání umístění do domova a dopady na budoucí život	49
Vztahy s biologickou rodinou a návštěvy rodičů v domově	55
Romské děti v dětských domovech	66
Komunistická ideologie.....	69
Vztahy mezi dětmi	73
Vztahy mezi dětmi a vychovateli	75
Různě oblíbené děti, různě oblíbení vychovatelé	76
Jak vypadal dobrý vychovatel.....	80
Blízkost mezi vychovateli a dětmi	83
Teto, nebo soudružko	84
Přizpůsobit se – režim a pravidla, tresty	85
Pravidla	86
Denní režim.....	89
Tresty	93
Vzdělání a jeho význam	98
Nasazení vychovatelů.....	104
Rodinné zázemí vychovatelů	106
To jsou děti z děčáku.....	108
Materiální zázemí ústavů	110
Individualita dítěte v kolektivu dětského domova	114
Příprava a odchod z ústavu.....	117
Závěr.....	125
Použité zdroje	132
Literatura	132
Archivní zdroje.....	132
Zákony.....	136

Rozhovory	136
Ostatní	137

Abstrakt

Hlavním cílem diplomové práce je představit každodenní život dětí v ústavní péči v Československu po roce 1948. Práce staví na rozhovorech s bývalými dětmi a vychovateli a využívá metodu orální historie. Součástí práce jsou vedle rozhovorů také archivní materiály. Předkládaný text reflektuje běžný život v ústavech – narozeniny, vztahy mezi dětmi, prázdniny, specifika práce v ústavu, kontakt dětí s biologickými rodinami, vzdělání a další.

Abstract

The main goal of this diploma thesis is to introduce everyday life of children in institutional care in Czechoslovakia after 1948. The thesis is based upon interviews with former children and educators who were part of the institutional care, using the oral history method. Archival materials were also used as a source. The text describes the different aspects of life in institutional care: birthday parties, relationships between children, holidays, specifics of work in the institution, contact between the children and their biological families, education etc.

Klíčová slova

ústavní péče, Československo, děti, vychovatelé

Keywords

institutional care, Czechoslovakia, children, educators

Úvod

Ve 20. století se Československo dotklo v péči o ohrožené děti dvou pólů. Nejprve ve své první polovině vybuďovalo respektovaný systém podpory rodinné péče. Po únorovém převratu se od něj naopak zásadně odvrátilo. Na svém území nechalo zříditi desítky ústavních zařízení, zrušilo pěstounskou péči a kolektivní formy péče se staly významným nositelem státní převýchovy. Vybudovaný systém přejatý ze Sovětského svazu se stal natolik silným, že jeho základní principy přetrvaly do současnosti. Za statistickými údaji o desítkách tisíc dětí umístěných navzdory existující rodině do ústavů stojí příběhy stovky tisíc lidí a především desítek tisíc konkrétních dětí, kterých se nový způsob státní péče přímo dotkl a zásadně ovlivnil celý jejich budoucí život.

Právě z pohledu přímých aktérů diplomová práce na ústavní péči v Československu nahlíží. Skrze orálně historické rozhovory se v jedné linii zaměřuje na dospělé, kteří ústavy prošli jako děti, v druhé linii sleduje bývalé zaměstnance zařízení. Soustředí se na období od roku 1948 po začátek 90. let, tedy období zásadní proměny péče o ohrožené děti, a místně se omezuje na české území. Cílem diplomové práce není systém péče o ohrožené děti hodnotit, ale popsat běžný život v ústavních zařízeních, a to především dětských domovech, které byly nejčastějším typem dětské institucionální péče. Dalšími zahrnutými zařízeními jsou pak diagnostické a výchovné ústavy a dětské domovy pro děti předškolního věku. Vyjmuta tak byla zařízení pro děti s jiným než lehkým zdravotním znevýhodněním, která by vydala na samostatnou práci.

Tematické okruhy se zaměřují na běžný den v ústavu, oslavy narozenin, prázdniny, možnost individuální péče, vztahy mezi dětmi i mezi dětmi a vychovateli, specifika práce v dětském domově, materiální zázemí, kontakt s biologickou rodinou dětí nebo přípravu na budoucí samostatný život. Metoda orální historie umožňuje popsat každodennost, s níž se děti a zaměstnanci setkávali a kterou nelze vyčíst z dostupných faktografických zdrojů.

V první části diplomové práce bude popsán historický kontext, k němuž budou využity vedle stručné sekundární literatury také obsáhlé archivní materiály jednotlivých ústavů, ministerstev, krajských a národních výborů a dalších institucí. Dosavadní publikace se zaměřovaly spíše na legislativní a metodické ukotvení systému a věnovaly se především období do začátku normalizace. Přitom právě v 60. letech se v Československu začaly diskutovat přelomové

závěry výzkumů profesora Matějčka věnované následkům pobytové institucionální péče. Dopady jeho publikací navíc dalece přesáhly hranice republiky a ovlivnily vývoj péče o ohrožené děti i dalších evropských zemích. Už v roce 1963 také vznikl na Matějčkův podnět film Děti bez lásky ukazující konkrétní příběhy dětí v ústavech včetně explicitního popisu jejich citové deprivace. Film je současně jedinečnou výpovědí každodenního života v ústavech; natáčí běžné scény při obědě, na vycházce nebo v herně. Otázky vztahující se k filmu a závěrům profesora Matějčka byly zařazeny také do rozhovorů s narátory z řad bývalých vychovatelů.

Metodologické okruhy navazující na nastíněné historické souvislosti zhodnotí dostupnost zdrojů, představí specifika orálně historického výzkumu zaměřeného na dětství včetně dopadů nedostatečné rodinné péče a života v ústavu a shrnou okolnosti realizace rozhovorů, které jsou důležité pro pochopení kontextu. S ohledem na citlivost tématu a snahu o co největší otevřenost zachovává diplomová práce anonymitu narátorů.

Stěžejní částí práce je interpretace vzpomínek narátorů. Konkrétní interpretované tematické okruhy vznikly až po realizaci rozhovorů a jejich předběžné analýze. Snahou bylo od počátku otevřít narátorům široký prostor k vyprávění a nesnažit se jejich vzpomínky přísně kategorizovat. Obsáhlá interpretační část bude shrnuta v závěru spolu s diskusí výsledků a nastíněním možného dalšího rozvinutí výzkumu.

Historický kontext

System vybudovaný v Československu po únoru 1948 šel proti předválečné tradici. V období první republiky byly do ústavů umísťovány ve většině jen děti s postižením („úchylné“) a děti s poruchami chování („narušené“), o ostatní děti (o děti osiřelé a opuštěné) pečovaly pěstounské rodiny (Dunovský 1970, z něhož čerpají Matějček 1999, Bubleová 2000, Smolíková 2014). Souběžně existovalo velké množství pobytových zařízení – útulky, azyly, chudobince, sirotčince nebo dětské domovy. Zřizovány byly tyto instituce obcemi, církvemi nebo soukromými osobami či společnostmi. Obecně však byly ústavy malokapacitní a umožňovaly výrazně více individuální péči než ústavy převládající v Československu ve druhé polovině 20. století (ibid.). Z hlediska potřeb dětí, jaké známe díky výzkumům dnes, byl prvorepublikový systém péče poměrně vyspělý. Dětem v reálu nedokázal poskytnout to, co potřebovaly, ideový směr ale odpovídal systémům dnešních západoevropských zemí¹.

Kolektivní převýchova od roku 1948

Směr, který Československo nastoupilo krátce po druhé světové válce, byl zcela opačný. Vývoj – regresivní a chaotický – dobře ilustruje velké množství rozsáhlých zákonů a dalších legislativních úprav započatých už před únorem 1948. V první vlně šlo o faktickou likvidaci forem náhradní rodinné péče. K zestátnění systému došlo zákonem č. 48/1947 Sb., kdy byla zrušena podpora soukromých a církevních dětských pobytových zařízení². Zákon měl připravit Československo na masivní zvyšování počtu lůžek, které v té době mohly poskytnout péči pouhým 1400 dětem (Henschel 2015). Vzápětí zákon č. 265/1949 Sb. zdůraznil dominantní roli „zájmu společnosti“ i v rodinných vztazích; zrušena byla smluvní pěstounská péče i soudně upravená pěstounská péče. V kolektivních zařízeních sociální úlohu nahradily nové vyhlášky úlohou vzdělávací. Nový rodinný zákon č. 265/1949 Sb. pak učinil rovnítko mezi „nejlepším

---

¹ O limitech, vzhledem k nimž děti nedostanou v pobytovém zařízení nikdy stejnou péči jako v rodině, kriticky píše například Zpráva ředitelství Zemského nalezince z roku 1937. Současně popisuje intenzivní snahu o umísťování dětí z nalezince do pěstounské péče.

² Vybraná soukromá zařízení ale fungovala nadále, začátkem 50. let tvořila jejich kapacita stále čtvrtinu všech lůžek. Dětské domovy v zemích českých, stav ke dni 31. 7. 1950.

zájmem dítěte“ a „nejlepším zájmem společnosti“. Vláda argumentovala u překotných změn snahou sjednotit péči, což ovšem byl jen zastírací manévr k zahájení faktické likvidace jiných než kolektivních forem náhradní péče. Už o dva roky později byly totiž komise zřízené při národních výborech namísto soukromoprávních subjektů zrušeny (Bubleová 2000). Navíc následovalo i zrušení Ministerstva sociální péče (sociální péče v nových socialistických poměrech jako buržoazní přežitek neměla být již potřebná) a rozdělení jeho agendy mezi Ministerstvo školství, věd a umění (péče o děti nad 3 roky) a Ministerstvo zdravotnictví (péče o děti do 3 let a o děti s postižením)³. Systém roztržštěný mezi více resortů přetrval po celou druhou polovinu 20. století a dosud nebyl změněn⁴. Počet dětí v dětských domovech se během několika let skokově zvýšil, v roce 1950 už poskytovalo 232 domovů péči 8227 dětem⁵.

Tyto zásahy znamenaly zásadní odklon od principů sociálního státu uplatňovaných v oblasti péče o děti mimo vlastní rodinu⁶. Namísto navázání sociálního státu na principy tržního hospodářství budovalo Československo podle sovětského vzoru totalitní politický systém s centrálně plánovaným hospodářstvím a ideou, že sociální problémy zmizí setřením třídních rozdílů (Šiklová in Matoušek 2001).

Sovětizaci systému péče o ohrožené děti⁷ výslovně uvádí i důvodová zpráva k zákonu o sociálně-právní ochraně mládeže z roku 1952. V roce 1952 byl přijat zákon č. 69/1952 Sb., jímž bylo definitivně potvrzeno to, co vyplývalo již ze směrnic prvního pětiletého plánu předpokládajícího masivní nárůst počtu lůžek v ústavech pro péči o děti a mládež. § 9 výslovně stanovil, že „je-li třeba dítě svěřit do péče nahrazující péči rodičů, bude umístěno zásadně do

---

³ Rozdělení popisuje Vyhláška ministra pracovních sil č. 316/1951 Ú. 1. 1.

⁴ V současné době pod sebou Ministerstvo zdravotnictví soustřeďuje kojenecké ústavy (dnes dětská centra), Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy dětské domovy, dětské domovy se školou, výchovné ústavy a diagnostické ústavy a Ministerstvo práce a sociálních věcí zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc a orgány sociálně-právní ochrany dětí.

⁵ Dětské domovy v zemích českých, stav ke dni 31. 7. 1950.

⁶ Sociální stát vymezujeme „...jako stát, ve kterém demokraticky organizovaná moc prostřednictvím sociálního zákonodárství a činnosti státních institucí: 1. Garantuje základní příjem pro každého jedince a rodinu na úrovni životního minima. 2. Poskytuje sociální dávky umožňující předejít, zmírnit nebo překonat sociální rizika možných sociálních událostí (tj. zejména nemocí, úrazu a nezaměstnanosti) s cílem zajistit přiměřenou úroveň sociálního zabezpečení a sociální suverenity jedince. 3. Zajišťuje poskytování veřejných sociálních služeb (zejména v oblasti školství a zdravotnictví) odpovídající úrovně pro všechny jedince bez ohledu na jejich sociální status.“ (Večeřa 1996)

⁷ Sovětskou legislativu, v níž je patrná československá „inspirace“ popisuje například článek Child Protection Legislation As An Instrument Of Soviet Child Care Policy and Practice (Harwin 1989).

péče kolektivní“. Vzhledem k tomu, že pěstounská péče byla zlikvidována a několik tisíc dětí bylo násilně umístěno v ústavech, byla zákonem zmíněná možnost „umístění dítěte jen v rodině, která skýtá záruku, že dítě bude vychováno k lásce k lidově demokratickému státu“ tolerována jen jako forma počtem případů velmi omezené předadopční péče, neboť osvojení zůstalo zákonem o právu rodinném z roku 1949 zachováno jako jediná alternativa k osobní péči vlastních rodičů. Na děti a dospělé umístěné do ústavní péče (v tomto smyslu se rozšiřuje koncept i na další ústavní zařízení včetně nemocnic či domovů seniorů) bylo společností pohlíženo nikoli jako na celistvou osobnost, ale jako na nositele více či méně negativní nálepky, pod níž se ztrácí jedinečná osobnost (Matoušek 1999). Domovy měly vytvářet „nového socialistického člověka“, vychovat generace, které budou staviteli socialismu⁸. Preferovány byly domovy s vyšší kapacitou, krajské národní výbory byly upozorňovány na nehospodárnost zařízení „o malé kapacitě do 30 lůžek“⁹.

Jedním ze základních rysů komunistické ideologie bylo právě to, že odmítala sociální práci, v důsledku čehož byly děti namísto pomoci rodinám překlenout krizi odebírány a umisťovány do institucionální péče. Tento systém vyvinutý v Sovětském svazu a implementovaný do zemí Východního bloku popsal podrobně v roce 1959 report *Russia's Children: A First Report On Child Welfare In The Soviet Union*. V mnoha ohledech se stal průlomovým, když odkryl (a otevřeně kritizoval) základní tezi kolektivní péče: právo rodičů starat se o své děti je pouze přenesené a stát ho může přiznávat nebo odnímat na základě vlastního uvážení (Herschel 1959). Podobně kritické reporty k ústavní péči začaly koncem 60. let vycházet i v Československu¹⁰. Z regionálních autorů měly největší ohlas studie československého profesora Zdeňka Matějčka, k nimž se ještě vrátíme. Obecně byl vývoj v zemích Východního bloku oproti Západu pozadu o desítky let – například první studie o fatálních následcích ústavní péče se na Západě rozšířily hned zkraje 2. poloviny 20. století (Goldfarb, 1945, Spitz, 1945), kdežto ve východoevropských zemích začalo docházet k širší osvětě a postupného ústupu od přísně kolektivní výchovy

---

⁸ „Poněvadž všechny děti mají právo na zvláštní péči, výchovu a na radostný život, snažíme se nedostatek rodinného prostředí nejen nahradit, ale i vytvořit pro výchovu dětí takové prostředí, v němž by se děti cítily dokonale šťastny a jež by bylo schopno vychovat z nich řádné občany a nadšené budovatele socialismu u nás.“ Směrnice pro zřizování a provoz dětských domovů pro děti předškolního věku Ministerstva péče a sociální práce, 22. 8. 1950.

⁹ Například v Zápise o poradě o dětských domovech, která se konala dne 27. a 28. 3. 1952 na Ministerstvu školství, věd a umění stojí: „Byla připomenuta otázka dětských domovů o malé kapacitě do 30 lůžek, jejichž provoz je nehospodárný. Je třeba sledovat stále linii vytváření větších ústavů a snažit se získávat pokud možno větší objekty, abychom došli k hospodárnějšímu způsobu ústavní výchovy.“

¹⁰ Na rozdíl od Matějčkových československých studií nebyl systém Herschelem popisován „zevnitř“ – Herschel se narodil na Ukrajině, žil však v USA, odkud pocházela i jeho žena a spoluautorka reportu Edith a kde byla kniha v dobách sovětské cenzury vydána.

v souladu s rozšiřujícími výzkumy o nutnosti individuální péče a dalším politickým a ekonomickým uvolňováním až v 60. letech.

Stejně jako Československo navíc Sovětský svaz nastoupil cestu kolektivní péče (v 50. letech silně dogmatické) také až v období po druhé světové válce. Naopak – 20. a 30. léta byla v Sovětském svazu obdobím inovací inspirující se mimo jiné v severoamerických a západoevropských progresivních vzdělávacích metodách (Ispa 1994).

Masivní rozvoj kolektivní péče mimo rodinu umožňoval státu násilné odebrání dětí z rodin, a to i bez závažných důvodů ohrožujících bezpečnost dítěte. Většina dětí byla oddělena od rodin kvůli porušení rodičovských povinností týkajících se péče nebo vzdělávání. Pod tyto důvody se skryl téměř jakýkoliv pro režim nežádoucí životní styl; odebírány byly děti pracujících matek¹¹ nebo děti mladých matek stejně jako děti matek podezřelých z promiskuity či alkoholismu (Henschel 2016). Na tyto děti měly upozorňovat sociální odbor například učitelé mateřských škol, po nahlášení podezření mohly být děti okamžitě vzaty do takzvaných záchytných ústavů, a to na dobu, než se prošetřilo, zda se mohou vrátit zpět do rodiny, nebo musí být trvale umístěni do ústavní péče¹². Dotazníkové šetření provedené v roce 1951 uvádělo, že jen 4 % dětí byla do dětského domova umístěna kvůli nezájmu rodičů, naopak nejčastějším důvodem pro umístění dítěte do dětského domova (odpovídající čtvrtině dětí) bylo „zaměstnání rodičů, které bránilo v řádné výchově dětí“¹³, a děti tak byly „vesměs svěřeny do státní péče, aby byly napraveny chyby v jejich výchově“¹⁴. Stejně tak průzkum z konce 60. let potvrzuje, že polovina dětí byla přechodně umístěna do domova kvůli „selhání ve výchovné péči, zanedbání výchovy svých dětí, poskytnutí špatných vzorů, zanedbávání školy, lehčí trestné

---

¹¹ Otcové při rozhodování o odebrání dítěte málokdy hráli významnou roli, úřady se zaměřovaly především na matku (Henschel 2016).

¹² Funkci záchytných dětských domovů osvětluje například zápis z porady krajských národních výborů a ministerstva školství, věd a umění. Návrh na reorganizaci záchytných dětských domovů a domovů pro děti obtížně vychovatelné – porada s KNV, 1. 3. 1952.

¹³ Dalšími uváděnými důvody jsou úmrtí rodičů (13,4 %), neschopnost rodičů k výchově (12,8 %), rozhodnutí osudu o zbavení rodičovské moci (7,1 %). „Ostatní děti přišly do dětského domova pro nemoc rodičů, pro rozchod rodičů, pro vrácené poměry v rodině, dále proto, že rodiče jsou nezvěstní nebo byli odsunuti,“ píše se v referátu.

¹⁴ Referát na poradě zástupců KNV o dětských domovech dne 27. března 1952; Organisační a výchovné otázky dětských domovů.

činnosti, špatné občanské, kulturní a morální kvalitě, asociálním a antisociálním postojům vůči společnosti“¹⁵.

Začátek 50. let provázela řada experimentů nové podoby péče o ohrožené děti. Jedním z nich byla například škola v Květušíně na Českokrumlovsku, z níž se stal internát a dětský domov pro romské školáky. Během let 1950 až 1960 prošlo domovem na tři sta odebraných dětí; smyslem bylo rozbít tezi o nevzdělavatelých Romech. Návštěvy v domově byly značně omezené, někteří rodiče se s dětmi neviděli i několik let (Šebová 2009). Na jedné straně stál úspěch v podobě vzdělání, tehdy většině Romů nedostupného, na druhé straně trauma z odtržení od rodiny¹⁶ (Hlaváčková 2008). V 50. a 60. letech vyrůstalo v dětských domovech a dalších zařízeních vysoké procento romských dětí (Pavelčíková 2004).

Jmenovaná opatření vedla k tomu, že v roce 1960 už žilo v ústavní péči na 20 tisíc dětí, z toho přes 5 tisíc dětí do 3 let (Henschel 2015, Zdravotnická ročenka ČSR 1969¹⁷), a systém začínal kolabovat. Krajské národní výbory jako zřizovatelé domovů potřebovaly nutně navyšovat počty lůžek, aby umístily více dětí, u nichž potřebnost ústavní péče vyhodnotily¹⁸, zároveň se ale potýkaly s problémy se stávajícími a zcela nevyhovujícími budovami (ústavy byly typicky zřizovány v zabavených zámcích, klášterech a dalších velkokapacitních a obtížně udržitelných budovách¹⁹) a nekvalifikovaným personálem, kterého byl navíc permanentní

---

¹⁵ Čtvrtina dětí odcházela do domovů kvůli nemoci matek. Směrnice o zřizování, organizaci a výchově vzdělávací činnosti dětských domovů – rozeslání do vnitřního připomínkového řízení, 4. 3. 1968, č. 9163/68.

¹⁶ Experimentem se zabývala ve své diplomové práci „Škola Míru“ v Květušíně 1950–1954 (a její pokračování na Dobré Vodě u Prachatic) – kritická reflexe v historickém kontextu 50. let také Tereza Šebová zkoumající ho optikou orální historie. Jak autorka uvádí v závěru výzkumu, bývalí žáci vnímali své umístění v Květušíně více či méně pozitivně, a to bez ohledu na přiznaná traumata. Oceňovali vzdělání nebo materiální podmínky, které by jim ve vlastní rodině nebyly umožněny.

¹⁷ Uvedená ročenka obsahuje statistiky od roku 1937.

¹⁸ Archivní materiály obsahují desítky stížností na chybějící kapacity ústavů včetně popisu konkrétních případů. Například: „Matka dětí H., zaměstnána jako školnice v dět. jeslích, byla v červnu minulého roku náhle odvezena do nemocnice. Stáli jsme před problémem okamžitého umístění 7letého Antonína, 4leté Evy, 3leté Libuše a 3měsíční Růženky. Otcí jsme děti svěřit nemohli /alkoholik/, příbuzní nebyli ochotni děti přijmout buď pro vlastní početnou rodinu, neb nevhodný byt, neb špatný zdravotní stav. Nastala beznadějná honba za volným místem v DD. (...) Zatím děti putovaly od jedné sousedce k druhé. 7letého Antonína a 3měsíční Růženku opatovala stará sousedka, sama nemocná, 80letá. Růženku nám po 14 dnech přijali do Krče, Antonína jsme umístili na 2 měsíce v prázdninové osadě. Pro další děti jsme místo v DD nenašli a po celou dobu matčiny nemoci opatrovaly děti sousedky.“ Ústřední národní výbor hl. m. Prahy, Ref. práce a soc. péče, ústavní odbor, Umístování dětí do DD. Nedostatek volných míst, 9. 4. 1951.

¹⁹ Výmluvný je například soupis klášterních budov v Gottwaldovském kraji z října 1950, kdy byly dětské domovy zřízeny v klášterech ve Strážnici, Uherském Brodě, Bojkovicích, Lukově u Holešova, Vizovicích, Zašově, Březnici a Morkovicích s kapacitou celkem 380 lůžek. Zveřejnění bývalých řeholních dětských domovů, povolení

nedostatek. Například školský odbor Rady Ústředního národního výboru hl. m. Prahy adresoval v březnu 1957 předsednictvu vlády svůj Rozbor příčin nedostatků v práci v dětských domovech, v němž uvádí, že v pražských domovech je bez pedagogické kvalifikace plných 75 % vychovatelů a vychovatelé s kvalifikací mají malou praxi²⁰. Ve výchovné skupině pak připadá na jednoho vychovatele 30 až 45 dětí, protože vychovatelé v praxi namísto 46hodinového týdenního úvazku odpracují až 60 hodin, a tak si permanentně vybírají náhradní volno²¹. Opatrně se tak začalo upozorňovat, že stávající podoba kolektivní péče může ohrozit budoucnost dětí, a tak i budoucnost socialistické společnosti (Henschel 2015).

60. léta mezi ideologií a psychologii

Po více než deseti letech existence sovětizovaného systému „sociálně-právní ochrany mládeže“ bylo možno provést relevantní hodnocení jeho dopadů. To učinili v roce 1963 Zdeněk Matějček a Josef Langmeier ve své zásadní publikaci *Psychická deprivace v dětství*. Publikace velmi silně ovlivnila nejen systém v Československu; její dopady byly celosvětové. Autoři stavěli na zahraničních výzkumech i praxi v československých ústavech a kniha se dočkala čtyř rozšíření v souladu s vývojem celorepublikové praxe. Od prvního (1963) do třetího (1974) vydání například získal pojem deprivace zcela novou podobu. Na knihu navázal filmový dokument *Děti bez lásky* (1963). Režisér Kurt Goldberger v něm ve spolupráci s Matějčkem ukázal konkrétní příběhy dětí v ústavech a popsal existenci a původ psychické deprivace²². Jaké bylo sdělení filmu, ilustruje i postup vládních představitelů – zakázali ho. Mezitím se ale dokument dostal na benátské filmové bienále a získal tři ceny, které film v Československu znovu zpřístupnily.

---

výjimek, 6. 10. 1950. Jiným příkladem byl dětský domov v Čáslavi, který sídlil ve stejné budově jako chudobinec. Krajský národní výbor, Prohlídka dětských domovů v Holicích, Poličce a Čáslavi, 26. 4. 1950.

²⁰ Rozbor příčin nedostatků v práci dětských domovů, č. 1574-56/1, 15. 3. 1957.

²¹ *ibid.*

²² K filmu jsem se vracela také se svými narátory, je totiž cenným dokumentem reálného života v ústavech. Sleduje běžné scény každodenního života; oběd, vycházku, hernu.

Přes počáteční nepřijetí se však teze Matějčka, Langmeiera a dalších odborníků²³ vepsaly do legislativy – znamenalo to, že politickou ideologii skutečně mohly ovlivnit a ovlivnily odborné závěry. Na zjištění bylo reagováno bezprostředně v rámci tzv. rekodifikace „vítězného socialismu“ (nové občanské, rodinné, trestní a hospodářské kodexy nahrazující „revoluční“ předpisy z počátku 50. let a reagující především na přijetí nové „socialistické“ ústavy v roce 1960). V novém zákoně o rodině č. 94/1963 Sb., platném s dílčími úpravami z let 1982 a 1998 až do 31. 12. 2013, byla obnovena pěstounská péče. Vznikly také takzvané SOS vesničky, byť byly ve struktuře náhradní péče velkou výjimkou. Změny ovšem nevedly k významnému snížení počtu dětí v ústavní péči. Existenci těchto zařízení totiž obhajoval druhý a rovněž silný tábor odborníků, kteří požadovali zlepšení péče (především ve smyslu navýšení personálu a jeho kvalifikace), ale nikoliv uměnění institucionální péče. Významnou změnou na jejich popud prošla struktura ústavní péče – především byla oddělena zařízení pro krátkodobou péči zajišťující domov dětem s potřebou překlenout akutní situaci v rodině (například nemoc rodiče nebo bytové podmínky) a zařízení poskytující dlouhodobou péči. O umístění do konkrétního domova pak rozhodovaly diagnostické ústavy, které nahradily záchytné domovy. Ústavní péče pak byla stále charakterizována vysokým počtem dětí romského původu, v roce 1982 tvořily tyto děti 42 % všech dětí v dětských domovech (Henschel 2016).

Normalizace v dětských domovech

Do začátku normalizace prošla podoba péče o ohrožené děti reformami, které znovu posílily funkci rodiny. Přesto nebyl opuštěn ústřední cíl, a to výchova socialistického člověka²⁴, a stejné zůstaly základní charakteristiky systému: vysoký počet dětí v ústavech, vysoká kapacita ústavů, nízká úroveň specializované a odborné péče a slabá kontrola umožňující i vážné porušování práv dětí²⁵. Archivní materiály ale dokládají, že se proměňovalo smýšlení o podobě péče.

---

²³ Průlom znamenala česká publikace Návrh nového systému péče o dítě vychovávané mimo vlastní rodinu (Koch, Langmeier, Matějček 1965) a návazná slovenská publikace Spoločenský význam detských domovoch, ich súčasné psychologické problémy a perspektivy (Bažany, Sojka 1966). K dalším odborníkům patřili například Antonín Šulc, Marie Bušková, Josef Černý, Iva Vaňková nebo Jiřina Taxová-Šolková.

²⁴ Matoušek (1999) píše, že „v 70. a 80. letech již straničtí ideologové neměli takový vliv jako v předchozích dekádách (...). Nicméně pedagogický optimismus doprovázený přeúčovací posedlostí byl stále étosem doby.“

²⁵ Vágní ochranu práv dětí ilustrují například závěry kontrol, kterých je v archivních materiálech několik desítek. Například zpráva krajského národního výboru z kontroly mateřské školy ve zvláštní škole s dětským domovem v Načeradci popisuje případ, kdy „v době kontroly byl v jedné třídě zařízení uzamčen zcela nahý chlapec /útekáč/,

Zvyšovaly se například požadavky dětských domovů a dalších zařízení směřované k příslušným ministerstvům a zástupci jednotlivých institucí si na schůzích začali všimnout dosud opomíjených oblastí – například chybějící psychologické péče. Studie Matějčka a dalších reformátorů systému tak sice nepřinesly rychlé radikální změny, začaly ale velmi pomalu otáčet způsob, jakým stát na péči o děti v ohrožení nahlížel.

Mezi často opakované požadavky dostupné v archivních materiálech ministerstev patřily navyšování počtu vychovatelů a snižování počtu dětí v jedné skupině (ovšem stále na zhruba 10 až 15 dětí), snižování celkové kapacity domova, rozšiřování poskytovaných služeb i na mládež nad 15 let a podmínek pro ubytování učňů a specializace, posilování odborných služeb v zařízeních pro děti se zdravotním znevýhodněním a zlepšení ubytovacích podmínek. Během normalizace se ukázalo, že stát sice určil podobu péče o děti, umožnil ale vytvoření živelného a nefunkčního systému. Pro své vize nezajistil potřebné podmínky, a to ani dvě až čtyři desítky let po ustanovení. Na jednoho vychovatele připadaly i desítky dětí, s dětmi pracoval nekvalifikovaný personál, odbornost chyběla také na vedoucích pozicích ústavu, nefungovaly systém přípravy na budoucí život a následná péče, ústavy sídlily v naprosto nevyhovujících budovách bývalých zámků a klášterů, které nedokázaly pokrýt potřeby dětí navzdory nemalým investicím²⁶. Chyběl také systém kontroly, a tak byl otevřený prostor k porušování práv dětí včetně zneužívání moci ze strany vychovatelů.

Od začátku 70. let se začala kapacita dětských domovů postupně snižovat – do roku 1986 bylo zrušeno 28 zařízení s 1137 lůžky a v dětských domovech zůstalo místo pro 4157 dětí²⁷. Celkem vyrůstalo v zařízeních ministerstva školství přes 9 tisíc dětí, v ústavech ministerstva

---

dohola ostříhaný, zabalený pouze v dece. Neměl k dispozici ani lůžko, pouze volně položené matrace na podlaze třídy“. Závěrem zprávy výboru je doporučení, „aby pracovníci domova byli poučeni o nevhodnosti těchto opatření při útěcích chovanců“. Zařízení na to v dopise sděluje, že „byla učiněna výtka řediteli za nepedagogický postup s tím, aby všechny pracovníky zařízení důkladně poučil o nepřipustnosti používání podobných výchovných prostředků“, a tím je považována celá věc za vyřízenou. Středočeský krajský národní výbor Praha – odbor školství, Kontrola letní činnosti dětského domova – žádost o provedení nápravných opatření, č. 24.977/69, 1. 8. 1969.

O úrovni péče vypovídají také archivované podněty z řad veřejnosti. Jeden z rodičů, který musel své děti umístit do zařízení pro lázně manželky a svou pracovní vytíženost, například popisoval, že syn místo docházky do školy pracoval jako pomocný zedník při svépomocné stavbě zařízení. Jiří Baštář – nedostatečná péče o děti v dětském domově v Dobřichovicích. Ministerstvo práce a sociálních věcí ČSR, 1972, č. IV/2-8869.

²⁶ „Třetina ze stávajících budov je stará 90–150, ale i 400 a více let, navíc často umístěná ve společensky neatraktivních obcích, které ani nemohou vytvořit ústavům dostatečné zázemí.“ Zpráva o současném stavu zabezpečování kapacit výchovných ústavů pro děti a mládež v ČSR, 1987. Č. 8313.

²⁷ Český statistický úřad, Přehled o nárůstu či úbytku v síti a kapacitách školských zařízení pro výkon ústavní výchovy a ochranné výchovy do roku 1986 v ČSR.

zdravotnictví 3 tisíce dětí²⁸ a další tisíce dětí v zařízeních ministerstva práce a sociálních věcí. Problémem zůstaly ústavy pro děti s výchovnými problémy. Zařízení pro děti lehce ubylo (pět zařízení s 398 lůžky), naopak pro mladistvé ale byla kapacita navýšena na dvojnásobek (1213 lůžek²⁹). Ilustrativní je, že zprávy zabývající se tímto novým fenoménem se zaměřovaly pouze na možnosti zřizování nových výchovných ústavů, a nikoli na příčiny nárůstu dětí se závažnými výchovnými problémy³⁰. Problém byl stále chápán jako hledání řešení ochrany společnosti před těmito dětmi než hledání pomoci dětem samotným³¹. Pokud byly důvody zvyšujícího se počtu dětí s problémy naznačeny, zpravidla mezi nimi bylo rozšíření užívání návykových látek, zhoršující se ekonomická situace rodin a dlouhodobý pobyt dětí v nich jako v nevyhovujícím prostředí. Návrhy řešení však začaly častěji obsahovat nejen zřizování nových ústavů, ale i požadavky na zvyšování kvalifikace výchovného personálu tak, aby s těmito dětmi uměl lépe pracovat. Z výchovných ústavů začaly například přicházet žádosti o účast na psychoterapeutických seminářích nebo žádosti o metodiky pro práci s dětmi s problémy.

Soustava školských zařízení zahrnovala v první linii diagnostické ústavy pro předškolní a školní děti a pro mládež. Z nich děti bez větších výchovných problémů odcházely do dětských domovů internátního nebo rodinného typu³² a do zvláštních internátních škol. Jejich zřizování a správa spadaly do kompetence okresních národních výborů. Děti a mladiství, u kterých byly identifikovány výraznější výchovné problémy, pak byly rozřazovány do dětských výchovných ústavů a výchovných ústavů pro mládež, přičemž k oběma typům zařízení existovaly ještě speciální ústavy (případně speciální oddělení „klasických“ výchovných ústavů) se zvláštním

---

²⁸ Ministerstvo zdravotnictví ČSR, Zdravotnická ročenka, 1986.

²⁹ Zpráva o současném stavu zabezpečování kapacit výchovných ústavů pro děti a mládež v ČSR, 1987. Č. 8313.

³⁰ Např. Zpráva o současném stavu zabezpečování kapacit výchovných ústavů pro děti a mládež v ČSR, 1987. Č. 8313; Zpráva o trestné činnosti mládeže v letech 1976–1980; Usnesení vlády ČSR č. 67/75 ke zvýšení účinnosti ochrany mládeže před protispolečenskou činností v ČSR.

³¹ „S narůstajícím počtem obtížně vychovatelné mládeže vystupují ještě více do popředí oprávněné požadavky společnosti na kvalitu převýchovné práce ve specializovaných školských zařízeních.“ Zpráva o současném stavu zabezpečování kapacit výchovných ústavů pro děti a mládež v ČSR, 1987. Č. 8313.

³² V roce 1973 bylo 70 % domovů internátního typu, tedy na dlouhodobou péči. Ministerstvo školství, Dětské domovy, stav k 1. 2. 1973.

režimem – zvýšenou výchovnou péčí nebo ochranným režimem³³. Správa těchto zařízení náležela krajským národním výborům³⁴.

Zásadní změnu podmínek nepřinesl ani pád režimu. Jak popisoval na sklonku 90. let Matoušek, „většina dnešních ústavů byla založena či formována v době poválečné. Převrat roku 1989 přinesl změnu politického uspořádání, změnu ideologie, nikoli změnu institucí. Naprostá většina personálu byla vzdělávána a získávala zkušenosti v období reálného socialismu, což na mnohých zanechalo nesmazatelné stopy ve výkonu profesionální role.“ (Matoušek 1999)

---

³³ V 50. letech existovaly vedle dětských domovů tyto typy ústavů: typ A = záchytné ústavy, typ B/C = dětský domov pro děti obtížně vychovatelné, typ C = dětský domov s uzavřenou péčí.

³⁴ Zákon č. 76/1978 Sb., o školských zařízeních, ve znění vyhlášeném pod č. 49/1984 Sb.

Literatura a archivní zdroje

Sekundární literatura k tématu ústavní péče v Československu je velmi omezená. Předně se věnuje téměř výhradně období do začátku normalizace, zbylé dvě desítky let opomíjí nebo je odbývá stručným výkladem. Autoři navíc vychází z podobných zdrojů. Hranickým příkladem je zkoumání prvorepublikového systému, důležitého pro pochopení poválečných změn, kterému se věnují Matoušek (Ústavní péče, 1999), Bubleová (Historický vývoj péče o opuštěné děti, 2000) nebo Smolíková (Pěstounská a ústavní péče v proměnách času, 2014), ale všichni pravděpodobně vycházejí z jednoho pramene. „Zdrojem Q“ je v tomto případě zřejmě publikace Jiřího Dunovského vydaná v roce 1971 pod názvem Postavení dítěte ve společnosti se zřetelem k sociálnímu osíření. Zmínění tři autoři pak například citují stejné části zákonů jako Dunovského publikace nebo akcentují stejné podrobnosti (například domovské právo, které je přítom pro problematiku spíše méně důležité).

K překotným poválečným změnám jsou vhodným zdrojem legislativní úpravy, vyhlášky a další pokyny, kterých vznikalo okolo roku 1948 velké množství. Cenné jsou u zákonů také předkládané důvodové zprávy, které velmi explicitně odkrývají pozadí jejich přijetí. Příkladem je například důvodová zpráva k zákonu o sociálně-právní ochraně mládeže z roku 1952 výslovně uvádějící sovětizaci systému. Komentář k těmto překotným změnám poskytuje především publikace Oldřicha Matouška Ústavní péče z roku 1999. Matoušek sleduje ideový záměr změn, kdy na děti a dospělé umístěné do ústavní péče (v tomto smyslu rozšiřuje koncept i na další ústavní zařízení včetně nemocnic či domovů seniorů) bylo společností pohlíženo nikoli jako na celistvou osobnost, ale jako na nositele více či méně negativní nálepky, pod níž se ztrácí jedinečná osobnost člověka. Změny komentuje dále například Bubleová v již zmíněném článku Historický vývoj péče o opuštěné děti (2000), opět ale jen stručně.

Fungování systému v Sovětském svazu a jeho rozšiřování do dalších zemí Východního bloku přibližuje kniha *Child Care in Russia: In Transition* od Jeana Ispy. První vydání pochází z roku 1994, nejde tedy o péči v Ruské federaci, ale shrnutí vývoje zhruba od éry Lenina po počátek funkčního období Borise Jelcina. Další souvislosti ke kolektivní ústavní výchově doplňuje článek Judith Harwin z roku 1989 *Child Protection Legislation As An Instrument Of Soviet Child Care Policy and Practice*. Zaměřuje se na příslušné legislativní úpravy, některé z nichž Československo zkraje 50. let přejalo. Pozadí plných, převážně nově vzniklých ústavů

v Sovětském svazu osvětluje kniha Herschela a Edith Altových z roku 1959 *Russia's Children: A First Report On Child Welfare In The Soviet Union*.

Stěžejní jsou pro porozumění fungování systému publikace českého psychologa Zdeňka Matějčka a jeho spolupracovníků, s nimiž vedle průlomové a čtyřikrát doplněné publikaci *Psychická deprivace v dětství* (1963, 1968, 1974 a 2011) inicioval Matějček také vznik filmového dokumentu *Děti bez lásky* režiséra Karla Garguláka (1963).

Jak zákony, tak zmíněné publikace popisují především teoretická východiska. Konkrétní důsledky vládní politiky na praxi v dětských domovech a dalších ústavech doufám lépe odhalí právě orálně historické rozhovory s těmi, kteří v ústavech reálně žili. K pohledům přímých aktérů života v dětských domovech a dalších zařízeních se mi podařilo dohledat jen několik rozhovorů. Patří mezi ně rozhovory s ředitelkou domova v Bratislavě Dobromilou Vaňkovou (2015) či vychovatelkou domova v České Kamenici Renatou Plášilovou (2015). Z pohledu dětí život v dětském domově ukazuje například rozhovor s Miroslavem Kovalem (2016), který jako školák vyrůstal s bratrem sedm let v domově v Pyšelích. Popisuje pevný řád (oblečení do komínků, stlaní postelí, pravidelný budíček v 6 hodin, vycházky za odměnu) i následky, jaké na něm traumatické dětství zanechalo (samotářství, odpor k Vánocům atd.). Tyto rozhovory ovšem pochází z projektu *Paměť národa* a je proto nutné k nim o to důsledněji kriticky přistupovat. O svém dětství v dětském domově vypráví v rozhovoru *Rozpuštěné bolesti* také herečka Naďa Konvalinková.

Obsáhlé materiály k poválečné ústavní péči jsou uloženy v Národním archivu, k většině z nich však dosud není zpracován rejstřík, a tak bylo jejich studium časově velmi náročné. Velkou pomoc při třídění materiálů institucí však poskytli pracovníci archivu. K pochopení kontextu přispívá například korespondence mezi institucemi, a to napříč všemi úrovněmi – od jednotlivých dětských domovů, přes výbory až po relevantní ministerstva.

Praxi sociálního systému v oblasti náhradní péče pak sekundární literatura věnovaná sociální politice obchází. Například obsáhlá publikace *Sociální stát v Československu* (Rákosník, Tomeš 2012) se věnuje především pojištění, zaměstnanosti či sociálním dávkám, z oblasti péče o děti pak téměř výhradně jeslím a mateřským školám. K našemu tématu jsou nicméně z publikace relevantní informace o sovětizaci celé sociální politiky, k níž v Československu v legislativní rovině docházelo v největší vlně v letech 1952 až 1956. Oblast náhradní péče

o děti tak prošla změnami v nejdůležitějších bodech velice rychle. Zásadní krok – zestátnění systému veřejné ochrany dětí bez náhrady – učinilo Československo už v roce 1947, poslední ze čtyř velkých zákonů byl pak přijat v roce 1952. Podobně téma náhradní péče téměř zcela absentuje v publikacích Sociální správa: Úvod do teorie a praxe (Tomeš a kol. 2002), Dějiny správy v českých zemích (Dobeš, Hledíková, Janák 2005) či Sociální práce: Její vývoj a metodické postupy (Novotná, Schimmerlingová 1992), zmíněné publikace jsou pro tuto práci prospěšné jen z hlediska obecného pojetí sociální péče v Československu. Obecně lze říci, že agenda dětí a dětí v náhradní péči obzvláště stojí na okraji zájmu badatelů věnující se socialistické sociální politice. Téma opomíjí například i jinak podrobně zpracovaná publikace Lenky Kalinové Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969 (2007) nebo Rákosníková Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960 (2010).

Realizace rozhovorů

Téma

Práce se věnuje ústavní péči v Československu, a to z pohledu jejích aktérů. Zaměřuje se skrze orálně historické rozhovory v jedné linii na dospělé, kteří v dětství ústavy prošli (nazývat je pro zjednodušení budeme v některých případech „dětmi“), v druhé souběžné linii sleduje zaměstnance ústavů. Práce se soustředí na období od roku 1948 po začátek 90. let jako na období, během něhož došlo v péči o ohrožené děti k zásadnímu odvratu od světově respektovaného systému péče za první republiky a k významnému posílení kolektivní péče v ústavech. Cílem není tento systém nijak hodnotit, ale popsat ho z pohledu těch, kteří ho na nejnižší úrovni sami prožívali. Metoda orální historie umožňuje ukázat každodennost, s níž se děti a zaměstnanci setkávali a kterou nelze vyčíst z dostupných faktografických zdrojů.

Okolnosti vzniku rozhovorů

Rozhovory s narátory probíhaly od července 2017 do dubna 2018. Záměrem bylo pořídit s každým jeden až dva rozhovory – veškeré otázky sice zpravidla byly položeny při prvním rozhovoru, druhé rozhovory ale otevřely možnost doptat se na větší detaily a také položit znovu otázky u odpovědí, u kterých si narátoři nebyli poprvé zcela jistí, odpovědi byly nápadně odlišné od údajů zjištěných z jiných zdrojů³⁵ nebo si narátoři sami odporovali³⁶. Ve třech případech byl realizován rozhovor jen jeden – ve dvou případech byly narátorky velmi vyčerpávající a přímé, a tak nevznikla potřeba druhého rozhovoru, v případě jednoho narátora tato potřeba byla, nebylo ale možné prolomit jeho neochotu a pokračovat druhým rozhovorem.

---

³⁵ Typickým příkladem byly pasáže zaměřené na stav dětí po příchodu do zařízení. Mnoho narátorů- vychovatelů a vychovatelek nejprve tvrdilo, že většina dětí přicházela týraná a těžce zanedbávaná, při opětovných dotazech ale mluvili o tom, že mnoho dětí se k nim dostalo kvůli uvěznění rodičů za příživnictví (což neindikuje, že by tito rodiče své děti týrali) nebo z jiných důvodů.

³⁶ Jeden z narátorů například během jednoho rozhovoru jmenoval tři možné počty dětí v domově v širokém rozptylu od 120 do 180 dětí. Nebo mluvil o tom, že se v domově vůbec neslavily narozeniny a ani nevěděl, kdy je má, a na jiném místě rozhovor se zmiňoval o dárcích, které dostal od vychovatelek k narozeninám.

U samotné realizace se více osvědčilo začít konkrétní otázkou na rok nástupu do zařízení než například pro narátory příliš abstraktní prosbou o jejich představení. Narátoři předem věděli, jakého tématu se bude rozhovor týkat, a i s ohledem na to byli připravení mluvit o přímých zážitcích z ústavu. Narátoři se dvěma výjimkami nejsou zvyklí poskytovat rozhovory, všichni ale mluvili sami od sebe a nebylo nutné je více pobízet. Pouze na některé aspekty (především ty negativní, smutné, těžké) bylo potřeba explicitně se dotazovat nebo doptávat (více viz níže).

Místně byli narátoři rozprostřeni pouze na území Čech, vzdálenost nejzápadnějšího a nejvýchodnějšího místa rozhovoru přesahovala 320 km. V jednom případě bylo nutné, aby oba rozhovory proběhly přes Skype – narátor v současné době žije mimo Evropu.

Dohromady jsem provedla 27 rozhovorů s celkem patnácti narátory – z nich dva byli vychovatelé (ovšem zařazen byl nakonec jen jeden, a to navíc vychovatel z výchovného ústavu, tzv. polepšovny), šest narátorek pracovalo jako vychovatelky a pět narátorek a dva narátoři prošli dětskými domovy jako děti. V případě jedné narátorky bohužel došlo po pořízení obou rozhovorů k odvolání verbálního souhlasu s použitím rozhovorů. Pro práci to je velká ztráta, protože vyprávění narátorky – značně pesimistické, negativistické a nešťastné – se ostatním rozhovorům silně vymykalo³⁷. Jednoho narátora jsem se nakonec rozhodla do práce naopak nezařadit já – v dětském domově působil jako ředitel i dlouho po revoluci, čile se stále angažuje v oblasti péče o ohrožené děti a měl během rozhovoru velké tendence odbíhat k přítomnosti. Mezi současným a minulým stavem nebyla v jeho vyprávění jasná linie, a proto by mohlo být využití jeho rozhovoru pro práci zkrslující.

Výběr narátorů a první kontakt

Nalézt narátory bylo velmi složité. Nejsilnějšími zdroji byla sociální síť Facebook a oslovení stávajících ředitelů dětských domovů a dalších zařízení. Na sociální síti jsem oslovovala narátory zmiňující v některé z diskusí, že sami zkušenost s ústavem mají. Další tipy na konkrétní osoby jsem získala e-mailem od ředitelů současných zařízení, kterých jsem oslovila zhruba šedesát a odpovědělo z nich deset. Čtyři narátory jsem získala díky osobním kontaktům,

---

³⁷ Právě výběr narátorů a narátorek je největším limitem práce (více viz Limity).

ve dvou případech jsem dostala tip od stávajících narátorů, v dalších dvou případech jsem oslovovala lidi bez domova, za kterými pravidelně chodím na ulici nebo na ubytovnu. S žádostí o rozhovor jsem osob se zkušeností s ústavní péčí oslovila celkem 39, jen šestnáct z nich souhlasilo a s patnácti jsem rozhovor realizovala³⁸.

Jako první jsem volila v naprosté většině písemný kontakt – zprávu na sociální síti, e-mail, SMS. Přestože jsem na některé narátory dostala i telefonní číslo, chtěla jsem jim ponechat prostor na rozhodování a případné odmítnutí. V úvodní zprávě jsem představila sebe a základní rysy práce; především jsem dala důraz na princip, že nechci ústavní péči nijak hodnotit, spíše popsat běžný chod zařízení. Zmínila jsem rovněž anonymitu a svou časovou i místní flexibilitu.

Na menší část zpráv jsem nedostala odpověď vůbec (a to ani po opakovaném kontaktu), necelá čtvrtina byla stručně, ale slušně odmítnuta – v několika případech s dovětkem „je to uzavřená kapitola“ či „nechci se k tomu vracet“. Na tři ženy a jednoho muže jsem měla kontakt pouze na pevnou linku, předchozí písemný kontakt tedy nebyl možný. Ve všech případech se jednalo o nepříjemné hovory, které příjemce a příjemkyně obtěžovaly; jedna z oslovených mi sdělila, že „děcka tam byly šílený a je ráda, že má od těch harantů už pokoj“.

Nápadné je odmítnutí v 60 % případů – obzvláště s přihlédnutím k tomu, že se jednalo buď o osoby, o kterých si současné vedení domova myslelo, že by byly k rozhovoru ochotné, nebo o sobě samy a pod svým jménem sdělovaly svou zkušenost s ústavní péčí na sociální síti. Při tak malém a specifickém vzorku oslovených nelze dělat jasné závěry, poměr realizovaných a odmítnutých rozhovorů spolu s důvody odmítnutí ale naznačuje, že se jedná o velmi citlivé a kontroverzní téma – tím spíše, že jde o prvovýzkum. O to více si vážím všech, kteří s rozhovorem souhlasili a otevřeli mi své soukromí. Důležitá a cenná byla i odmítnutí a jejich způsob, které potvrdily některé předpokládané limity práce, o nichž píše níže.

---

³⁸ Jednu z narátorek jsem nakonec nezařadila z časových důvodů; patřila navíc k mladším narátorům a narátorkám, většinu času v domově vyrůstala až po revoluci.

Profesní angažovanost tazatelky, subjektivita

Do kontaktů s narátory v různých fázích zasáhlo mé pracovní angažmá v aktivitách směřujících k deinstitucionalizaci péče o ohrožené děti. U šesti narátorů se toto ukázalo jako překážka k realizování rozhovorů. Vzhledem k tomu, že jsem sama nepovažovala tuto skutečnost za nepřekonatelnou, před rozhovory jsem se o ní sama od sebe nezmiňovala. S několika narátory jsme na angažmá narazili během prvních telefonických hovorů, další si mě následně našli na internetu – pro všechny byla tato skutečnost nepřekonatelná a komunikace v tomto ohledu byla nepříjemná. Mé profesní aktivity byly naopak z mé strany vždy komunikovány při osobním kontaktu, zpravidla po prvním rozhovoru. Nikdo z narátorů nereagoval negativně (v případě tří vychovatelek dokonce naopak), dva bývalí vychovatelé (oba jsou v oblasti stále angažováni) jen měli tendence mě přesvědčovat o nezastupitelnosti ústavní péče. Vždy se ale podařilo najít společnou řeč a ani jednou diskuse nezabránila pořízení dalšího rozhovoru a vstřícné komunikaci. S jedním narátorem jsme se měsíc po realizaci druhého rozhovoru potkali na konferenci, kde jsme každý zastupoval jinou názorovou stranu. Narátor mě obviňoval z „podjatosti“ při psaní diplomové práce, vysvětlili jsme si proto znovu její nehodnotící princip a opět došli k dohodě.

Obecně jsou subjektivita, předsudky či zaujatost jedněmi z velkých otázek orální historie. Z povahy věci jsou orálně historické projekty vždy subjektivní – na straně narátora, který sděluje svůj pohled na určité události či období, i na straně tazatele (a případně interpretátora, pokud je jím někdo jiný). Bez ohledu na profesní nebo osobní angažovanost je subjektivita nevyhnutelná, je přirozenou součástí orální historie a vůbec jejím smyslem (Portelli in Perks, Thompson 1998). Úkolem badatele je tuto subjektivitu přijmout a pracovat s ní (Yow 2005, Benison in Grele 1985, Douglas 1976). Během přípravy projektu jsem si proto definovala své předsudky³⁹ a očekávání a při realizaci jsem se střežila snahy vnutit narátorovi svůj pohled (například kladením návodných otázek) a držela se nehodnotícího principu u interpretace. Dnešní angažovanost silně zasahovala do rozhovorů také u narátorů – většina z nich dění okolo péče o ohrožené děti stále sleduje, pět z nich je navíc v aktivním kontaktu s domovem. Grele v tomto smyslu píše o „trojjediné vazbě“ – narátor i tazatel jsou ovlivněni svými předchozími

---

³⁹ Zjednodušeně řečeno péči v domovech pochopitelně nepovažuji pro děti za vhodnou, chápu ale existenci dětských domovů – a to i historicky – jako nutnost vzhledem k chybějícím službám pro ohrožené rodiny. V některých okamžicích pro mne bylo velmi těžké narátorovo vyprávění nehodnotit, a to především v případech, kdy se některé jeho přesvědčení (dříve běžné, dnes překonané) stále promítá do jeho současné práce s dětmi.

zkušenostmi a současně svá sdělení kromě sobě navzájem adresují také třetím osobám, tedy všem, kteří mohou s vyprávěním přijít do kontaktu (1985). Někteří mí narátoři se tak snažili svá sdělení automaticky obhajovat, vytvářet a sdělovat možné námitky a ihned proti nim argumentovat, ačkoliv jsem jako tazatelka byla neutrální a otázky nebyly nijak konfrontační. Soustavně se u narátorů, kteří v domově stále pracují nebo s ním spolupracují, objevovaly obavy kritizovat dřívější systém, případně narátoři negativní věci okamžitě srovnávali s nynějším, již podle nich „opraveným“ stavem. Jedním z důvodů mohla být současná a mediálně velmi intenzivní diskuse ohledně podoby péče o ohrožené děti, v níž je ústavní péče opakovaně kritizována.

Oslovení potenciálních narátorů – přehled

souhlas; rozhovor realizován	souhlas; rozhovor nerealizován	odmítnutí	bez odpovědi	odmítnutí po prvotním souhlasu z důvodu profesního angažmá tazatelky	celkem oslovených
15	1	9	8	6	39

Místo rozhovoru

Většina rozhovorů proběhla u narátorů doma, dále pak na jejich pracovišti a v restauraci či kavárně. Výběr místa rozhovoru byl vždy ponechán na narátorovi, kde se bude cítit

nejpříjemněji. Vzhledem k tomu, že řada z nich je stále v aktivním spojení s některým dětským domovem (více viz Limity), byla řada rozhovorů realizována tam – narátoři mi chtěli prostředí domova ukázat a během prohlídky zmiňovali i to, co se v uspořádání domova změnilo. Díky prohlídce jsem si také mohla lépe představit některé pasáže vyprávění⁴⁰.

Délka rozhovoru

Délka rozhovoru se lišila – od velmi krátkého 25minutového rozhovoru po dvouhodinový. Nejkratší rozhovor byl do souboru materiálů nakonec zařazen proto, že mu předcházela zmíněný skupinový rozhovor (informace v něm ale byly totožné s informacemi získanými během individuálního rozhovoru) a pro práci byl velmi cenný vzhledem k tomu, že se narátor a jeho zkušenosti vymykaly zbytku vzorku.

Rozhovory probíhaly bez větších přerušení (například jen telefon nebo pozdrav se známým, který přišel do stejného podniku). Specifický byl případ tří narátorů, s nimiž proběhly celkem tři rozhovory – nejprve jeden skupinový, neformální a poměrně chaotický (do souboru materiálů nakonec nezařazený), následně druhý, kdy narátoři mluvili postupně, ale byli vzájemně u rozhovorů přítomní a několikrát do nich ostatním vstoupili. Třetí rozhovor probíhal venku, bylo možné ho pořídit jen se dvěma narátory a u rozhovorů byli opět přítomní oba současně. Do druhého a částečně i do třetího rozhovoru navíc zasáhl několikrát také můj kamarád (syn jednoho z narátorů), který sám v dětském domově vyrostl a dnes se angažuje v oblasti ochrany práv dětí. Měl tendence doptávat se především na negativní vzpomínky, což jsem zohlednila při interpretaci, protože narátoři sami by akcentovali spíše pozitivní věci. Přítomnost kamaráda ale byla neocenitelná, protože pomohl prolomit počáteční neochotu narátorů a udržet jejich zájem, a výpovědní hodnota tak byla daleko vyšší. Tito tři narátoři jsou příbuzní a domovy prošli jako děti. Nyní žijí ve společné domácnosti, kde byly také první dva rozhovory realizovány.

---

⁴⁰ Bývalá vychovatelka a jedna z narátorek například vyprávěla, že bydlela s rodinou „v domku kousek od dětského domova“. Během prohlídky se pak ukázalo, že domek stojí přímo v areálu dětského domova a od jedné dveří k druhým je asi jen 20 metrů. Propojení s domovem tak bylo daleko intenzivnější, než se mohlo z rozhovoru prve zdát.

Vztah tazatelky a narátorů

Narátory jsem předem neznala, s jedinou výjimkou – jeden z narátorů se v domově, v němž vyrůstal, setkal s vychovatelem, mým strýcem. S mými příbuznými pak byl v kontaktu i po odchodu z domova, přátelí se dodnes a z dětství si ho pamatuji. U rozhovoru jsem si tykala s jednou další narátorkou, která je jen o deset let starší; spřátelily jsme se po prvním osobním setkání.

Anonymita

S ohledem na citlivost tématu a snahu o co největší otevřenost narátorů a narátorek je výsledný materiál anonymní – narátorům byla od počátku slibována neadresnost vyprávění. Přestože dodržení anonymity má pro orálně historické bádání řadu nevýhod (především kvůli ztíženému ověření a pozdějšímu navázání na výzkum; Yow 2005), nepovažuji adresnost v tomto případě za nezbytnou. Podepsání souhlasu narátora stálo ve všech případech především na vzájemné důvěře, nikdo z narátorů příslušné paragrafy neověřoval a nikdo se mne také nedotazoval na podrobnosti dalšího nakládání s materiálem. Je tak pravděpodobné, že si narátoři sami nedovedli představit, kde či jak dlouho budou rozhovory uloženy, kdo k nim bude mít přístup, jakým způsobem je mohou interpretovat nebo jaké možné konsekvence mohou pro vypravěče mít, a jejich souhlas tak byl spíše formální.

Přehled narátorů: Vychovatelé a vychovatelky

pozice a označení pro potřeby práce	typ ústavu	délka zaměstnání v ústavu (zhruba)	časové období	současný aktivní kontakt s domovem	počet rozhovorů
vychovatel, vedoucí vychovatel A	výchovný ústav pro chlapce od 5. do 9. třídy	24 let	od poloviny 60. let do revoluce	ne	2
vychovatelka B	dětský domov	37 let	od začátku 80. let dodnes	ano, stále zaměstnána	1
vychovatelka C	dětský domov	29 let	od roku 1989 dodnes	ano, stále zaměstnána	1
vychovatelka D	dětský domov pro děti od 1 do 3 let	4 roky	od poloviny 60. do začátku 70. let	ne	2

vychovatelka, krátce ředitelka E	dětský domov	5 let	první polovina 80. let	ne	2
vychovatelka F	dětský domov pro děti od 3 do 6 let	5 let (z toho poslední rok převážně na neschopence)	přelom 60. a 70. let	ne	2
vychovatelka G	dětský domov	48 let	od začátku 70. let dodnes	ano, stále zaměstnána (poslední roky jako noční vychovatelka)	2
<i>NEZAŘAZEN</i> <i>ředitel</i>	<i>dětský domov</i>		<i>od konce 80. let</i>	<i>ano, aktivně se zajímá a domov navštěvuje</i>	<i>1</i>

Pozn.: Kurzívou vyznačený narátor nebyl do finálního souboru materiálů zařazen⁴¹. Pokud není dětský domov specifikován, jednalo se o zařízení pro děti od 3 či 6 let do dospělosti.

⁴¹ Viz výše: V dětském domově působil jako ředitel i dlouho po revoluci, čile se stále angažuje v oblasti a měl během rozhovoru velké tendence odbíhat k přítomnosti. Mezi současným a minulým stavem nebyla během vyprávění jasná linie, s ohledem na to byla proto vyhodnocena realistická historická výpovědní hodnota jako nízká.

Přehled narátorů: Děti

označení pro potřeby práce	typ ústavu	délka pobytu v ústavu (zhruba)	časové období	současný aktivní kontakt s domovem	počet rozhovorů
H	diagnostický ústav, dětský domov	10 let	od poloviny 70. let	ano, pracuje jako ředitel	2
I	dětský domov	18 let	od poloviny 80. let přes přelom tisíciletí	ano, přátelí se s ředitelem a pomáhá mladé lidi připravovat na odchod z domova	2
J	dětský domov	18 let	od začátku 80. let přes přelom tisíciletí	ne	2 (oba přes Skype)
K	dva dětské domovy	10 let	od konce 60. let po 80. léta	ne	3, z toho jeden skupinový

L	dětský domov (+ pobyt na internátu)	10 let	od konce 60. let po 80. léta	ne	2, z toho jeden skupinový
M	dětský domov	2 roky	polovina 80. let	ne	3, z toho jeden skupinový
NEZAŘAZENA N	kojenecký ústav, dětský domov, výchovný ústav, jiný dětský domov		od začátku 70. let do konce 80. let	ne	2

Pozn.: Narátorka označená kurzívou nebyla do finálního souboru materiálů kvůli neudělení souhlasu zařazena; taktéž nebyly zařazeny skupinové rozhovory. Pokud není dětský domov specifikován, jednalo se o zařízení pro děti od 3 či 6 let do dospělosti.

Pozn.: Narátoři s jedinou výjimkou (narátorkou pobývajícím v ústavu dva roky) zůstávali v zařízení do dosažení dospělosti nebo do konce studia.

Limity

Stejně jako na ostatní metody zkoumání historie je třeba také na orální historii nahlížet kriticky. Limity orálně historického projektu neznamenaají, že závěry takového projektu nejsou dostatečně relevantní. Relevance je dosažitelná právě tehdy, kdy si limity uvědomujeme, akceptujeme je a zahrnujeme (Yow 2005, Benison in Grele 1985, Douglas 1976). Některé

limity jsem předpokládala předem, další se objevily během přípravy a realizace diplomové práce.

Za hlavní limit považuji počet narátorů, přestože 14 narátorů pro interpretaci je spíše v horní části obvyklého počtu pro diplomovou práci a s přihlédnutím k časové dotaci by výrazně více rozhovorů ani nebylo možné pořídit. Široký rozptyl tématu, které 14 narátorů nemohlo pokrýt, je dalším limitem – zvolila jsem velmi dlouhý časový úsek a zahrnula hned čtyři typy ústavní péče (kojenecké ústavy, resp. dětské domovy pro předškolní děti, dětské domovy, diagnostické ústavy, výchovné ústavy). Vedle toho se pochopitelně jednotlivá zařízení lišila výrazně svou velikostí (domovy pro 30 až více než 130 dětí), typem (rodinný, internátní a kombinovaný typ), umístěním (ve větší nebo menší obci, případně na samotě) či rozpočtem. Souběžně s tím šlo o dva pohledy – vychovatelů a dětí. Přesto jsem téma zužovat nechtěla – na jedné straně z praktického hlediska, protože bylo velmi obtížné nalézt narátory, na straně druhé kvůli faktu, že základní principy – odtržení dětí od rodiny a nepřírozené prostředí ústavů – jsou stejné bez ohledu na dobu, typ zařízení nebo „roli“, ve které narátoři ústavní péči zažívali.

Samostatnou limitní oblastí pak byla skladba konkrétních narátorů. Ochota mluvit a vzpomínat se pochopitelně projevuje spíše u těch, kteří jako vychovatelé byli oblíbení a práci „dělali srdcem“. O tom řada z nich v rozhovorech mluví – spolu se vzpomínáním kolegů, kteří se k dětem chovali chladně nebo hrubě, používali přísnější tresty a do práce chodili s nechtí jen z povinnosti. Totéž naznačily i hovory s oslovenými, kteří reagovali velmi popuzeně nebo odmítli s tím, že na svou práci vzpomínat nechtějí. V případě oslovených, kteří v zařízení vyrůstali jako děti, pak žádost o rozhovor přijali také spíše ti, kteří na dětství vzpomínají spíše pozitivně nebo se s těžkým dětstvím dokázali v různé míře vyrovnat. Většina z této skupiny narátorů navíc patřila k dětem výjimečně úspěšným ve škole⁴² nebo volnočasových aktivitách a k dětem oblíbeným u vychovatelů. Chodila například k vychovatelům domů, jezdila s jejich rodinou na výlety, dostávala od nich dárky a podobně. Stejně jako u narátorů-vychovatelů pak i děti vzpomínaly ostatní, kteří tak oblíbení a úspěšní nebyli a kterých byla v zařízení spíše většina. „Úspěšnost“ narátorů se propsala i do jejich dnešního postavení, například z hlediska ekonomické situace jsou čtyři narátoři ze šesti nad průměrem. O to větší ztrátou pak byl chybějící souhlas od jedné z narátorek, která se ostatním narátorům-bývalým dětem vymykala.

---

⁴² „Myslím si, že na gymnázium za těch iks let, co si pamatuju, že jsem chodil jenom já. A myslím, že jsem jediným vysokoškolákem tady jako z domova, co byl na vysoký škole,“ vyprávěl například jeden z narátorů.

Narátorka vyrůstala od narození v kojeneckém ústavu a následně ve dvou dětských domovech a jednom výchovném ústavu, vystřídala tedy výrazně více zařízení než ostatní narátoři, a navíc rodinu vůbec nezažila⁴³. Vzhledem ke střídání zařízení narátorka nikde nezískala přátele, opakovaně zažila šikanu ze strany dětí i vychovatelů a na celé dětství vzpomíná ryze negativně. Oba rozhovory byly velmi emotivní a narátorka není dosud s touto fází svého života natolik vyrovnaná, aby o ní dokázala hovořit.

Jak jsem nastínila v podkapitole Profesní angažovanost tazatelky, limitem bylo také aktivní spojení některých narátorů s domovem dnes a profesní angažovanost mě jako tazatelky. V této souvislosti jsem také výše zdůraznila koncept „trojjediné vazby“ projevující se mimo jiné v kladení důrazu některých narátorů na pozitivní aspekty péče, případně na protiargumentaci potenciálních odpůrců ústavní výchovy. Řada souvislostí unikla také tím, že jsem nezkoumala blíže soukromý život vychovatelů a u obou skupin narátorů pak současný život a život po odchodu ze zařízení. Tato témata byla s narátory poměrně těžká otevírat⁴⁴ a cítila jsem navíc, že jde o samostatné a velmi objemné téma, které by rozsahově práce už nepojmula.

Konečně posledním limitem jsou mé chybějící předchozí zkušenosti. V tomto rozsahu se jednalo o můj první orálně historický projekt a nevyhnula jsem se při něm řadě chyb. Věřím, že jejich četnost ale nebyla natolik vysoká, aby znehodnotila přínosy celé práce, a navazujícím badatelům bych doporučila vyhradit si pro výzkum více času, pokusit se najít širší spektrum narátorů, prozkoumat z archivních zdrojů hlouběji historický kontext konkrétního zařízení nebo regionu a při sestavování otázek se zaměřit více na život před umístěním do ústavu a po jeho opuštění.

---

⁴³ Z psychologických výzkumů dnes víme, že právě začátek života v rodině je pro budoucnost člověka klíčový a že pobyt v kojeneckém ústavu znamená výrazně vyšší riziko vzniku deprivací a dalších těžkých poruch (Hughes 1998, Avierzer et al. 2002).

⁴⁴ Narátoři věděli, kvůli jakému tématu se setkáme, a proto pochopitelně veškeré otázky vztahovaly k ústavu.

Dětství a vliv zátěžových situací na vzpomínky narátorů

Dětství má ve zkoumání optikou orální historie vždy zvláštní postavení. Autentické zážitky narátorů jsou konfrontovány s kolektivním mýtem „šťastného dětství“ a také s nostalgií a idealizací, s níž narátoři na toto období svého života nahlíží. Přirozeně vytěšňovány jsou negativní vzpomínky, naopak zůstávají a jsou v lidské paměti akcentovány příjemné, bezstarostné nebo zábavné zážitky. Stejně tak je určité idealizaci podrobena období mládí, osamostatňování, dokončování studií, zakládání rodiny. Někteří narátoři pak považují za společensky žádoucí, že dětství a mládí jsou šťastné, a přizpůsobují tak tomuto konstruktu své vyprávění, aniž by se zamýšleli nad hodnocením vlastních prožitků (Vaněk, Mücke 2015). Všechny tyto faktory mohou zasahovat do rozhovorů s oběma typy narátorů. Oslovení vychovatelé ve většině nastupovali velmi mladí, dětský domov pro ně byl zpravidla prvním zaměstnáním. Děti pak v zařízeních vyrůstaly od tří až jedenácti let až do dospělosti.

Nikdo z dětských narátorů také ve skutečnosti své dětství neprožil idylicky. Naopak byli všichni vystaveni silně zátěžovým situacím, s nimiž se různou měrou vyrovnali a vyrovnávají. První roky svého života trávily děti v rodinách, které se potýkaly s mnoha problémy, následně byly donuceny své přirozené prostředí změnit a adaptovat se na život ústavního zařízení. Některé z nich dokonce vystřídaly v průběhu let hned několik domovů. Všechny tyto zážitky měly zásadní vliv na budoucí život narátorů a také na jejich vzpomínky.

Stres a trauma

Narátoři nebyli vystaveni velmi vysokému riziku vzniku psychické deprivace vlivem pobytu v ústavní péči v raném věku, ohrožení však byli rozvojem citové deprivace v rodinách s nedostatkem emočních a sociálních podnětů, případně s výskytem zanedbávání, týrání či zneužívání. Silně stresovou či traumatickou situaci, jakou může umístění do ústavní výchovy být, tak pravděpodobně zažívali už s významnou zátěží nesoucí si z biologické rodiny. Přesto však u některých narátorů mohlo být naopak rané období v rodině prožité bez významných traumat a stresujících situací, a bylo tak zásadní pro jejich životní stabilitu a schopnost vyrovnat se s umístěním do ústavního prostředí (Hughes 1998, Avierzer et al. 2002). Různě intenzivně

tak mohla být vytržením z dosud přirozeného prostředí otřesena potřeba jistoty a identity dítěte, jejíž hledání je charakteristické právě pro starší školní věk. Narátoři zažívali v ústavní péči citlivé období boje s nejistotou, pochybování o sobě samém a hledání svého místa ve společnosti (Erikson 1966).

Obranné mechanismy

Přirozenou a nevědomou reakcí na více či méně stresové a traumatické situace je využití obranných mechanismů⁴⁵. Ty nám poskytují bezpečí před ohrožujícím stavem – chrání sebeuctu, vyhýbají se pocitům viny nás samotných, „omlouvají“ ostatní, představují nás jako silného člověka, pomáhají uniknout z úzkosti, odvádí pozornost k příjemným zážitkům (Hilgard 1962, Kern 1999, Lauster 1994⁴⁶). V určité míře jsou pro život nezbytné a jsou využívané ve zcela běžných situacích. Jedním z přirozených a velmi často používaných obranných mechanismů⁴⁷ je schopnost negativní zážitky z paměti vytěšňovat. Selektivnost se projevuje v individuální i kolektivní paměti, a to i u minimálně závažných situací. Dětství může být ve své idealizaci právě takovým příkladem.

Jak píše Hilgard, jedním z prostředků vedoucích k vlastní ochraně je také popření „každé vzpomínky, impulzu nebo akce, které by mohly být interpretovány jako ponižující nebo degradující“ (1962). Jinými slovy se můžeme chránit právě tím, že se neukazujeme v náročných situacích jako oběti, ale naopak přebíráme roli silné osobnosti mající situaci pod kontrolou. Tato role nebo „maska“ dodává pocit jistoty a její součástí může být například skrývání emocí, protože právě jejich nadbytek představuje nevyzrálou nebo nevyrovnanou osobu (Lauster 1994). Znalost těchto mechanismů je pro téma ústavní péče očima jejích aktérů velmi důležitá. V rozhovorech se může objevovat právě důraz na pozitivní aspekty jako únik před negativními vzpomínkami, vykreslování sebe sama jako sebejisté a silné osobnosti, minimalizace

---

⁴⁵ Obrana není jediným mechanismem chránícím před ohrožující zátěží, vydělovány jsou takzvané copingové mechanismy – vědomé a záměrné (Roecker 1996).

⁴⁶ Podle Laustera (1994) patří k obranným mechanismům identifikace s autoritou, vytěšnění, projekce, vytváření příznaků, přesunování, sublimace, vytváření reakcí, popření, racionalizace, otupování (například alkoholem či drogami), zaclonění (například psychofarmaky), rezignace na skutečnost, přebírání rolí, skrývání emocí, regrese.

⁴⁷ Například podle Freuda šlo dokonce o primární formu obrany, kdy všechny ostatní způsoby začínají působit až tehdy, kdy vytěšnění selže (Freud in Freud 1999).

nepříjemných zážitků. Narátoři, kteří prošli dětskými domovy jako děti, mohou takto nahlížet na své dětství, bývalí vychovatelé pak mohli a při reflexi stále mohou využívat obranné mechanismy pro zvládnání mimořádně náročného povolání nebo pro přijetí některých dříve běžně využívaných a dnes odmítaných přístupů. Stejně tak ale ne veškeré takové projevy musí v rozhovorech značit reakci na stres nebo trauma a musí být hodnoceny jako „bezpečnostní operace“.

Vliv stresu na paměť

Vedle psychosociálního pohledu na paměť se nabízí ještě hledisko neuropsychologické, které popisuje fungování lidského mozku. V dlouhodobé paměti hraje zásadní roli hipokampus. Právě ten lidem umožňuje uchovávat si vzpomínky, ústřední úlohu hraje také ve schopnosti učení a emoční paměti (Gueguen 2014). Nachází se na hluboké (střední) stěně čelního laloku za amygdalou, která je centrem zpracování emočních zážitků a hipokampus je s ní úzce spojen. Zatímco amygdala podporuje zejména nevědomý systém (implicitní paměť), hipokampus organizuje vědomý systém (explicitní paměť). Obklopuje ho entorhinální, parahipokampální a perirhinální kůra a všechny tyto korové části se na funkci dlouhodobé paměti podílí spolu s hipokampem. Po narození je hipokampus nezralý, schopnost paměti se ale vyvíjí už od prenatálního věku. Po narození se rozvíjí především nevědomá paměť, dítě si zatím dokáže podněty uchovat, ne vybavit. Tato schopnost zpracování vzpomínek přichází až později, okolo šestého až osmého měsíce života dítěte. Pro její rozvoj je zásadní stimulace podnětů zvenčí, především ze strany výhradně pečující osoby, vztah s níž mohl právě narátorům chybět. Velmi citlivý je hipokampus vůči stresu. Pokud se dítě nachází v nepohodě, produkuje jeho organismus nadměrné dávky stresového hormonu kortizolu⁴⁸. Pokud se kortizol v organismu hromadí, ničí neurony v těch strukturách mozku, které jsou klíčové pro sociální interakce, pro učení a pro paměť. Mozek dítěte se kvalitativně i kvantitativně mění (Hughes 1998, Gueguen 2014, Cozolino 2014). Dlouhodobému stresu, a to i v období nezralosti mozku, mohli být vystaveni také narátoři. Stresující situace mohli opakovaně zažívat v biologické rodině i v ústavním zařízení, kdy jim jako dětem nebyla poskytována péče v intenzitě potřebné pro správný a zdravý vývoj. Opět jde ale jen o hypotetické myšlenky; narátoři stejně tak mohli

---

⁴⁸ Funkcí kortizolu je aktivace těla, aby stres zvládlo.

klíčové rané období prožívat v dostatečně pečujících rodinách a být natolik stabilní, že se s přechodem do ústavního zařízení vyrovnávali bez větších problémů. Hlubší interpretace a pochopení prožívání narátorů by byla předmětem psychologické, a nikoliv historické práce.

Interpretace rozhovorů

Při hledání podoby každodennosti jsem se orientovala na běžný život v ústavních zařízeních, především v dětských domovech. Zajímalo mě, jak podle narátorů probíhal všední den nebo víkend, jaké byly vztahy mezi dětmi a vychovateli, jak probíhal kontakt s biologickou rodinou, jak se žilo v domovech romským dětem, zda a jak se promítala do chodu ústavu komunistická ideologie, jaké bylo materiální zázemí nebo jaká v domově fungovala pravidla a co se dělo při jejich porušení.

Otázky jsem pokládala narátorům, kteří domovy jako děti sami prošli, a bývalým vychovatelům. Interpretační část rozhovory obou skupin narátorů kombinuje. Okruhy pro interpretaci jsem vybrala až po realizaci rozhovorů a obsah jim dával soubor různých otázek a kombinace zpravidla více částí vyprávění. Záměrem bylo nechávat narátorům co největší prostor k vyprávění a interpretaci dělit ne rigidně podle jednotlivých otázek, z nichž některé by mohly být pro narátory příliš abstraktní, ale hledat významy napříč rozhovorem.

Témat se ve vyprávěních objevilo velké množství, vybrána nakonec byla především ta, která se opakovala nejčastěji, dále témata, na nichž se narátoři shodovali, nebo se naopak jejich odpovědi výrazněji lišily.

Důvody umístění do domova – a byly vůbec známé?

Všichni narátoři-děti se do domovů dostali ze své rodiny; převažovaly sociální důvody a nízké výchovné kompetence rodičů, nikdo z narátorů nebyl sirotek a nikdo také nebyl umístěn pro nezáměr rodičů. V případě jedné narátorky šlo o týrání:

Nemůžu za to, že jsou moji rodiče tak úžasní. Dostala jsem se do domova ve 2,5 letech proto, že mě rodiče bili, málem mě ubili k smrti, takže mě ten domov docela dost zachránil.⁴⁹

Narátoři-vychovatelé při otázkách na důvody umístění dětí zpravidla na prvním místě zmiňovali konkrétní případy dětí odebraných ze závažných důvodů týrání, zneužívání nebo zanedbávání. Současně však přiznávali, že u většiny dětí důvody odebrání neznali, a pokud jsem se dotazovala na důvody detailněji, nejčastěji jmenovali rovněž špatnou sociální situaci rodiny, její nefunkčnost, životní styl neodpovídající představě komunistického režimu⁵⁰ a také vězení (právě z tohoto důvodu byla na dva roky umístěna do domova jedna z narátorek). Nejčastěji uváděným důvodem trestu rodičů bylo příživnictví.

Ale ono zase když si to člověk promítne, jaká byla doba v té době – nepracovat znamenalo být příživník. To znamená, když nepracovali, tak byli zavřeni. Jakmile je pustili, tak se nahlásili někde do práce, vydělali pár korunek, prolili to hrdlem, do práce tím pádem nedošli, když se opili, a už to jelo zase znova dokola⁵¹.

Velmi různá byla dostupnost a podrobnost spisů, které se do ústavů s dětmi ve většině případů dostávaly. Někteří řadoví vychovatelé k nim neměli vůbec přístup. Nefunkčnost rodiny tak vychovatelé dovozovali především ze stavu dítěte po příchodu do zařízení, z jeho chování a z četnosti nebo absenci návštěv rodičů, málokdy z vyprávění dětí, které se jim se situací doma příliš nesvěřovaly. Spíše výjimkou byla tato narátorka, která však nastoupila až krátce před revolucí:

My jsme to věděli od těch sociálních pracovníků. To jsme věděli ty základní věci, odkud to dítě je, proč jako bylo umístěné tady, jak prospívá ve škole, jestli opakovalo nějakou třídu, tak to jsme věděli. A potom, když jsme s těmi dětmi hovořili, tak nám říkaly, jak to vypadalo třeba u nich doma, co tam dělaly. Kolikrát říkaly, že neměly ani co jíst. A většinou tyhle děti, když přišly, tak jedly jenom rohlíky. Protože to bylo nejsnazší, že

---

⁴⁹ Rozhovor s narátorkou I (v DD vyrůstala od poloviny 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

⁵⁰ Bývalý vychovatel z výchovného ústavu vzpomíná například na děti „kolotočářů“. Vztahy v rodině byly dobré, děti ale logicky kvůli přejíždění poutí nechodily do školy.

⁵¹ Rozhovor s narátorkou B (vychovatelkou v DD od začátku 80. let dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

jo. Doma byly rohlíky, takže ony některý zpočátku odmítaly úplně vařené jídlo, bylo to pro ně cizí a neuměly to ani jíst. Takže postupně si zvykaly⁵².

Ve vyprávění narátorů se vysoký stupeň zanedbanosti dětí po příchodu do zařízení objevoval velmi často, a to i u narátorů pracujících v domově v pozdních 80. letech. Hlad jich zmiňovalo více včetně této narátorky:

Špinavý, zanedbaný, hladový děti, na kterých vyloženě člověk viděl, že teda neměly doma co jíst, protože i tady jsme ty děti kolikrát přistihli, teda přistihli, ono o nic nešlo, že jsme to objevili, že když dojedly chleba, tak si schovávaly kůrky pod polštář, protože byly tak zvyklý doma, že když bylo jídlo, tak se schovalo, aby bylo, až nebude. Nemohly si v těch hlavičkách srovnat, že to jídlo bude každé den a několikrát⁵³.

Do zařízení zpravidla dítě podle vzpomínek vychovatelů přivezli sociální pracovníci, zřídka kdy ho přivedli samotní rodiče či jiní blízcí. Všechny konkrétní popisované případy se odehrály za dramatických okolností. Jeden z nich popisuje narátorka, která pracovala v domově pro děti od 1 do 3 let:

A jednou, to byl pro nás otřesnej zážitek, tam přinesla maminka, i když to slovo k ní asi nepasuje, že se nebude starat o dítě takovýho chlapa. Svlíkla ho tam do naha, pečlivě si skládala všechno to oblečení, to dítě brečelo „maminko, maminko, maminko“, ona sebrala ty věci a šla. Takže to bylo opravdu, to byl ošklivej zážitek⁵⁴.

Mezi narátory neobvyklou reflexi projevoval vedoucí vychovatel výchovného ústavu, který se spisy podrobně seznamoval. Jako jediný akcentoval především odebírání ze sociálních důvodů, upozorňoval na chybějící práci s biologickými rodinami a na odebírání dětí jako první a jedinou možnost řešení situace. Z dotazovaných narátorů byl nejvýše postavený, měl pedagogické a psychologické vzdělání, nesouhlasil s komunistickou ideologií a dosud působí v oblasti

---

⁵² Rozhovor s narátorkou C (vychovatelkou v DD od roku 1989 dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

⁵³ Rozhovor s narátorkou B (vychovatelkou v DD od začátku 80. let dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

⁵⁴ Rozhovor s narátorkou D (vychovatelkou v DD od roku poloviny 60. do začátku 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

sociálních služeb, což jeho komplexní pohled může zesilovat. V rozhovoru jmenoval praxi ze severských a západních zemí a dával ji do kontrastu k situaci v Československu:

Já jsem to považoval za špatný, že se tak s těma rodinama nepracuje. Protože jsem věděl, že na západ od nás, třeba Dánsko tehdy nebo Holandsko, tak tam se pracovalo nejdřív s rodinama. A prostě vzít dítě bylo až to poslední, ano, poslední opatření. Kdežto u nás to bylo: „Ta rodina je špatná, co uděláme?“ – „Tak vezmem děti.“⁵⁵

Podle narátora byla v tomto ohledu velmi silná politická ideologie. V zařízení jako vychovatel a později vedoucí vychovatel působil od poloviny 60. let a odebírání dětí interpretoval více než jako ochranu dětí jako ochranu společnosti před těmito dětmi. Tato interpretace převýchovného ideologického poslání ústavů odpovídala tehdejšímu oficiálnímu směru péče o ohrožené děti zakotveném i v dobové legislativě⁵⁶.

A navíc já mám pocit a o tom jsem ještě nemluvil, že do toho rozhodnutí, že to dítě půjde z rodiny, určitě tam hrála roli i politika. Jsem přesvědčenější, že tam politika hrála svou roli. To znamená, ty děti jako nevychovájí ty rodiny k socialistickému soužití a nejsou v pionýru a takovýhle věci se tam objevovaly, jo. A škoděj vlastně socialistickou morálku, tak je dáme do polepšovny. (...) Tehdy se považovalo za správné, aby ty děti byly zcela odděleny od normálního života. To znamená, ta převýchova měla být nastavená, měla být ta, která vrátí toho člověka plnohodnotně do života socialistické republiky. To je absolutní hloupost. Absolutní hloupost⁵⁷.

---

⁵⁵ Rozhovor s narátorem A (vychovatelem ve výchovném ústavu od poloviny 60. let do revoluce) vedla Julie Kochová, 2018.

⁵⁶ Rovnítko mezi „nejlepším zájmem dítěte“ a „nejlepším zájmem společnosti“ stanovil už zákon č. 265/1949 Sb. Přesto, že ho nahradil nový rodinný zákon č. 94/1963 Sb., který přinesl mnoho změn (především obnovil pěstounskou péči), tato základní teze zůstala stejná.

⁵⁷ Rozhovor s narátorem A (vychovatelem ve výchovném ústavu od poloviny 60. let do revoluce) vedla Julie Kochová, 2018.

Mezi důvody umístění dítěte do domova uvádělo ve vlastních průzkumech „špatné občanské, kulturní a morální kvality a asociální a antisociální postoje vůči společnosti“ i přímo ministerstvo školství⁵⁸.

Konkrétní příklad, kdy namísto podpory biologické rodiny bylo dítě umístěno do ústavu, pak popisuje tato narátorka-vychovatelka:

Ono se to tenkrát řešilo dost striktně. Tam třeba u tý Haničky⁵⁹ jedinej důvod byl, že matka se o ní nestarala, matka jí nechtěla a otec byl příliš starý. Ale on ji miloval, on tam byl každý víkend. A on jezdil 170 kilometrů, starej pán, každý víkend přijel za Haničkou. Tak když byl schopen každý týden za ní jezdit, tak by byl schopen se o ni postarat. Už nebyla tak malá, už to bylo desetiletý děvče. A ona by i pomohla. Tak to si myslím, že nebylo dobře. (...) Kdyby mu jí nechali, tak by se o sebe postarali. Zrovna u tý Haničky si myslím, že to nebylo správný rozhodnutí⁶⁰.

Celkově však stupeň závažnosti důvodů odebrání dětí nelze z vyprávění vychovatelů příliš dovodit. Patrný je akcent na extrémní případy. Interpretuji ho v souvislosti s tím, že narátorky-vychovatelky vnímaly své zaměstnání do značné míry jako poslání s cílem chránit potřebné děti. Logicky tak na případy, u nichž není sporu, že ochrana byla velmi potřebná, upozorňovaly v rozhovorech více než na pravděpodobně daleko běžnější důvody odebrání, které dítě nemusely nijak závažně ohrožovat. Současně se většinou rozhovorů s vychovateli prolínala neznalost důvodů deklarovaná u poměrně velké části přijatých dětí. Ke srovnání jsou k dispozici statistické údaje z roku 1951, kdy dotazníkové šetření ukázalo, že jen 4 % dětí byla do dětského domova umístěna kvůli nezájmu rodičů, naopak nejčastějším důvodem pro umístění dítěte (odpovídající čtvrtině dětí) bylo „zaměstnání rodičů, které bránilo v řádné výchově dětí“, a děti tak byly „vesměs svěřeny do státní péče, aby byly napraveny chyby v jejich výchově“⁶¹. V tomtéž duchu se vyjadřuje rezoluce SOS vesniček, která upozorňuje, že

---

⁵⁸ Ministerstvo školství, Směrnice o zřizování, organizaci a výchově vzdělávací činnosti dětských domovů – rozeslání do vnitřního připomínkového řízení, 4. 3. 1968, č. 9163/68.

⁵⁹ Jméno změněno – pozn.

⁶⁰ Rozhovor s narátorkou E (vychovatelkou v dětském domově v první polovině 80. let) vedla Julie Kochová, 2018.

⁶¹ Dalšími uváděnými důvody jsou úmrtí rodičů (13,4 %), neschopnost rodičů k výchově (12,8 %), rozhodnutí osudu o zbavení rodičovské moci (7,1 %). „Ostatní děti přišly do DD pro nemoc rodičů, pro rozchod rodičů, pro

drtivá většina dětí v dětských domovech nebyla rodičům odňata trvale a že například k adopci může jít pro nezáměr rodičů jen 2 % dětí⁶².

Adopce

Od komunistického převratu až do roku 1963 byla zakázána pěstounská péče – jediným možným způsobem formalizované náhradní rodinné péče tak zůstalo osvojení. Adoptivními rodiči se mohli stát ale jen politicky uvědomělí občané – rodina musela skýtat záruku, že „dítě bude vychováno k lásce k lidově demokratickému státu“⁶³. Po zrušení pěstounské péče řada pěstounských rodin své děti adoptovala. Byla to jediná možnost, jak je ochránit před umístěním do ústavu, a tak byly děti osvojovány i svými příbuznými⁶⁴. Podmínky adopce byly ale poměrně tvrdé – kromě politického uvědomění osvojitelů to byla také nutnost souhlasu rodičů, která až do roku 1958 nebyla zákonem přesně vymezená. Až následný zákon (č. 15/1958 Sb.) ustanovil možnost soudně rozhodnout o svěření dítěte do adopce, a to po ročním projevení nezáměru ze strany rodičů⁶⁵ (zákon č. 15/1958 Sb.). Poprvé také bylo zavedena nezrušitelnost osvojení. Oba kroky měly vést ke zvýšení počtu zájemců o osvojení, protože dětské domovy byly přeplněné a současně se zvolna objevovaly studie o škodlivosti plné kolektivní péče v raném věku (Henschel 2016). Zatímco v roce 1955 bylo osvojeno z dětských domovů 1,8 % dětí, v roce 1964 to bylo 14,4 % dětí (Paleček 2017). V kojeneckých ústavech byl nárůst nižší (z 2,7 % na 4,8 %) zřejmě proto, že řada matek umisťovala své děti do zařízení ze sociálních důvodů a neměla v úmyslu se ho vzdát (Stýblo in Paleček 2017). Díky novým opatřením byl počet zájemců o adopci vždy dostatečný, v roce 1963 evidovaly české kraje 1302 žádostí (Dunovský 1966). Průměrná délka čekání byla 1,8 roku – do nepříbuzenského osvojení odešlo v roce 1963

---

vrácené poměry v rodině, dále proto, že rodiče jsou nezvěstní nebo byli odsunuti,“ uvádí se v Referátu na poradě zástupců KNV o dětských domovech dne 27. března 1952 (Organizační a výchovné otázky dětských domovů).

⁶² Sdružení přátel SOS dětské vesničky v Československu. Stanovy, 1968.

⁶³ Zákon č. 69/1952 Sb., § 9.

⁶⁴ Podle průzkumu z roku 1950 Ministerstva práce a sociální péče uvažovalo o osvojení dětí 23 % pěstounských rodin, Dunovský (1969) ale odhaduje, že jich ve skutečnosti bylo mnohem více.

⁶⁵ U dětí žijících mimo svou biologickou rodinu, ale jinde než v ústavu, to byly dva roky (zákon č. 15/1958 Sb.).

cekem 569 dětí do tří let⁶⁶. Jednou z příčin byla zdráhavost soudů k zbavování rodičů jejich rodičovských práv. Problémem zůstávala chybějící definice „opravdového nezájmu“ (Mores 1964, Kučera 1969). Přesně to popisovalo také několik narátorů. Velmi za zlé má rodičům projevení „zájmu“ narátorka umístěná do dětského domova ve 2,5 letech kvůli týrání:

Já jsem třeba měla bejt adoptovaná. Ale díky nim se mi nikdy neozvali rodiče ani na mě neplatili, do teďka tam mají dluh na mě. Ta teta právě, ke který docházím do teďka, si mě chtěla adoptovat. Ale jenom díky svý sobeckosti, sobeckosti rodičů, to nevyšlo. Protože stačilo jenom napsat pohled zasranej, když to řeknu takhle. A bylo všechno v prdeli. A mohla jste dělat, co jste chtěla. To je prostě špatný⁶⁷.

Praxi kritizuje i narátorka pracující jako vychovatelka v domově pro děti do tří let:

Když maminku zavřeli, tak maminka si vzpomněla, že má dítě, a napsala srdceryvněj dopis. Ten se musel zaevidovat a v tý době rok trvalo, než by se dalo říct, že maminka nemá zájem. To dítě mělo štěstí v podstatě, když krátce po tom dopisu maminku propustili. Protože ona přijela na návštěvu a naslibovala, jak si ho vezme. Pak se nestarala třeba deset měsíců a pak ji zase zavřeli a ona napsala další dopis. A to dítě zas bylo odsouzený rok v ústavu a čekat. Takže pár dětí tam takhle bylo, že už už se schylovalo, že by mohlo jít k adopci, a přišel dopis. A to stačil pohled, opravdu úplně minimální zájem...⁶⁸

Narátoři z domovů pro starší děti si na případy osvojení vzpomínají výjimečně. Systém adopcí jako často využívaný naopak detailně popisuje narátorka z domova pro děti od jednoho do tří let, která si jako vychovatelka jedno z dětí sama adoptovala. Ochota umisťovat děti do rodin do značné míry ležela na ředitelích jednotlivých zařízení – svým přístupem měli velké možnosti odchody dětí podpořit (Dunovský 1966), což byl i případ dětského domova narátorky:

---

⁶⁶ Lze předpokládat, že počet starších dětí odcházejících do nepříbuzenské péče nebyl příliš vysoký; statistiky ale u starších dětí nerozlišují mezi příbuzenskou a nepříbuzenskou – „mimorodinnou“ – adopcí.

⁶⁷ Rozhovor s narátorkou I (v DD vyrůstala od poloviny 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

⁶⁸ Rozhovor s narátorkou D (vychovatelkou v DD od roku poloviny 60. do začátku 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

Tenkrát se to velice podporovalo, aby se ty děti dostaly z ústavu do normálního prostředí, aby se seznámily, že to taky vypadá jinak než herna nebo ložnice s deseti postýlkama, chodily hodně na ty víkendy⁶⁹.

Skupinu zhruba jedenácti dětí měly sestry rozdělené tak, že každá se o svých směnách věnovala více čtyřem až pěti dětem. Těmto dětem vedly i osobní listy s informacemi, co se naučily, a také si je braly domů na odpoledne, víkendy nebo Vánoce nebo se domlouvaly se studentkami zdravotní školy, u kterých děti také trávily čas. Adopce sestry podle narátorky podporovaly:

– A jaké to bylo, když vám některé dítě obzvlášť přirostlo k srdci?

No, ale my jsme byli rádi, když šli. Protože tam nešlo o to si to dítě přivlastnit, protože prostě bylo jasné, že to dítě je něčí a já o něj pečuju. A jestliže teda se najde někdo, u koho může být a kdo mu dá daleko víc než ten ústav, tak jako jsme byli rádi. To jako si myslím, že každého potěšilo, když to jeho dítě se dostalo někam do rodiny⁷⁰.

Právě rozdělení dětí pravděpodobně hrálo velkou roli. Jednotlivé sestry se velmi snažily, aby do rodiny odešly právě jejich děti⁷¹. Osvojení v 60. letech probíhalo v tomto ústavu tak, že již prověření zájemci o osvojení mohli objíždět dětské domovy, kde jim sestry „prezentovaly“ „své“ děti. Pokud se pak zájemci pro adopci rozhodli, mohli si dítě hned odvézt a až pak vyřídit administrativu, nebo naopak si dítě vybrat, vyřídit administrativu a za několik dní si ho vyzvednout. Neprobíhalo žádné pozvolné seznamování s rodinami s výjimkou adopcí do okolí rodiny sestry nebo studentky, které si děti braly domů. Během návštěvy zájemců mluvila hlavně primářka, sestry se snažily předvést „své“ děti v co nejlepším světle. Zpětně popisuje narátorka seznamování se s dětmi kriticky:

---

⁶⁹ Rozhovor s narátorkou D (vychovatelkou v DD od roku poloviny 60. do začátku 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

⁷⁰ *ibid.*

⁷¹ Narátorka popisuje, že se někdy stávalo, že jim rodiče nebyli sympatičtí – „její“ dítě si ale našťástí nikdy nevybrali.

Bylo to takový... to je hloupej průměr, ale jako když si jedete pro štěně. Někdy těch dětí bylo víc a oni si tam mohli vybrat mezi nima to pravý, že jo, který je nejvíc oslovilo nějak. My jsme dostali avízo, abysme děti načinčali, ustrojili slušně a přivedli je tam⁷².

Sestry se podílely také na „posudcích“, jaké děti jsou pro umístění do adopce vhodné. Primářka se jich ptala na názor, protože znaly chování dětí nejen v ústavu, ale také v domácím prostředí. Současně se mohly přimlouvav za „své“ dítě, pokud se jim zájemci líbili, nebo naopak nelíbili. Narátorka zpětně hodnotí tento systém jako „divný“, protože jí i řadě ostatních sester tehdy bylo dvacet let, a tak podle ní nemohly vhodnost rodičů dobře posoudit. Současně ale bylo velmi důležité znát chování dítěte doma. Jedno dítě například v domově označili za nevhodné pro adopci, protože bylo vzteklé. Poté, co si ho narátorka začala brát domů, se ale ukázalo, že „jenom chtěl péči“, a osvojitelé se pro něj nakonec našli. Podle narátorky rozhodovaly sympatie, případně to, zda zájemci chtěli holčičku, nebo chlapečka. Klíčové ale zároveň bylo i etnikum: „Na plné čáře vyhrávali modrooký blond'atý“⁷³. Najít pro děti menšinového etnika – a stejně tak pro děti s hendikepem – osvojitelkou rodinu bylo náročné, stát se snažil adopce těchto dětí podpořit například i inzeráty v časopisech (Mores 1964). U dětí s mentálním hendikepem pak adopci nedoporučovala ani řada odborníků včetně profesora Matějčka⁷⁴. Děti s hendikepem v zařízení narátorky prakticky nebyly, setkávala se ale s odmítnutím dětí na základě etnika, což kritizuje:

Já jsem nabízela tmavý dítě. Oni teda to ne. A sáhli po holčičce blond'atý, modrooký, ale jinak... takový, já nevím, třeba doma rozkvetla, to je možný. Přece jenom některý ty děti potřebovaly hodně tý péče individuální. Ale tahle byla taková opravdu... vzala bych si asi radši bystrý čilý dítě než takovou zpomalenou holčičku⁷⁵.

---

⁷² Rozhovor s narátorkou D (vychovatelkou v DD od roku poloviny 60. do začátku 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

⁷³ Rozhovor s narátorkou D (vychovatelkou v DD od roku poloviny 60. do začátku 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

⁷⁴ „Tam, kde je u dítěte vývojové opožďení závažnější – vyjádřeno v psychologických termínech: v úrovni slaboduchosti a lehké slabomyslnosti – neměla by být adopce prováděna.“ (Matějček 1963)

⁷⁵ Rozhovor s narátorkou D (vychovatelkou v DD od roku poloviny 60. do začátku 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

K témuž příběhu se narátorka vrací ve druhém rozhovoru, kde je ve vyjádření ještě přímější: „Jednou jsme nabízeli cikánečku bystrou, vedle ní blond'atou ňoumu, vyhrála blondýnka...“

Narátorka si vzpomíná také na případ dítěte, které rodiče vrátili kvůli jeho temperamentu a uvolnění, které si dítě v zařízení na rozdíl od domácnosti možná nedovolilo:

Taky se stalo... Jak bych to řekla, aby to nevyznělo... Dcera z vysoce postavené rodiny si přišla adoptovat dítě, takže jí nabídli chlapečka, blondáčka, model hotovej. Ovšem byl to vzteklej raubíř takovej. No oni si ho odvezli a za dva dny přijeli, řekli, že by ho tady potřebovali na chvíli nechat, že si potřebují dojít do města a pak že si přijdou, a už nepřišli. Zatelefonovali, že ho nechtěj. A pak jsme se dozvěděli, že oni asi na uvítanou nebo co udělali nějakou party a chlapeček se tam teda předvedl, asi byl unavenej nebo asi prostě ty velký změny, takže to oni nechtěli, oni chtěli dítě na reprezentaci, a ne jako na to⁷⁶.

Jedno z dětí se později rozhodla narátorka adoptovat. Adopční proces tedy znala i z druhé strany – doložit bylo nutné vyjádření sociálního úřadu, potvrzení o zdravotním stavu, zřejmě i doklad o příjmech. Poté, co si schválení žadatelé vybrali konkrétní dítě, pečovali o něj tři měsíce na své náklady v rámci takzvané předadopční péče. Až následně byli soudem schvalováni jako osvojitelé. Celý proces ale u narátorky trval rok, soudy rozhodovaly pomalu. Chlapeček, kterého si adoptovala, navíc vůbec nepatřil do její skupiny – seznámila se s ním na jiném oddělení, když jako 1,5letý nechtěl jíst a ani se nechat krmit. Sestry byly bezradné, nakrmit se nechal jen od narátorky. Přestože tedy nepatřil k dětem, které měla vybrané na více individuální péči, začala si ho narátorka brát domů. Dítě si nakonec i adoptovala, a to navzdory souběhu se svým prvním těhotenstvím:

Velice rychle, když jsme jeli zpátky do děčáku, tak začal brečet. Nejdřív před děčákem, pak už pod kopcem a pak už sotva jsme vystoupili z autobusu. Brečel, brečel, brečel. Takže my jsme se dohodli, to už vlastně bylo po svatbě v dubnu, to jsme se dohodli, že budu dělat nějaký směny tak, aby co nejmíň byl v ústavu. Takže já jsem ho přivezla, když jsem měla odpolední, pak jsme si ho předali a zase jel zpátky s tím mým manželem domů. No a pak jsme to řešili už tak, že třeba moje babička ho dvě hodiny hlídala, než jsme se nějak vyměnili. No, takže už tam opravdu byl hodně málo. No a pak jsem si

---

⁷⁶ Rozhovor s narátorkou D (vychovatelkou v DD od roku poloviny 60. do začátku 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

vzala dovolenou a šla jsem předčasně na mateřskou, to se mohlo chodit dva měsíce předem, aby už tam nemusel chodit a řekla jsem, že bysme si ho teda nechali⁷⁷.

Vnímání umístění do domova a dopady na budoucí život

Mnou oslovení narátoři v naprosté většině mluvili o umístění do domova pozitivně – vnímali ho v kontrastu k nefunkční rodině a nahlíželi na ně v kontextu celého budoucího života dítěte. Na straně vychovatelů i dětí se opakovaly výpovědi následujícího typu:

Když se na to podívám zpětně, první, co chci říct, tak ať to bylo, jak to bylo, tak jsem vesměs rád za domov, protože vím, že kdybych žil s rodiči, tak bych se asi třeba vůbec nedostal tam, kam jsem se dostal. Takže vlastně žít v těch domovech pro mě bylo... záchrana?⁷⁸

Takový postoj zaujímali čtyři ze šesti narátorů-dětí. Jen u jediné narátorky bylo důvodem odebrání bezprostřední ohrožení jejího života (závažné týrání), ostatní viděli v umístění do domova záchranu z nepodnětného prostředí rodiny. Všichni čtyři jsou hrdí na to, co se jim v životě podařilo, a je skutečně pravděpodobné, že by měli ve své rodině daleko nižší šance získat například kvalitní vzdělání, případně by byli nuceni ke krádežím nebo by se „chytily špatné party“:

Ten pobyt v domově byl pro mě záchrana. Měl jsem tři starší bratry, ti měli svoje kamarády, samozřejmě že se tam i s tou trestnou činností nějak experimentovalo. Tehdy mi bylo deset a jim bylo čtrnáct a teď měli svojí partu a člověk se jim snažil přizpůsobit. Takže možná ještě dva roky, když by jim bylo sedmnáct, tak bychom se dostali k vykrádání aut a tomu, že tam „pošleme toho nejmladšího“, protože toho nemůžou zavřít. Takže pro mě to prostě bylo vysvobození. Jednak po té stránce materiální i po té stránce intelektuální a i že nade mnou tady byl bič. Vlastně ta příprava do školy byla

---

⁷⁷ Rozhovor s narátorkou D (vychovatelkou v DD od roku poloviny 60. do začátku 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

⁷⁸ Rozhovor s narátorem J (v DD vyrůstal od začátku 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

najednou úplně jiná než doma, matka tomu nerozuměla, jo, spouště věcí, tak jak prostě nerozumí spousta těch sociálně slabších, co neumí poradit dítěti ve škole a tak dál. Takže to mi dokázali poradit, tlačili na mě, abych se učil⁷⁹.

Opačnou zkušenost sdíleli narátor a narátorka. Narátorka vzpomínala, že jako malá měla ve škole jedničky. Pak ale do školy chodit přestala, když její otec vážně onemocněl a matka se musela o čtyři děti postarat sama. Podle svých slov se narátorka okolo 11. roku přidala k sestřenicí, která chodila za školu a kouřila, a matka se za záškoláctví dětí dostala do vězení. Všechny čtyři děti se tak ocitly v různých ústavech. Své umístění do dětského domova (přes diagnostický ústav) vnímala narátorka velmi úkorně, byla drzá na vychovatele, měla konflikty s vychovateli i dětmi a odmítala chodit do zvláštní školy, která byla v areálu domova. Po útěku z domova nakonec byla po domluvě s matkou částečně zbavena svéprávnosti a nedostudovala ani základní školu⁸⁰. Nebyla jí diagnostikovaná žádná psychiatrická diagnóza a i z prospěchu v prvních letech je evidentní, že neměla nijak výrazně snížený intelekt. Důvodem částečného znesvéprávnění ve velmi mladém věku tak mohlo být chování, případnou roli mohl hrát také romský původ narátorky; Romové byli vnímáni jako kulturně a sociálně zaostalejší skupina, kterou je nutno převychovat (Pavelčíková 2004).

Také vychovatelé chápali umístění dítěte do domova ve většině pozitivně, a to jako ochranu před patologickým prostředím rodiny, jak jsem popsala výše u pohledu na důvody umístění dětí. Jedinou výjimkou byla narátorka, která od poloviny 60. let pracovala v domově pro děti od 1 do 3 let. V tomto zařízení bylo obvyklé, že si sestry (zařízení spadalo pod ministerstvo zdravotnictví, o děti se staraly zdravotnice a ústav vedla primářka) a studentky zdravotnické školy braly děti často domů, narátorka si později jedno z dětí dokonce adoptovala. Její pohled na život malých dětí v domově byl velmi kritický, podporovala odchody dětí do náhradních rodin a péči v domácnostech zaměstnanců. Zdůrazňovala, že nebylo zvládnutelné starat se zároveň o 11 dětí na oddělení a děti trpěly permanentním nedostatkem péče a citové vazby. Na rozdíl od narátora-vedoucího vychovatele nekritizovala odebrání dětí z biologických rodin v důsledku nedostatečné sociální práce, ale řešení spatřovala v náhradních rodinách. Biologická

---

⁷⁹ Rozhovor s narátorem H (v DD vyrůstal od poloviny 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

⁸⁰ Rozhovor s narátorkou M (v DD vyrůstala dva roky v polovině 80. let) vedla Julie Kochová, 2018.

rodina byla v jejím vyprávění vykreslována vždy jako ohrožující, a také ona tak ve svém zaměstnání spatřovala poslání ochrany dětí. Projevovalo se to i v jejím pozdějším povolání:

Ty děti tam nemají to, co mají ty moje děti doma. Fakt je, že když jsem pak šla dělat do jeslí, tak jsem měla tendenci chránit ty děti před těma rodičema. Protože v děčáku byla převážná většina rodičů špatnejch. Takže já jsem byla taková jako, jak bych to řekla, napružená na ty rodiče. Že je nechávali dlouho v těch jeslích nebo jsem byla prostě ochotná jim vyčinit za to, že se jim nevěnujou. Takhle nějak jsem to měla, to si pamatuju⁸¹.

Velmi zajímavý byl oproti tomu názor narátorky pracující v domově pro děti od 3 do 6 let rovněž na přelomu 60. a 70. let. Narátorka vyzdvihovala téměř výhradně pozitivní momenty a zážitky v domově, o dětech opakovaně říkala, že tam byly „strašně šťastný“, nevnímala, že by byl rozdíl mezi dětmi v domově a jejími vlastními stejně starými dětmi. Tento postoj mě u narátorky překvapoval, oběma rozhovorům předcházela poměrně dlouhá návštěva, kdy mi vyprávěla o svém zaměstnání v mateřské škole (práce s dětmi ji velmi baví, a tak navzdory důchodovému věku stále vede třídu), a bylo patrné, že má velký přehled o vývojové psychologii a moderních poznatcích o potřebách dětí. Zdůrazňování respektu individuality nebo potřeby stálého vztahu s pečující osobou u dětí v mateřské škole bylo v kontrastu k nekritickému uvažování o životě v dětském domově. O řadě věcí, například o tom, že děti v domově byly vnímány jako homogenní skupina nebo že vychovatelé netušili nic o prostředí, z jakého děti pocházejí, mluvila narátorka se samozřejmostí a bez jakéhokoliv negativního hodnocení. Až při mém doptávání se narátorka zřejmě poprvé v životě zamýšlela nad dětmi z domova stejně jako nad jakýmkoliv jinými dětmi:

Víte co, co je nejhorší? Jak se mě ptáte... Jak málo jsme o těch dětech věděli. Jako z toho osobního. Protože když se jim stejskalo, tak jste ho spíš přivinula a „já vím, že se ti stejská“ a hladit, pohádku a vyprávět něco... Ale my jsme vlastně strašně málo věděli o těch dětech⁸².

---

⁸¹ Rozhovor s narátorkou D (vychovatelkou v DD od roku poloviny 60. do začátku 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

⁸² Rozhovor s narátorkou F (vychovatelkou v DD na přelomu 60. a 70. let) vedla Julie Kochová, 2017.

Pozadí tohoto pohledu narátorky se odhalilo v momentě, kdy jsme se dostaly k otázkám na její vlastní dětství. Sama se svou matkou i třemi sestrami cítila odstrčená, málo milovaná, neúspěšná („já byla samá ruka, samá noha, silný zápěstí, šmatlala jsem“⁸³). Citově chladná výchova ve vlastní rodině se tak zřetelně promítala do jejího vnímání pobytu dětí v dětském domově, což formulovala ke konci prvního rozhovoru takto:

Samozřejmě jako tam je ten problém, že ty děti nemaj ty svý rodiče. Jenže já vám můžu říct, že já jsem žila v takových poměrech, rodinných, špatných, to člověku vůbec nedocházelo, než jsem poznala rodinu mého muže... Já jsem se strašně snažila, ale vlastně celý leta vám byly podkopávaný nohy a musela jste sama. Takže já hrozně bych přála těm dětem i svejm dětem, aby měly tu harmonickou rodinu, ale vy vlastně zjišťujete, že je to ideál, který se málokdy povede⁸⁴.

Je možné, že narátorka zažívala v dětství totéž, co řada dětí, které byly umístěny do domova z důvodu převýchovy k „novému socialistickému člověku“. Přestože se v rodině narátorky neobjevovaly závažné důvody týrání či zanedbávání a ani po finanční stránce rodina výrazněji nestrádala, nedostatek citu stavěla narátorka principiálně na roveň těmto závažným důvodům a v takovém kontextu také umístění dětí do domova vnímala:

Já si myslím, že někdy je ten dětskej domov pro to dítě mnohem lepší řešení než rodina, která se rase, kde si tam ubližujou vzájemně nebo kde na to dítě kašlou. Protože tady třeba byl ten jeden člověk, ta vychovatelka (jmenuje podle sebe přísnou a chladnou vychovatelku – pozn.), ale jinak tam ty lidi byli báječný. A tam jste viděla ty úsměvy, tam na ty děti se furt někdo usmíval⁸⁵.

Přes jednu výjimku bylo tedy umístění dětí do domova hodnoceno narátory jako pozitivní, ochraňující děti před patologickým prostředím. Současně však nářatoři v rozhovorech více či méně explicitně mluvili o neschopnosti některých dětí uchytit se ve společnosti po odchodu z domova. Tyto údaje nebylo možné nijak kvantifikovat, protože dvě narátorky pracovaly v domově pro malé děti a většina ostatních nářatorů měla přehled jen o malé části dětí. Stejně

---

⁸³ Rozhovor s narátorkou F (vychovatelkou v DD na přelomu 60. a 70. let) vedla Julie Kochová, 2017.

⁸⁴ *ibid.*

⁸⁵ *ibid.*

tomu bylo v případě narátorů-děti. Jediný odhad uvedl vychovatel z výchovného ústavu, podle kterého a jeho kolegů „se povedl každéj desátej“⁸⁶. Všichni narátoři, kteří dětskými domovy prošli se staršími dětmi, pak jmenovali některé konkrétní příběhy bývalých dětí, které neskončily šťastně. Limity institucionální péče v tomto směru si však většina narátorů-vychovatelů uvědomovala. Svou roli pak chápala v práci s dětmi v čase a prostoru, jaký dostala vymezený sociálním odborem:

Vždycky jsem si říkala, ať mají aspoň to dětství pěkný. Když pak odejdou tady odsud a spadnou do těch... Že holky vyprávěly, že šlapaly v Praze a takový... Prožily si ty děti strašný věci⁸⁷.

Tento pohled sdílel i narátor-vychovatel výchovného ústavu, který v rozhovorech velmi zdůrazňoval a kritizoval chybějící práci s biologickou rodinou jako důsledek vysokého počtu odebraných dětí:

Možná, že to mohlo být v některých případech dobré. Ty děti měly možnost tři, čtyři roky žít v prostředí, kde byl nějaký režim nastavený. (...) Ale já jsem si nedělal iluze, co bude, až vyjdou⁸⁸.

(...)

– Co si myslíte, že by se stalo s těmi dětmi, pokud by se nedostaly do té polepšovny?

Měly to rozjetý do kriminálu třeba všichni. Protože, nebudu říkat čórky, ty krádeže tam byly, rodiče nechodili do práce...

Vzhledem k tomu, že narátor pracoval s vysokým osobním nasazením a neustále zaváděl nové inovativní metody práce, ptala jsem se, zda pro něj nebylo frustrující věnovat dětem tolik

---

⁸⁶ Rozhovor s narátorem A (vychovatelem ve výchovném ústavu od poloviny 60. let do revoluce) vedla Julie Kochová, 2018.

⁸⁷ Rozhovor s narátorkou G (vychovatelkou v DD od začátku 70. let dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

⁸⁸ Rozhovor s narátorem A (vychovatelem ve výchovném ústavu od poloviny 60. let do revoluce) vedla Julie Kochová, 2018.

energie s výhledem, že 9 z 10 dětí se přes všechnu snahu podle něj „nepovede“. Pro narátora byla odpověď jednoznačná:

Ne, protože vy jste věděla, že tam ty děti jsou do konce školní docházky. Co bude dál, stejně neovlivníte už⁸⁹!

Věkovou ohraničenost péče o děti řešily také další narátorky, ovšem s podstatně menší lehkostí. Jedna z nich pracovala v zařízení pro děti od 6 do 15 let a vnímala velmi negativně, že děti musely z domova po patnáctých narozeninách odejít, přestože se naprostá většina z nich nemohla vrátit domů. Stejně tak vnímaly těžce odchody dětí do jiného zařízení obě narátorky pracující s dětmi do 3 nebo 6 let, a to s ohledem na zátěž, kterou změna prostředí zvláště pro malé děti představovala.

Na jiném místě pak tentýž narátor zdůrazňoval také materiální podmínky, které se dětem výrazně zlepšily:

To, co mě hlavně na té práci bavilo, bylo, že se tam těm dětem dalo pomoci už jenom v tom, že třeba měly svou postel. Protože jsem pochopitelně mnohokrát byl v rodinách v Praze, protože děti utíkaly a my jsme pro ně jezdili, tak jsem viděl třeba, že měly nafouklé gumy, duše od nákladních aut, v tom měly deku a v tom spaly. Takže už to byl pokrok, že měl každý svou deku, že měl pravidelně jídlo a že měly určitým způsobem od nás nastavený režim⁹⁰.

Nelze odhadovat, zda byl v praxi u dětí a vychovatelů častější pozitivní nebo negativní postoj k umístění do domova. Korelace s nižším dosaženým vzděláním nebo neúspěšností v práci naznačovaná u několika narátorů není zcela přesná, neboť nevíme, jaký by byl život dětí, pokud by v rodině zůstaly. Navíc ani výsledky v oblasti vzdělání nebyly u dětí z ústavní péče dobré, tři čtvrtiny dětí odcházely po základní škole na učňovské obory, které zároveň podle vzpomínek narátorů velká část dětí ani nedokončila (více viz Vzdělání a jeho význam). Podívat se můžeme také na statistiku trestné činnosti dětí opouštějících institucionální péči v letech 1995 až 2004,

---

⁸⁹ Rozhovor s narátorem A (vychovatelem ve výchovném ústavu od poloviny 60. let do revoluce) vedla Julie Kochová, 2018.

⁹⁰ Rozhovor s narátorem A (vychovatelem ve výchovném ústavu od poloviny 60. let do revoluce) vedla Julie Kochová, 2018.

kteřá se tedy týkala jen dvou narátorů-děti. Z celkového počtu se po odchodu dopustilo podle statistiky 51 % dětí trestné činnosti, před a během pobytu pak 18 %⁹¹, nezodpovězená však v analýze zůstává otázka prognózy dětí, pokud by v rodině setrvaly.

Vztahy s biologickou rodinou a návštěvy rodičů v domově

Narátori-děti byli s jednou výjimkou odebráni rodičům až ve školním věku, v rodinách tedy strávili klíčové rané období, což mohlo mít významný vliv na jejich životní stabilitu a schopnost vyrovnat se s umístěním do ústavního prostředí (Hughes 1998, Avierzer et al. 2002). Současně čtyři z nich se do zařízení dostali se svými sourozenci. Nikdo z nich dnes s rodiči v kontaktu není, rodiče poloviny narátorů jsou po smrti a ostatní se s nimi neviděli po odchodu ze zařízení vůbec nebo jen zpočátku a výjimečně. Vzhledem k těžišti práce v každodennosti dětského domova jsem se nedotazovala na podrobnosti vztahu narátorů s rodinami a ani na to, jak se na rodiče dívají dnes. Otázky k biologické rodině jsem pokládala velmi obecně formulované, narátori měli velký prostor říci jen to, co sami chtěli.

Téma se ukázalo jako velmi těžké. V souladu s tím, že většina z nich brala umístění do domova jako pozitivní vklad do budoucího života, měli narátori význam své biologické rodiny po umístění do domova tendence marginalizovat. Celkově narátori z těchto otázek spíše utíkali nebo při nich přestávali mluvit o sobě a přecházeli do obecné roviny, kdy svůj postoj formulovali jako obecně platné tvrzení – například „dítě to tak nevnímá“ nebo „po takové rodině se nikomu stýskat nemohlo“. Nikdo z nich nepopisoval velké stýskání, při otázkách na příchod do domova se tři z nich soustředili výhradně na materiální úroveň, která byla s rodinou nesrovnatelná. Bezpochyby mohla být materiální stránka významným faktorem, je však otázkou, zda ji narátori jako děti, které nevěděly, co je přesně čeká, považovali za tak důležitou, jak o tom mluví dnes. Například tento narátor se dostal v deseti letech do diagnostického ústavu

---

⁹¹ Ministerstvo vnitra výsledky interpretuje tak, že „toto zjištění jednoznačně vypovídá o tom, že umístění dítěte do institucionální péče v mnoha případech znamená jen jeho detenci a pouhé přerušování sociálně patologického vývoje, který po opuštění ústavu buď dále pokračuje, nebo se díky nevhodným podmínkám, do nichž se vrací, teprve nastartuje“. Hodnocení systému péče o ohrožené děti. Ministerstvo vnitra 2007

a odtamtud pak do dětského domova, do kterého se podle sebe dokonce „relativně těšil“, a to proto, že byl domov umístěn na hezkém místě:

Ta matka tam teda nebyla, protože v té době žila sama, takže jsem byl zvyklej na tu matku. Tak ta tam nebyla, ale v podstatě najíst jsem dostal, spát jsem měl kde, starali se tam o mě, chodili jsme na vycházku, sportovali jsme, takže to bylo přijatelný, dalo se to snést. (...) Na jednom tom zasedání mi řekli, že teda pojedu, že budu jako delší dobu už v dětském domově ve městě. Takže to mi bylo nějakých deset let zhruba. Řekněme, že to je pěkný historický město, tak jsem se relativně těšil⁹².

Podobně akcentuje jiný narátor prostředí zámku, v němž byl dětský domov zřízen:

Mně se po rodičích vůbec nestýskalo, nic, vůbec, protože tam to bylo krásný. To jsem v životě neviděl, tak proto se mi to líbilo. Já jsem nikdy na zámku nebyl a my jsme byli takový, jak to říct, zaostalejší. No, zaostalý... dost zaostalý. Protože třeba nevařili svíčkovou nebo rajskou, jiný masa neznali. Znali jenom jeden druh masa, a to byl bůček. Nevěděli, co to je vepřový... jen bůček, nic víc je nezajímalo. A ať byly Vánoce nebo všední den, stejně mi dali jenom ten bůček. Dali mě do toho dětskýho domova a tam byla úplně jiná strava. Říkám, ve škole obědy rodiče neplatili, abysme znali jinou stravu. (...) V tom děcáku už to bylo úplně jiný, bramboráky, jo, normální strava kvalitní. Doma zákusek, to jsme fakt, nikdy. (...) V tom dětském domově to bylo krásný. Když jste tam přišli, já nevím, jestli jste se tam byla teď někdy podívat, tak jestli jsou tam ještě ty vodotrysky. Normálně vodotrysky, hlava ryby, taková velká, jsou tam pořád? (...) Za tou bránou takový dva vodotrysky a tam se mi to strašně líbilo, to bylo krásný⁹³.

Tento narátor mluví o příjezdu do domova výhradně pozitivně, naopak jeho mladší bratr prý příjezd nesl těžce. Stýskalo se mu, po příjezdu plakal, těžce zapadal mezi ostatní děti, navíc každý z bratrů byl umístěn na jiné oddělení, takže většinu času trávili odděleně. Narátor sám ale bratrovo stýskání vnímá spíše jako jeho slabost. Podobně rámuje své vyprávění další

---

⁹² Rozhovor s narátorem H (v DD vyrůstal od poloviny 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

⁹³ Rozhovor s narátorem K (v DD vyrůstal od konce 60. let po 80. léta) vedla Julie Kochová, 2018.

narátorka. Také ona měla tendence za všech okolností ukazovat, že si „nenechala nic líbit“ a měla každou situaci pod kontrolou, a to i jako dítě:

– Jaké to bylo, když vás vzali od mámy do děčáku?

No byla to hrůza. Koukala jsem tam na ty děti...

jiný narátor přítomný u rozhovoru: Brečela jsi?

Brečela. I ségra druhá brečela. A ta třetí říkala: „Pojďme pryč“. Říkám jí, ty krávo, nesar mě⁹⁴.

Narátorka se nakonec jako jediná z narátorů vrátila z ústavu po dvou letech do rodiny, o což sama usilovala. Popisuje, jak matku přemlouvala, aby si ji vzala zpět, především jí v dětském domově vadil pro ni přísný řád a chybějící volnost. Před příchodem do domova chodila za školu, matka byla za záškoláctví dětí zavřená. O matce mluví jako o „mamince“, pravidelně prý za svými dětmi jezdila, přestože to měla do domova 120 kilometrů. Současně ale z vyprávění nevyplývá, že by spolu po narátorčině odchodu z domova měly vřelý vztah, později se vídaly jen sporadicky.

Za dalšími dvěma narátory rodiče po umístění do dětského domova zpočátku jezdili – i tak se ale vídali velmi málo. Oba se ale shodují, že s řídnoucími návštěvami se vztah postupně vytrácel, až úplně „vyšuměl“. V případě jednoho narátora se situace lámala okolo patnáctého roku, v případě druhého okolo dvanácti. Do domova byl umístěn se starším bratrem v šesti letech:

Zpočátku to bylo vlastně tak, že rodiče měli povoleno chodit do domova jednou za měsíc. Tak samozřejmě nezáleží úplně na tom, jak ten vztah s rodiči byl silný nebo nebyl, ale když pak vídáš svoje rodiče jednou za měsíc, tak samozřejmě ten vztah se díky tomu mění. On se samozřejmě mění, že je pevnější nebo naopak ta vazba malinko

---

⁹⁴ Rozhovor s narátorkou M (v DD vyrůstala dva roky v polovině 80. let) vedla Julie Kochová, 2018.

vyprchá, což se stalo mně, a to znamená, že já jsem pak ve finále někdy kolem 12 let, tak už jsem pak ani nějak netoužil po tom jít domů⁹⁵.

Návštěvy byly pro všechny narátory-děti emočně velmi náročnou situací. Za polovinou narátorů rodiče nepřijeli do domova nikdy a podle všech narátorů byla takových dětí většina⁹⁶. Právě návštěvy a dále odjezdy některých dětí na Vánoce nebo prázdniny jmenují narátoři-děti jako chvíle, kdy nejvíce prožívali nepřítomnost rodičů. V domovech podle nich návštěvy probíhaly o návštěvním dnu, zpravidla v neděli, a to buď každý týden (to popisují narátoři z menších zařízení), nebo jednou za měsíc (narátoři ze zařízení pro 50 a více dětí). V určený den mohli rodiče dorazit, aniž by se bylo nutné předem ohlásit. To však vedlo k tomu, že děti do poslední chvíle netušily, zda za nimi rodiče přijedou, nebo ne. Takto vzpomíná narátor, který s bratrem v dětském domově vyrůstal:

Samozřejmě všichni vždycky čekali na tu jednu neděli v měsíci, kdy ty rodiče můžou přijet, a očekávali, že to nejlepší se vrací zpátky do života, že jo, ale kolikrát to bylo špatný, jo, že se to vlastně nestalo. Pak tejdenn potom přišel jenom dopis nebo pohled nebo vůbec nic.

– Vy jste věděli dopředu, jestli za vámi rodiče přijedou, nebo nepřijedou?

To je velmi obecný, někdy to děti věděly, někdy ne, ale spíš ne, spíš tak nějak jsme vždycky očekávali, jako že přijedou. Málokdy, co si pamatuju, tak málokdy ty děti předem věděly, že ty rodiče nepřijedou. To znamená že každou tu neděli, tu jednu v měsíci, všichni jakoby vstávali s radostí, že očekávali, že ty rodiče přijedou.

(...)

---

⁹⁵ Rozhovor s narátorem J (v DD vyrůstal od začátku 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

⁹⁶ To rozporuje Rezoluce Národního sdružení dětských domovů v ČSSR (18. 7. 1968, č. 24 236/68-I2), která výslovně uvádí, že „převážná většina našich dětí, jež odešly ze špatného nebo nevhodného rodinného prostředí (v celostátním průměru v 70 % dokonce na soudní usnesení), udržuje podle tendencí našich právních předpisů i nadále styk se svým rodinným prostředím.“ Jde však o prezentaci vlastní činnosti, a tak mohly existovat nepřiznané rozpory mezi deklarovaným stavem (umožňovat styk s rodinou) a skutečností. Na jiném místě rezoluce se také uvádí, že „návštěvy rodin nepřinášejí dětem zisk“ – i to tedy může značit neochotu domovů kontakt s biologickými rodinami umožňovat.

Bylo to celkem smutný, abych řekl pravdu. Protože za některýma rodiče vůbec nejezdili a za některýma sporadicky a za některýma velmi pravidelně, každý měsíc, a samozřejmě teď jim přivezli nějaký dárky, některým nepřišel nikdo, takže to bylo takový celkem emočně náročný bych řekl, zvláště pro ty, pro které ta vazba rodinná byla mnohem silnější, a já si pamatuju, že zpočátku, když za mnou ty rodiče jezdili, tak to bylo úžasný, a samozřejmě, když vynechali, tak to vnímá to děcko, že třeba to berou osobně, že je chyba v nich a tak dále, že rodiče nemají zájem⁹⁷.

Narátoři-děti neměli kontakt s rodiči žádný nebo minimální; nikdo z nich nevzpomínal ani na to, že by jim rodiče slibovali, že si je vezmou zpátky. Současně však u některých dětí komplikoval kontakt s rodiči odchod do adopce – jen obyčejný dopis se počítal jako projevení zájmu rodičů o dítě (více viz Adopce). Vzpomínku na plané sliby rodičů má narátorka, bývalá vychovatelka:

Ty rodiče spíš přišli sem nebo jim napsali dopis. V dopise vždycky stálo, že už malujeme a už vám připravujeme pokoj. A tak to trvalo třeba dva, tři roky. Pak zase napsali, že se jako něco přihodilo, ale že už to brzo budou mít. A takhle prostě ty děti drželi v takovém jakoby napětí.

– Jak to prožívaly ty děti?

No, bylo jim to samozřejmě líto jako. Chtěly, aby ty rodiče přicházeli, ale některý nebylo možný sem nějak dostat. Když to dítě dostalo nějaký ten dopis, kterej jsme mu potom přečetli, že třeba ještě neumělo číst, tak jako pořád se těšily na to, že ty rodiče přijdou nebo že oni půjdou teda zpátky do té rodiny. Ale bohužel jako tohle to se nestávalo⁹⁸.

Jiná narátorka zmiňuje zklamání dětí, za kterými rodiče nepřijeli na návštěvu:

---

⁹⁷ Rozhovor s narátorem J (v DD vyrůstal od začátku 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

⁹⁸ Rozhovor s narátorkou C (vychovatelkou v DD od roku 1989 dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

Pamatuju toho velkého Jirku⁹⁹, že ten zas čekal na tátu, měl nachystaný dárky a táta nepřijel vůbec. To obřecej ty děti, ať jsou velký nebo menší, Jirkovi tenkrát bylo třináct...¹⁰⁰

Současně však pro vychovatele i uskutečněné návštěvy představovaly spíše problémy, než že by je považovaly za přínosné. U vychovatelů hrálo v tomto směru významnou roli jejich ochranné poslání, které ve své práci cítili. Chránit se děti snažili před všemi negativními vlivy, které identifikovali; jedním z nich byla z jejich pohledu i většina biologických rodin. Nešlo jen o závažné důvody jako týrání či zanedbávání, ale i sociálně velmi slabé prostředí, ze kterého děti pocházely a které rodiče vychovatelům a dětem při návštěvách připomínali. Rodinu jako negativní vliv vyhodnocovali vychovatelé nejčastěji ze špatného stavu dětí po příchodu do zařízení (více viz Důvody umístění do domova – a byly vůbec známé?) a také právě z absencí nebo podob návštěv rodičů¹⁰¹. Ve vzpomínkách na kontakty s biologickými rodinami zmiňují narátoři-vychovatelé především negativní zážitky:

Když přišly z té rodiny, hlavně teda z těch sociálně slabých rodin, hlavně ty cikáni, tak tam nějak aby neměly asi ty sociálky problém, protože se stávalo třeba, že nám přivezli dítě a teď na návštěvu pod okna přišla horda cikánů. A jednou tam došlo, já jsem nesloužila ten den, ale došlo tam k nějakému konfliktu a oni vymlátili okna, jo. Kamenama tam vytloukli okna, naštěstí tam byly sítě, takže to nějakým způsobem nikdo se nezranil, protože vytloukli okna u ložnice, děti byly na druhé straně v hernách...¹⁰²

Agresivně se podle narátorů někteří rodiče chovali kvůli samotnému nesouhlasu s odebráním dítěte z rodiny nebo kvůli pravidlům, která v zařízení fungovala a na která si děti stěžovaly (včetně například ostříhání zavšivených dětí nebo povinné školní docházky, kterou někteří rodiče považovali za zbytečnou). Dva z narátorů zmiňují situaci, kdy museli na rodiče zavolat policii. Zdrojem konfliktů byly i finance, protože rodiče museli za pobyt dítěte v zařízení platit.

---

⁹⁹ Jméno změněno – pozn.

¹⁰⁰ Rozhovor s narátorkou G (vychovatelkou v DD od začátku 70. let dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁰¹ Dále ze spisů a málokdy z vyprávění dětí. Bývalý vychovatel z výchovného ústavu pak vzpomínal, že při útěcích dětí pro ně domů osobně jezdil, a tak podmínky v rodinách sám viděl.

¹⁰² Rozhovor s narátorkou D (vychovatelkou v DD od roku poloviny 60. do začátku 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

„Většina rodičů to brala jako trest i pro ně,“¹⁰³ vypráví bývalý vedoucí vychovatel z výchovného ústavu. Jiná vychovatelka z dětského domova pro nejmenší děti zmiňuje poplatky a přístup biologické rodiny v tragické souvislosti:

Brala jsem si kluka domů, pak si pro něj přijela ta rodina a vzali si ho, protože když byl v kojeneckém ústavu, tak tam neplatili nějak poplatky, nevím jak, a když pak přišel k nám, museli za něj začít platit, tak že si ho vezmou domů. Bylo to prostřední dítě v rodině, ten první a poslední vypadali jinak a ten táta byl přesvědčenější, že to dítě není jeho. A choval se k němu velice ošklivě. Několikrát skončil už jako kojeneček v nemocnici s podezřením na týrání, takže byl v tom kojeňáku, od nás pak si ho vzali domů a po pár týdnech já jsem je potkala někde venku, tak jsem se k nim hlásila. Ty dvě děti nastrojený, botičky, ponožtičky a ten Honzík bos. A v nějakém takovém otřesném oblečení. „Honzíku, říkám, kde máš boty?“ – „On je nechce nosit.“ Tak to už bylo takový jako a potom za pár přišel zmlácenější šňůrou od žehličky, zmodřenejší... To bylo tak veselý dítě, když si ho brali, a pak se vrátil úplně otupělý dítě, opravdu špatný. Tak já jsem s ním tenkrát jezdila na patologii, ho fotili, aby to bylo jako žalovatelný, no, a do toho přišla amnestie a nedělo se nic. Tak domů ho ale už nedali, pak šel do nějakého jiného dětského domova a nevím...¹⁰⁴

S biologickými rodinami během umístění dítěte nikdo nepracoval a málokdy se stávalo, že by se dítě do rodiny ze zařízení vrátilo. Vše bylo podřizováno myšlence, že socialistickou převýchovu zajistí řádně jedině stát, podmínkou tedy bylo odstavení biologické rodiny, která by převýchovu mohla narušit. Jedním z prostředků, který mohl mít významný vliv na četnost návštěv a zachování kontaktu, bylo umístění dětí daleko od místa bydliště rodičů. Ve vyprávěních takovou praxi jmenuje polovina narátorů napříč roky, možné vysvětlení nabízí tato narátorka:

(...) ale oni to dělali tak, že se snažili ty děti umístit do dětských domovů daleko od původního bydliště. Protože za první neměli peníze a za druhý je to přestalo bavit

---

¹⁰³ Rozhovor s narátorem A (vychovatelem ve výchovném ústavu od poloviny 60. let do revoluce) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁰⁴ Rozhovor s narátorkou D (vychovatelkou v DD od roku poloviny 60. do začátku 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

dojíždět někam daleko. Takže tam byly děti 160 kilometrů, 100 kilometrů¹⁰⁵, prostě různě¹⁰⁶.

Jiná narátorka popisuje umístění v severočeském domově až ze Slovenska. Totéž vzpomíná narátor, který byl s bratrem umístěn nejprve 90 kilometrů od rodičů a až o několik let později se oba přesunuli do bližšího domova. Připomíná, že i několik desítek kilometrů mohlo být velkou překážkou:

Ona kolikrát ta vzdálenost těch domovů pro ty rodiče byla celkem velká, že to znamenalo třeba dvě hodiny cestovat tam a zpátky, takže to bylo celkem náročný a finančně náročný taky a oni kolikrát ty rodiče, o kterých se bavíme, neměli moc peněz¹⁰⁷.

Obecně nebylo udržování kontaktu dětí s biologickými rodinami podporováno ani ze strany vychovatelů. Všichni narátoři z řad vychovatelů i dětí se shodují, že téma rodiny bylo otevíráno minimálně a pokud o něm nezačalo samo dítě, vychovatelé ho sami neiniciovali. Takovou zkušenost měla i jedna z narátorek-dětí, která se až ve 14 letech dozvěděla, za jakých okolností byla ve 2,5 letech odebrána z rodiny a že má sourozence:

– Od koho ses dozvěděla nebo nedozvěděla, co se dělo doma, když jsi byla v tom děcáku?

Od koho? Od toho mého bratra. Když už jsem začala mít trošku rozum, tak jsem se ptala, to je jasný.

– Ale před tím jako jste na to nenarazili?

Ne. Mě to nezajímalo, já jsem byla malý dítě.

---

¹⁰⁵ Konkrétní města byla z důvodu zachování anonymity narátorky nahrazena kilometrží – pozn.

¹⁰⁶ Rozhovor s narátorkou D (vychovatelkou v DD od roku poloviny 60. do začátku 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁰⁷ Rozhovor s narátorem J (v DD vyrůstal od začátku 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

– Pamatuješ si, že bys to nějak řešila nebo neřešila, proč najednou jsi tady?

No jasný, že jsem to řešila nebo že si to pamatuju. Na to nezapomeneš.

– Ale jako jestli ses zajímala o to, co se stalo?

Tak jasně. Když jsem začla bejt v pubertě, tak si říkám hele, proč jsem v tom domově? Tak mi na to vychovatelé odpovídali, říkali mi, že jsem asi nejspíš byla nechtěná, což jako potvrdili, a pak jako díky bráchovi, kterej udělal našťestí průser, jinak bych nevěděla, že mám sourozence. Takže pak jsem se začala zajímat víc, obrátila jsem to i negativně na mojí tetu, že mi to neřekla... Jako ona mi to řekla, ale nechtěla mi říct úplně pravdu, až potom, když jsem dostala spisy zdravotní, tak jsem si to přečetla a pak už to jelo.

– Bylo to tam podrobný?

Jo, jo. To se mi normálně chtělo brečet¹⁰⁸.

Je pravděpodobné, že vychovatelé chtěli narátorku skutečně chránit před realitou, a proto jí stejně jako ostatním dětem biologickou rodinu nepřipomínali. Podle narátorů-vychovatelů většina dětí o kontakt se svou biologickou rodinou ani nestála. Například dětem, včetně těch předškolních, se podle většiny obou skupin narátorů stýskalo minimálně. To je ale málo pravděpodobné. Častá je naopak pozitivní představa nebo přímo idealizace rodičů, a to navzdory chladnému prostředí, nezájmu nebo násilí prožitému v biologické rodině (Bowlby 1958, Priel 2007).

V případě narátorů-dětí tedy mohlo jít spíše o to, že své stýskání ve vyprávění (podvědomě) potlačili nebo marginalizovali, protože by mohlo oslabovat jejich pozitivní narativ dětského domova jako záchrany a šance na lepší život. Stýskání by také mohlo být bráno jako projev jejich slabosti a většina narátorů se přitom v rozhovorech soustředila na to ukázat, že měla situaci pod kontrolou a že je s dětstvím vyrovnaná i dnes; může jít o obranný mechanismus. Ve vyprávění této narátorky je patrné, že si nechce připustit, že ji jako dítěti rodina, o níž dnes ví,

---

¹⁰⁸ Rozhovor s narátorkou I (v DD vyrůstala od poloviny 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

že ji týrala, mohla chybět. Podtrhuje to i budoucím časem. Přesto tomu tak minimálně při návštěvách nebo prázdninách pravděpodobně bylo:

– Stýskalo se ti?

Jako po rodičích? To se mi nikdy nestejskalo a stejskat nebude. Tak jako byly tam chvíle, proč nemám tu mámu, proč nemám toho tátu. To je jasný, že jo. Hlavně bylo smutný to, když jsem zůstávala v domově a všichni odjížděli. To bylo takový...¹⁰⁹

Na straně narátorů-vychovatelů mohlo jít rovněž o snahu ukázat dětský domov jako místo, které bylo pro děti bezpečné a dobré, anebo si stýskání dětí skutečně nemuseli všimnout. Tato narátorka z domova pro děti od 3 do 6 let si stýskání všímala, přesto podle ní nebylo příliš významné a za důležitější považovala spokojenost dětí:

Až na toho malýho¹¹⁰ si skutečně nepamatuju, že by si tam někdo moc stejskal nebo třeba... Oni byly strašně šťastný tam¹¹¹.

Úplně jinak než ostatní narátoři na vztah dětí k rodičům vzpomíná vychovatelka, která začala v dětském domově pracovat až krátce před revolucí. Za rodiči dokonce vychovatelé aktivně vyjížděli. Ve vyprávění narátorky se poprvé objevuje, že rodiče dětem skutečně chyběli a že vztah k rodičům měly i děti, které sami od sebe rodiče nenavštěvovali:

No, rodiče měly děti rádi. Rodiče měly rádi, rodiče potom sem někdy začali přicházet taky, a tak jsme to řešili tak, že když ti rodiče dlouho nešli, tak jsme jeli na výlet. Jeli jsme na výlet a ty rodiče jsme jeli navštívit. A to bylo vždycky takový docela drsný pro nás, protože jsme vystoupili třeba z vlaku, a jak oni spěchaly, jak oni úplně utíkaly, aby tam už doma prostě byly, tak třeba to nešly ani po cestě, vzaly to přes nějakou louku, už

---

¹⁰⁹ Rozhovor s narátorkou I (v DD vyrůstala od poloviny 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

¹¹⁰ Pořád strašně plakalo a nepomáhalo nic a „domů a domů a domů“, upoutávání pozornosti, pozornosti, kterou člověk mu věnoval. „Pojď támhle a ještě si vytvoříme...“ Až mi nějak došly síly a říkám: „Víš co, tak běž.“ No a můžu vám říct, že se rozběhl. A že se rozběhl takovým stylem, že já jsem rychle sehnala uklízečku k těm dětem a letěla jsem za ním a chytla jsem ho až tady (ukazuje na ruce, kde byl domov a kde ho chytla)... No byla jsem úplně hrůzou bez sebe, tím tempem říčná, jak jsem letěla za ním. A ten měl teda takovej foťr, že v životě bych mu to už neřekla.

¹¹¹ Rozhovor s narátorkou F (vychovatelkou v DD na přelomu 60. a 70. let) vedla Julie Kochová, 2017.

jenom aby tam doma byly jako. Ale potom se zase rádi vrátili sem. Ale prostě ty rodiče měly rádi, to jo.

(...)

Ony si to vždycky pro sebe ty rodiče jako... Jak bych vám to řekla... Ty rodiče pro ně byli pořád jako rodiče. A někdy se stávalo, že celou dobu se rodiče neobjevili, ony tady v poklídku žily, všechno jsme se snažili, aby jako měly, a pak jednou přijeli rodiče a oni na vás jakoby v té chvíli zapomněly úplně a ty rodiče pro ně byli úplně na prvním místě. I když je třeba ti rodiče zklamali. Ale oni jim to jakoby odpustily a prostě byli to jejich rodiče¹¹².

Samostatnou kapitolou bylo umístování sourozenců. Dva narátoři mají zkušenost s rozmístěním sourozenců do několika zařízení – nikdo tak nezůstal s bratrem nebo sestrou. Další dva narátoři pak byli sice umístěni do jednoho domova, přiřazen však každý byl k jiné skupině. Oba vzpomínají, že se sourozencem brzy ztratili kontakt a vztah se už nikdy nepodařilo obnovit. Současné dotčení narátoři vnímají rozdělení negativně a je jim líto, že mají mezi sebou dodnes odstup. Tento narátor sám od sebe nemluví o tom, že by rozhodnutí umístit ho do jiného zařízení, než kde vyrůstali jeho dříve odebraní starší sourozenci, nebylo správné. Naopak připomíná, že ho mohli stáhnout „do špatné party“ a umístění do domova ho podle něj zachránilo. Se sourozenci už poté vztah nikdy neobnovil. Z této vzpomínky je však patrné, že sourozeneckému vztahu přikládá zvláštní význam:

A bratry jsem vlastně od té doby viděl akorát jednou a to bylo už... na svatbě toho Karla¹¹³, toho třetího bratra... Takže to mi mohlo být dejme tomu tak do dvaceti let. Takže v současné nevím, kde jsou bratři, v současné době vím, že matka zemřela¹¹⁴.

---

¹¹² Rozhovor s narátorkou C (vychovatelkou v DD od roku 1989 dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

¹¹³ Jméno bylo změněno – pozn.

¹¹⁴ Rozhovor s narátorem H (v DD vyrůstal od poloviny 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

Romské děti v dětských domovech

V československých ústavách byla od počátku velká část dětí romského původu (Henschel 2016). Socialistický stát uplatňoval teorii, že Romové jsou v důsledku historické diskriminace „zaostalí“ a úkolem státu je zajistit jejich převýchovu a zrovnoprávnění. Začátkem 50. let tak byly z legislativy odstraněny pasáže týkající se „osob žijících cikánským způsobem života“ a napříč republikou se začalo experimentovat se způsoby převýchovy, logicky započaté u dětí. Vznikaly například internátní školy, kam byly umístovány odebrané děti¹¹⁵. Znamenalo to pro ně šanci na vzdělání, ale zároveň trauma z odtržení od rodiny¹¹⁶ (Hlaváčková 2008). Jedním z takových „experimentů“ byla škola v Květušíně na Českokrumlovsku, kterou prošlo během deseti let na tři sta odebraných dětí. Se sedmi z nich nahrála v rámci své diplomové práce studentka romistiky Tereza Šebová orálně historické rozhovory, z nichž vyplývá, že jako bývalí žáci vnímali své umístění v Květušíně více či méně pozitivně, a to bez ohledu na přiznaná traumata. Narátoři oceňovali právě vzdělání nebo materiální podmínky, které by jim ve vlastní rodině nebyly umožněny (Šebová 2009). Totéž vzpomínali v rozhovorech mí narátoři romského původu (čtyři ze šesti dětí). Současně se ale jejich zpětné vidění umístění do domova nijak nelišilo od dětí „většinového etnika“. Podle narátorů byla romských dětí v zařízení většinou necelá polovina, což odpovídá statistice z roku 1982 uvádějící 42 % (Henschel 2016). Výjimkou je vyprávění narátora-vychoovatele z výchovného ústavu, který si vzpomíná jen na dvě až tři romské děti ročně; do zařízení prý byly umístovány zcela výjimečně. Narátoři etnicitu zmiňovali sami od sebe; většinou při otázce na skladbu dětí v domově, a to aniž bych naznačovala, zda mám na mysli etnicitu, stáří dětí nebo jejich původní rodiny.

Všichni narátoři romského původu se jako děti setkaly s rasismem. V domovech podle nich byl víceméně výjimečný¹¹⁷ nebo šlo spíše o legraci. Negativní reakce ale zažívaly mimo domov.

---

¹¹⁵ Navzdory množství takových škol – například zařízení v Soběsukách u Žatce, v Melči u Opavy, v Karlově vsi na Křivoklátsku – ale zřejmě nešlo o oficiální strategii (Pavelčíková 2004).

¹¹⁶ Experimentem se zabývala ve své diplomové práci „Škola Míru“ v Květušíně 1950–1954 (a její pokračování na Dobré Vodě u Prachatic) – kritická reflexe v historickém kontextu 50. let také Tereza Šebová zkoumající ho optikou orální historie. Jak autorka uvádí v závěru výzkumu, bývalí žáci vnímali své umístění v Květušíně více či méně pozitivně, a to bez ohledu na přiznaná traumata. Oceňovali vzdělání nebo materiální podmínky, které by jim ve vlastní rodině nebyly umožněny.

¹¹⁷ Na reakce dětí vzpomínala jediná narátorka-vychoovatelka:

A vy jste mluvila o tom, že tu bylo hodně romských dětí tenkrát, vnímaly to nějak mezi sebou, kdo bílejší, černej, modřej, jakéjkoliv?

Prozaicky o tom mluví narátorka, která zároveň zdůrazňuje, že ona sama je se svým původem vyrovnaná:

Určitě jako nadávali nám „děti z děcáku, černý huby“, ale teď si z toho dělám prdel. Ale jako já tu barvu nezmění a buď mě budeš takhle brát, nebo se na mě vyser¹¹⁸.

Narátorka ukazuje na náročnou pozici romských dětí. Na některých chtěl ukázat systém, že převýchova je možná (viz škola v Květušíně¹¹⁹), jiné děti měly potřebu „obstát“ samy před sebou:

Bylo to těžký. O to víc si jako jdu za svýma cílema a chci jako dokázat sama sobě hlavně – a dokazuju si to, což je dobře, že i když jsi černej, máš nějaký ten hendikep, jak se říká, dá se to¹²⁰.

Narátorka vzpomíná, že mladší děti včetně ní poznámky spolužáků někdy oplakaly, utěšovaly je tety. Svérázný způsob boje s rasismem u společnosti zvolil ředitel narátorčina domova:

Ten Honza¹²¹, ten ředitel, nás docela hodně dobře připravoval, hodně dobře. My jsme třeba byli v Praze, mohlo nám bejt 12, 13 a jeli jsme na Matějskou pouť. A Honza chtěl si koupit nějakou muziku, takže jsme šli všichni do toho obchodu, tam ty černý huby,

---

Jo, řešili, řešili. Já vím, že jsme měli hošinu, takovýho blondáka, a on byl takovej trošku to. A ten když jako, tak jim začal nadávat, ale oni se jako semkli dohromady a pěkně si to s ním vyřídili. Jo, to byla rivalita trochu mezi nima, vždycky.

Rozhovor s narátorkou G (vychovatelkou v DD od začátku 70. let dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

¹¹⁸ Rozhovor s narátorkou I (v DD vyrůstala od poloviny 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

¹¹⁹ Začátek 50. let provázela řada experimentů nové podoby péče o ohrožené děti. Jedním z nich byla například škola v Květušíně na Českokrumlovsku, z níž se stal internát a dětský domov pro romské školáky. Během let 1950 až 1960 prošlo domovem na tři sta odebraných dětí; smyslem bylo rozbít tezi o nevzdělavatelných Romech. Návštěvy v domově byly značně omezené, někteří rodiče se s dětmi neviděli i několik let (Šebová 2009). Na jedné straně stál úspěch v podobě vzdělání, tehdy většině Romů nedostupného, na druhé straně trauma z odtržení od rodiny (Hlaváčková 2008).

¹²⁰ Rozhovor s narátorkou I (v DD vyrůstala od poloviny 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

¹²¹ Jméno změněno – pozn.

že jo, na nás koukali a on schválně nahlas řekl: „Vy děti z děcáku, černý huby, tleskejte, abyste nekradly!“ Takže on má takovej dobrej humor¹²². (*smích*)

Nikdo z narátorů-dětí se nezmiňuje o tom, že by vychovatelé přistupovali k dětem na základě etnika rozdílně. To naopak vzpomíná bývalá vychovatelka z domova pro předškolní děti:

– Dělal mezi zaměstnanci někdo rozdíl, jestli je dítě bílé, černé, modré, jakékoliv?

Je to ošklivý, ale i takoví tam byli. Podle etnika. V převážný většině ty cikánci byli vzteklejší. Vzдорovitější, hlasitější. Takže těžko říct, podle etnika¹²³.

Narátorka naznačuje, že u vychovatelů mohlo jít také o temperament, který je ale zpravidla u romských dětí živější. Naopak bez ohledu na temperament měly tyto děti podle ní znevýhodněnou pozici u náhradních rodičů – ti si ve většině přáli „bílé“ děti (více viz Adopce). Narátorka mluví o netoleranci náhradních rodičů kriticky. Jako vychovatelka sama oceňovala na dětech spíše jejich živost, šikovnost a bystrost a kritizovala, pokud brali náhradní rodiče za rozhodující hledisko etnikum.

Z hlediska rodičovských vztahů dvě narátorky-vychovatelky přístup romských rodičů vyzdvihují. Podle nich si častěji brali děti na víkendy nebo za nimi jezdili na návštěvy. Jedna z narátorek oceňuje i jejich srdečnost:

Já jsem vždycky říkala, že rodiče romskejch dětí jsou lepší než rodiče těch bílejch. (...)

– V čem se vám zdáli lepší?

Že by za ty děti... Neexistovalo, že by měla máma třeba, třeba jo, nevěděli jsme to, ale na mě aspoň tak působily, že by ta máma neupřednostnila chlapa před dítětem. To teda v tom určitě ne. A jako byli takový pečovatelštější, já nevím, srdečnější... Ty bílý mámy

---

¹²² Rozhovor s narátorkou I (v DD vyrůstala od poloviny 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

¹²³ Rozhovor s narátorkou D (vychovatelkou v DD od roku poloviny 60. do začátku 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

byly takový chladný, jako když má povinnost přijet na návštěvu za tím dítětem. Ty cikánský rodiče byli daleko lepší. Nebo aspoň já mám takovej dojem¹²⁴.

Druhá narátorka také oceňovala, že romští rodiče jezdili častěji na návštěvy, zároveň si ale stěžovala, že se jim od nich děti vracely v důsledku špatných hygienických podmínek zavšivené nebo s kožními infekcemi.

Celkově téma etnicity narátoři v rozhovorech otevírali minimálně. Většina z nich vnímala vysoké zastoupení romských dětí zřejmě zcela přirozeně a nepovažovala za důležité etnicitu s jakýmkoliv specifiky spojovat. Odebírání romských dětí z rodin vnímali narátoři podobně jako bývalí žáci květušinské školy – optikou šance na lepší vzdělání a materiální zázemí.

Komunistická ideologie

Vliv komunistické ideologie na fungování dětského domova nepatřil k explicitním otázkám, téma se ale přesto objevilo ve všech rozhovorech. Podstatně více ale rezonovalo u bývalých vychovatelů, děti ho zmiňovaly jen okrajově a jen minimálně ho spojovaly s vlivem na každodenní život v ústavu. Narátoři-vychovatelé pak ideologické hledisko reflektovaly při vzpomínkách na komunistické oslavy a politické přesvědčení kolegů a především vedení. Fungování socialistického státu obecně se pak objevovalo ve spojení s patrony domovů (brigády socialistické práce při regionálních podnicích; více viz Materiální zázemí ústavů) a se spoluprací s podniky u zletilých dětí opouštějících zařízení.

Narátoři-vychovatelé se shodují, že vedení a řadoví zaměstnanci byli zpravidla odlišného politického přesvědčení¹²⁵. Zatímco ředitelé byli dosazováni a pro vysoké pozice byla politická příslušnost klíčová, vychovatelé (a částečně provozní pracovníci) přicházeli do ústavů mnohdy proto, že jinde práci právě z důvodu svého odlišného politického přesvědčení sehnat nemohli. Případně proto, že nemohli studovat nebo pracovat ve vybraném oboru a do domova se dostali souhrou náhod díky volnému pracovnímu místu v regionu. Jeden z narátorů vzpomíná, že jako

---

¹²⁴ Rozhovor s narátorkou G (vychovatelkou v DD od začátku 70. let dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

¹²⁵ O politických názorech se s kolegy nebavili, navzájem je ale obecně znali.

buržoazní dítě nesměl pokračovat ve studiu na vysoké škole, až během pracovního poměru mu bylo umožněno studovat speciální pedagogiku. Tu jmenuje jako možnost pro studenty v rozporu s režimem i jiný narátor:

Ty speciální pedagogové byli trošičku posunutý jinam. (...) Za socialismu ta speciální pedagogika a tyhle, tam odcházeli ti, co nesouhlasili s tím režimem, jo. A myslím si, že měli takovej jakoby morální kredit. Takže jestli s tím morálním kreditem přistupovali i s těma dětma, vedli je takhle, jo, já si to nepamatuju, jestli nám říkali, komunisti jsou dobrý, nebo ne. U někoho to bylo z přesvědčení, u někoho to byla povinnost, jo. Ale z tý speciální pedagogiky odcházeli právě ti, co nemohli učit, že ten režim je nechtěl pustit před tabuli, před děti¹²⁶.

Specifickým případem pak byla práce v polepšovně, která se podle narátora dostávala „za trest“. Ve výchovném ústavu pracovali například lidé vyhození ze škol; narátor vzpomíná na příklad kolegy, který po nedobrovolném odchodu ze školy musel rok pracovat jako zedník a následně dostal místo ve výchovném ústavu. V případě dětských domovů a výchovných ústavů byla podle narátorů na pozici vychovatele potřeba střední pedagogická škola, nástavba vychovatelství nebo vysoká škola (kterou ale měl málokdo). Řada z nich si ale vzpomněla i na kolegy bez potřebné kvalifikace, a to nejen na pozicích pomocných vychovatelů, nočních vychovatelů nebo provozního personálu, kde kvalifikace vyžadována nebyla. Stejně tak nemuseli mít pedagogické vzdělání řídicí pracovníci. To se v jejich výkonu práce odráželo v každodenním chodu ústavu podle většiny narátorů, kteří nekvalifikovaného ředitele, případně ředitele s nízkými kompetencemi pro práci v oboru, v určitém výseku kariéry nebo kontinuálně zažívali. Ilustrativní je vzpomínka narátora-vedoucího vychovatele z výchovného ústavu, podle kterého pracovali v zařízení dva komunisté – ředitel a topič – a „nás ostatních čtyřicet bylo naopak, měli jsme černý puntíky“:

– Jak to bral ředitel, že se mu sem dostávali oponenti ideologičtí?

V průběhu času jsem pak zjistil, jednou jsem si s tím tak hrál, že on měl nejnižší vzdělání z nás ze všech. On měl institut dvouletej, ale byl kovanej soudruh! To tehdy museli bejt soudruzi. (...) Když cítil, že mám navrch odborně, což bylo pak čím dál tím víc, tak mě

---

¹²⁶ Rozhovor s narátorem H (v DD vyrůstal od poloviny 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

vždycky ideologicky zazdil. Jednou mi třeba řekl: „Váš syn bude chtít jít taky na gymnázium, vidíte?“ Ale věděl, že práci děláme velice kvalitně a nechal nás¹²⁷.

Narátor na osobu ředitele, který se ve funkci udržel více než dvacet let a odvolán byl až po revoluci, vzpomíná spíše s úsměvem. Například zmiňuje, že ředitel se naučil pět latinských slov, která používal, aby vypadal vzdělanější, a oni jako vychovatelé se tomu mezi sebou smáli. Současně ale narátor hodnotí pozitivně, že díky nízkým kompetencím ředitele získal navzdory opačnému politickému přesvědčení jako vedoucí vychovatel v ústavu velký vliv na přímou práci s dětmi – ředitel nebyl odborné práce schopen, současně si ale dobré pracovní výsledky vedoucího vychovatele uvědomoval a nechával mu prostor.

Naopak čtyři narátoři si vzpomínají na konkrétní ředitele, kde politické hledisko převážilo nad velmi závažným chováním a nebránilo jmenování do funkce nebo nebylo překážkou pro její pokračování. Nejtěžší případ zmiňuje tato narátorka:

My jsme tady jednou měli takovýho ředitele... Bylo podezření na zneužívání tady. To bylo šílený, to byl šílený rok tady. On tady byl krátce. Protože tenkrát ta jedna holčina se podřezala. A vyšlo najevo takový... A to nechápu do dneška, jak se mohl dostat na takovou pozici. Chlap, kterej, on údajně něco bylo už před tím, než přišel sem, oni ho pak zavřeli. Ale bylo to... byla kriminálka tady... a ty děti mezi tím¹²⁸.

U ostatních ředitelů, které narátoři jmenují, šlo o krádeže – ať už finančních prostředků domova (tak, že následně nezbyvalo na potřeby dětí), nebo dodávek materiálů či potravin:

Protože jsem kousek bydlela, tak jsem tam třeba šla okolo a viděla jsem auto, že přivezlo pomeranče, banány, tenkrát v podstatě podpultovky, tak jsem si říkala fajn. Uplynul jeden den, druhý den, třetí den... a nic jsem neviděla. Nic ty děti neměly. Tak jsem šla za hospodářkou do kuchyně a co jako: „Jsou nezralý nebo jak?“. A ona: „Mlč, nic jsi neviděla, nikdo nic neviděl...“ (...) No a pak to začalo, že s jídlem roste chuť. (...) Tak

---

¹²⁷ Rozhovor s narátorem A (vychovatelem ve výchovném ústavu od poloviny 60. let do revoluce) vedla Julie Kochová, 2018.

¹²⁸ Rozhovor s narátorkou G (vychovatelkou v DD od začátku 70. let dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

to potom šlo až do extrémů. (...) Se vždycky sháněly nějaký sponzorský dary a tohleto, tak ona tam vždycky půlku ukradla a došlo to tak daleko, že opravdu byla vyhozená¹²⁹.

V osobnosti této ředitelky také narátorka jako jediná explicitně zmiňuje, že její ideologické aktivity zasahovaly vysloveně do každodenního chodu domova:

Ona furt blbla s nástěnkama, s rudejma nástěnkama, to já jsem se vždycky, říkám: „Soudružko ředitelko, vy jste se snad zbláznila, vy máte doma v baráku nástěnku, kde slavíte VŘSR a takovýhle podobný ptákoviny?“¹³⁰

Ostatní narátoři vzpomínají spíše na jednotlivé situace – například návštěvy vysokých místních komunistických představitelů nebo typicky oslavy významných svátků. V žádném ze zařízení ale kvůli odlišnému politickému přesvědčení nevznikaly mezi řadovými zaměstnanci a vedením větší konflikty. Ty vyplývaly spíše z nízkých odborných kompetencí ředitelů, případně z výše popsaných krádeží a dalších závažných případů chování. Na oslavy významných komunistických výročí narátoři vzpomínají s úsměvem jako na paradoxní nebo směšné. Děti z větších zařízení jako ze státních institucí někdy při oslavách dostávaly speciální role:

V roce 70 byly opravdu jiný poměry ve školství a ve společnosti. A byl paradox, že na prvního máje šestnáct kluků z polepšovny neslo vlajky spřátelených států. Neskutečný věci, co se děly. „A to bylo výborný, výborný“ (tleská). Na druhou stranu zase, radši ať jsou zalezlí. Asi tak bych to viděl. Ale my jsme z toho měli srandu. Já jsem na prvního máje vedl průvod, jo, já, antikomunista. Zrovna jsem měl na starosti. A my jsme šli, šli jsme do parku a průvod nikde! Třeba 300 metrů, 400 metrů za náma. A on na mě pak soudruh ředitel: „Jakto?“. Jsem říkal: „Tak přece když přijdete vy, představitelé obce, tak už musí bejt ty vlajky rozestavěný za váma!“ – „Máte pravdu, soudruhu, máte

---

¹²⁹ Rozhovor s narátorkou E (vychovatelkou v dětském domově v první polovině 80. let) vedla Julie Kochová, 2018.

¹³⁰ ibid.

pravdu, soudruhu.“ A já jsem si říkal, že příští rok zas vám tu roztrhnu průvod! (*smích*)
My jsme byli takový malinký záškodníci¹³¹.

Jiná narátorka na oslavách ilustruje, že po předškolácích, o které se starala, vedení ústavu ani obec větší angažovanost nevyžadovaly. Takto vzpomíná na oslavy 9. května, které byly naopak mezi dětmi i vychovatelkami s jiným politickým postojem oblíbené:

Nejvíc jsme se těšili vždycky do cukrárny. To jsme tam psali „vycházka k pomníku padlých“, takže to jsme tam s tím neblbli. Jim to bylo úplně jedno, jestli nějaký pomník, těmhletěm dětem, ty potřebovaly vědět jiný věci, než kdo kde padnul¹³².

Vzpomínky narátorů ukazují, že komunistická ideologie obsažená v samotné existenci ústavů a jejich rozsahu se do každodenního chodu zařízení propisovala téměř výhradně jen skrze osobnosti ředitelů a při významných komunistických oslavách. Děťství, ač bylo součástí veřejného života a podrobno ideovým vlivům, institucionálním změnám a modernizačním procesům (Knapík 2014), si tak uchovávalo svůj soukromý rozměr prožívaný mimo oficiální společenský systém.

Vztahy mezi dětmi

Děti z dětského domova spolu trávily téměř všechnen volný čas, častokrát navštěvovaly i stejnou školu. Ze zařízení jich v průběhu let odcházelo minimum, zpravidla zůstávaly až do dospělosti. Ve větších ústavech k sobě dítě mělo dlouhodobě několik vrstevníků a zároveň velmi omezený kontakt s dětmi mimo domov, nejužší vrstevnické vazby tak zpravidla vytvářelo v domově. Zároveň panoval odstup mezi dětmi a vychovateli, a tak dospělí nemohli být těmi, s nimiž si by si dítě vytvořilo důvěrnější vztah. Právě vzhledem k uzavřenosti domova a dlouholetým pobytům dětí se narátoři shodují, že děti hodně držely při sobě. Tato narátorka ukazuje spojení se dětmi „proti“ vychovatelům:

---

¹³¹ Rozhovor s narátorem A (vychovatelem ve výchovném ústavu od poloviny 60. let do revoluce) vedla Julie Kochová, 2018.

¹³² Rozhovor s narátorkou F (vychovatelkou v DD na přelomu 60. a 70. let) vedla Julie Kochová, 2017.

Když byl nějaký velký průser, tak se to muselo řešit, ale když byl poloviční průser, tak jsme si to radši řešili sami, než abysme do toho zatahovali vychovatele¹³³.

Podle narátorů z řad dětí i vychovatelů byly tehdejší děti menší individualisté:

My jsme tehdy nad tím soukromím nějak ne to, jako dneska jsou víc individualisti, tehdy to byli spíš týmoví hráči, dnes jsou to individualisti, chtějí být sami a to¹³⁴.

Narátoři, kteří mají srovnání se situací v nynějších dětských domovech, považují v tomto ohledu atmosféru v domovech za nesrovnatelnou. Velký rozdíl je dnes podle nich v tom, že děti přicházejí do dětských domovů později (nejčastěji mezi 15. a 18. rokem¹³⁵) a nesou si větší zátěž z předchozího prostředí, z něhož jsou často odebrány, až když problémy vyeskalují. Individualismus podle narátorů ale nese také samotná doba a větší možnosti, které dnes děti mají. Upozorňují, že v čase jejich dětství byly hry, sport a další aktivity s vrstevníky běžným a v podstatě jediným způsobem trávení volného času, zatímco dnes mají děti k dispozici elektroniku, spojení s dalšími lidmi v podstatě nepotřebují, a pokud ano, nemusí využít osobní kontakt.

Jinou zkušenost přináší narátor-bývalý vychovatel z výchovného ústavu. Vztahy mezi dětmi podle něj nebyly bezproblémové, vzhledem k tomu, že se skupina skládala z dětí se silnými osobními příběhy, jimiž se často naučily velké samostatnosti:

Ty vztahy nebyly v žádném případě ideální. Ani být nemohly! Svým způsobem to byly osobnosti. Třeba zvrácené, ale byly to osobnosti, takže tam byl problém to časem pomalu upravovat. S těma dětma, to byla sice skupina, ale byla to skupina individuů. Každý přišel z jiného prostředí¹³⁶.

Obecně ale na vztahy mezi dětmi vzpomínají narátoři nostalgicky a až je idealizují. Přístup je patrný především u narátorů, kteří v dětských domovech sami vyrostli. Takové konstruování

---

¹³³ Rozhovor s narátorkou I (v DD vyrůstala od poloviny 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

¹³⁴ Rozhovor s narátorem H (v DD vyrůstal od poloviny 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

¹³⁵ ČŠI, Výroční zpráva 2015/2016.

¹³⁶ Rozhovor s narátorem A (vychovatelem ve výchovném ústavu od poloviny 60. let do revoluce) vedla Julie Kochová, 2018.

vzpomínek ale není neobvyklé, rozšířený je mýtus „šťastného dětství“ a narátoři někdy považují jednoduše za společensky žádoucí, že dětství a mládí jsou šťastné, a automaticky přizpůsobují tomuto konstruktivní vyprávění, aniž by se zamýšleli nad hodnocením vlastních prožitků (Vaněk, Mücke 2015). Jakékoliv negativní zkušenosti ze vzájemných vztahů se v rozhovorech odkrývaly až při pokládání konkrétních otázek.

Vztahy s dětmi byly tedy ve vzpomínkách narátorů normální (někteří narátoři je dokonce přirovnávají ke vztahům v rodině nebo je popisují přímo jako „sourozenecké“) a dobré; nikdo nezmiňuje konflikty ani například šikanu, s níž by se osobně setkal. Stejně jako v jiných situacích si ale narátoři vzpomínají na jiné děti, jejichž pozice byla slabší a děti byly šikanovány, nebo naopak silnější a ony jí zneužívaly. Současně se v rozhovorech ukazuje, že vztahy nebyly příliš pevné a důvěrné. U narátorů s jedinou výjimkou (navíc také velmi omezenou) nevznikly vazby, které by přečkaly odchod ze zařízení. Navzájem se dnes nestýkají, případně jen minimálně, většina vztahů byla skutečně uzavřena opuštěním ústavu. Taková zkušenost je zajímavá právě v kontrastu s označením vztahů v domově za „sourozenecké“ – kontakt se sourozenci je zpravidla mnohem kontinuálnější a trvá i v dospělosti.

Vztahy mezi dětmi a vychovateli

Vychovatelé byli pro oslovené narátory, kteří v dětských domovech vyrostli, nejbližšími dospělými. Při dnešní reflexi označují děti vzájemné vztahy za normální, nekonfliktní, běžné. Současně se však shodují, že mezi přístupem jednotlivých vychovatelů byly velké rozdíly a že vztahy až na výjimky nebyly příliš hluboké a mezi dětmi a vychovateli panoval velký odstup. Ve vzpomínkách na vztahy v domově se opakuje stejné schéma jako u reflexe stesku dětí po rodině a dalších smutných nebo negativních témat, která systém péče o děti mimo rodinu přinášel. Při obecné otázce popisují narátoři vztahy nejprve pozitivně nebo neutrálně, a odpovědi tak korespondují s vykreslovanou představou dětského domova jako dobré životní šance. Jakékoliv negativní případy – chybějící blízkost, neshody nebo pochybení zaměstnanců – jsou zmiňovány většinou narátorů jen okrajově v rámci odpovědi na jiné otázky nebo o nich narátoři mluví až při bližším a konkrétnějším dotazování. Tato strategie může být součástí obranného mechanismu dětí a jejich představě neukazovat se ve slabší pozici nebo dokonce v pozici oběti. Narátoři ve vyprávění zdůrazňovali, že měli situaci pevně pod kontrolou a přímo

ji řídili, některé ani nenapadlo, že by vychovatelé mohli pochybit. Nepřihlíželi k vlastním prožitým traumatům, ke své dětské zranitelnosti před vychovateli disponující mocí ani k závazku profesionality vychovatelů. Například tato narátorka navzdory tomu, že byla umístěna do domova proti své vůli a zažívala ze strany vychovatelů časté fyzické a další tresty, jako jediného zodpovědného člověka za vzájemné vztahy chápe sebe:

To záleží na vás s vychovatelama, když jste drzá, jsou na vás drzý, když sekáte latinu, jsou hodný¹³⁷.

Narátor, který dnes v dětském domově sám pracuje, má při odpovědi potřebu ukázat, že veškeré neshody pramenily nikoli z přístupu vychovatelů, ale z narátora samého – v období puberty:

V podstatě, vzpomínám na vychovatele dobře. Zase určitý velký problémy jsem s nima neměl, samozřejmě chtěli, abych si uklízel a abych poslouchal, což se mi jako pubertákoví pak taky nelíbilo. S některýma jsme měli přátelský vztah, některý měli úctu, ba respekt a v podstatě nemám z toho trauma. Ti lidé byli, řekl bych v té době, osvícení, a pracovali tady a věděli, proč pracují s těma dětma. Vzpomínám na ně na všechny rád, i když od některých jsem taky nějaké fyzické tresty schytl, ale v podstatě nebylo to nic zásadního, co bysme dneska označili za problémy¹³⁸.

Různě oblíbené děti, různě oblíbení vychovatelé

Děti si pochopitelně byly s různými vychovateli různě blízcí. Jednou z důležitých kompetencí, kterou si ale děti brzy osvojily, tak bylo rozpoznat, jakému vychovateli na nich více záleží, co na jakého vychovatele platí, co vyžaduje, s čím se na něj mají obracet a s čím raději počkat na jinou směnu.

Samozřejmě byly tam oblíbený, samozřejmě jsme se ptali, kdo, která vychovatelka má službu, že jsme věděli, že můžeme jít někam na vycházku, že můžeme ven a tak dál.

---

¹³⁷ Rozhovor s narátorkou M (v DD vyrůstala dva roky v polovině 80. let) vedla Julie Kochová, 2018.

¹³⁸ Rozhovor s narátorem H (v DD vyrůstal od poloviny 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

Byly čitelný, tak jsme věděli, co asi bude, příprava do školy a pak předtím nějaká vycházka¹³⁹.

Velmi významné pro narátory bylo, pokud měli vychovatele, se kterým měli bližší vztah než ostatní děti. Konkrétního zaměstnance (případně dva zaměstnance) zmiňuje opakovaně v tomto ohledu pět ze šesti narátorů. Na „své“ vychovatele vzpomínají rádi a jsou jim vděční za jejich péči, nasazení a inspiraci; hodnotí je jako velmi důležité osoby pro svůj život. Pro tohoto narátora byli klíčoví dva vychovatelé. A to přesto, že v domově pracovali pouze dva a čtyři roky:

Martin se stal součástí mého života. Vztah jsem si vytvořil i s druhým vychovatelem Michalem¹⁴⁰. (...) Měli všechno, co jsem oceňoval, čeho jsem si vážil a co jsem respektoval. (...) Hodně jsem si vážil těch osobností, líbil se mi jejich způsob života, oceňoval jsem, jaký jsou. (...) Pak je nahradily jiný osobnosti, ale s těma jsem si vůbec nerozuměl¹⁴¹.

Narátor je stejně jako další dva s vychovatelem dosud v kontaktu. Podařilo se jim vztah nepřerušit ani po odchodu z domova, zmíněný narátor dokonce u jednoho z vychovatelů nějaký čas bydlel. V dětství se „nadstandardní“ vztah projevoval u oslovených narátorů v každodenním chodu domova ve větším porozumění, v intenzivnější pozornosti, případně v drobných dárkách a dalších výhodách nebo v možnosti navštěvovat vychovatele i u něj doma. Tato možnost byla u narátorů obzvláště ceněná – většina z nich ji popisuje jako privilegium, které znamenalo zažít něco, co ostatní děti v domově neznaly. Podle narátorů z řad dětí bylo jasné, koho si vychovatelé oblíbili více než ostatní. Takovou situaci popisuje například narátorka, kterou si chtěla jedna z „tet“ dokonce adoptovat. Narátorka u vychovatelky trávila víkendy i prázdniny, kontakt byl natolik intenzivní, že na ni žárlila vlastní vychovatelčina dcera. Problémy kvůli tomu měla i mezi ostatními dětmi v domově:

Vždycky každéj vychovatel si oblíbí nějaký dítě.

---

¹³⁹ Rozhovor s narátorem H (v DD vyrůstal od poloviny 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁴⁰ Jméno změněno – pozn.

¹⁴¹ Rozhovor s narátorem J (v DD vyrůstal od začátku 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

– Věděli jste to, kdo je ten oblíbenej?

Věděli, samozřejmě, že jsme to věděli. Byly tam rvačky a hádky kvůli tomu. Dost častý. No a já jsem byla právě ta oblíbená. Takže jsem to dostávala sežrat docela dost¹⁴².

Vzhledem k poměru dětí a vychovatelů v tehdejších domovech je pravděpodobné, že „svého“ vychovatele měla jen malá část dětí. U našich narátorů mohlo hrát významnou roli, že patřili k dětem chytrým a sociálně zdatným – výjimečně úspěšným ve škole nebo volnočasových aktivitách, dětem s minimem nebo žádnými závažnými výchovnými problémy a dětem, které se chodu domova uměly dobře přizpůsobit. Pro vychovatele tak představovaly méně starostí než „problémové“ děti. „Oblíbené“ děti mohly motivovat vychovatele k větší podpoře, protože vychovatelé si u nich uměli lépe představit úspěch v budoucím samostatném životě (než u dětí s problémy). Tyto důvody mohly být pro sympatie rozhodující. Současně tomu tak mohlo být právě naopak. Čtyři z narátorek-vychovatelek popisují, že si oblíbily také děti, které naopak patřily k outsiderům nebo dětem s problémy. Horší podmínky těchto dětí pro ně mohly být impulzem k zesílení vnímaného ochranného poslání:

– Bylo tam nějaké dítě, co vám obzvláště přirostlo k srdci?

Určitě. Ono jich bylo víc, ale úplně z těch prvních, to byla Irenka¹⁴³. To byla cikánečka a ona byla taková, nikoho neměla, nikdy jí nikdo nenavštívil. A ta zlobila ve škole, byla usmrkaná, křivé zuby měla, byla nehezka a paní učitelka ve škole mi připadalo, tenkrát už byla starší, že Irenku nemá ráda. A tak já jsem jí to jako vynahrazovala trochu. Ale bylo to, já nevím, dva tři roky, co jsem nastoupila, pak jsem s tím přestala, protože děti žártily. Z mojí skupiny, co jsem měla, Irenka tam taky byla. Protože já jsem si jí vozila domů a vždycky jsem jí načesala, aby byla krásná holčička. Paní učitelka stejně něco našla, když šla v pondělí do školy¹⁴⁴. (*smích*)

---

¹⁴² Rozhovor s narátorkou I (v DD vyrůstala od poloviny 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁴³ Jména změněna – pozn.

¹⁴⁴ Rozhovor s narátorkou G (vychovatelkou v DD od začátku 70. let dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

Jedna z narátorek pak popisuje, že ji práce s „komplikovanějšími“ dětmi – často velmi aktivními – jednoduše více bavila:

Nevím, čím to bylo, prostě chemie. (...) Ona byla neuvěřitelně ošklivá. (*smích*) Kudrnatý vlasy, vypadala jako kluk, nedochůdce, nevyspělá oproti ostatním holkám, tyčka s kudrnatou hlavou. Říkali jí housenka, protože měla zelenou prošivanou bundu a fakt tak vypadala. (*smích*) Byla živel, prala se, hrozně problematickej živel, d'áblík, tím mi byla sympatická¹⁴⁵.

Narátoři z řad vychovatelů se shodují, že si nelze vytvořit ke všem dětem stejný vztah. Důležité současně je, aby náklonnost vychovatele k jednomu dítěti nedopadla negativně na ostatní děti:

Tak samozřejmě tomu se nevyhnete, abyste k některému dítěti tíhla a k některému míň. Ale vždycky jsem byla poučena těma staršíma vychovatelkama a musím jim dát za pravdu, že ty ostatní děti to nesmí poznat. Vy můžete mít dítě, který máte jako ráda, máte ho jako oblíbený nebo mu tajně fandíte, prostě cokoliv, ale ty ostatní děti by neměly poznat, že tohle to je váš mazánek¹⁴⁶.

Tato narátorka ukazuje, že „neutralita“ byla spíše nedosažitelným ideálem než uplatňovaným principem. Oslovení vychovatelé se shodují, že se ho přes snahu většinou dosáhnout nepodařilo. Potvrzují to i děti popisující, že vždy přesně vycítily, kdo je u vychovatelů jak oblíbený. Pomoci nevyzdvihovat jednotlivé děti mohla interní pravidla domova; v některých z nich například bylo zakázáno brát si děti domů nebo existoval rozpis, podle kterého se děti v návštěvách spravedlivě střídaly.

Nikdo z narátorů-vychovatelů nezmiňuje, že by v domově zažil děti, které by naopak rád neměl. Je ale pravděpodobné, že jen takový přístup nechtěli vychovatelé během vyprávění právě s ohledem na svou snahu být neutrální přiznávat. Z profesního hlediska by to skutečně bylo považováno za jejich selhání, přestože je pochopitelně velmi obtížné vytvořit si vztah k dítěti se závažnými projevy chování, které vyžadují vysoké nasazení zaměstnanců, ohrožují zájmy ostatních dětí nebo útočí na slabá místa vychovatele. Neoblíbená byla podle svého vyprávění

---

¹⁴⁵ Rozhovor s narátorkou E (vychovatelkou v dětském domově v první polovině 80. let) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁴⁶ Rozhovor s narátorkou B (vychovatelkou v DD od začátku 80. let dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

například tato narátorka. Do dětského domova byla umístěna proti své vůli, doma měla velkou volnost a režimu domova – včetně povinné školní docházky – se neuměla přizpůsobit. S vychovatelkami často bojovala, byla drzá i agresivní. Ilustrativní může být tato vzpomínka:

Jednou si pamatuju, že jsem nechtěla jíst, to byl nějaký hrách a párek, ale já jsem neměla ráda maso. (...) Tak jsem snědla hrách a párek ne. A přišla vychovatelka, držela mi hubu a nacpala mi to do huby. Já jsem se pozvracela, dala jsem jí facku a šla jsem¹⁴⁷.

Z vyprávění narátorů se vzhledem k výjimečnosti vzorku nedozvídáme, jaký si uměli vychovatelé vytvářet vztah právě k dětem považovaným za problémové. Patřila k nim patrně jen tato narátorka a narátor, který byl do dětského domova umístěn se starším bratrem. Také ten vzpomínal na konflikty s vychovateli včetně fyzických trestů (více viz Přizpůsobit se – pravidla, režim, tresty).

Jak vypadal dobrý vychovatel

Z hlediska vlastností a kompetencí jmenovali bývalí vychovatelé jako klíčové pro práci v domově opravdový zájem o děti, autoritu a právě psychickou odolnost. Oslovení narátoři podle svého vlastního hodnocení právě tyto kompetence měli – hojně ale vzpomínali na kolegy, kterým naopak chyběly¹⁴⁸. Kritizovali, že tito vychovatelé měli s dětmi chladnější, nebo naopak příliš kamarádský a rozvolněný vztah:

Ono je potřeba být vždycky o stupínek výš, být ta autorita, ne ta kamarádka¹⁴⁹.

Takto vidí dobrého vychovatele jiná narátorka:

Já si myslím, že děti měly rády, když byl vychovatel na jednu stranu přísný a na druhou stranu se s nima zase vyblbnul, jo, když dělali nějaké skopičiny. Já vím, my jsme neměli

---

¹⁴⁷ Rozhovor s narátorkou M (v DD vyrůstala dva roky v polovině 80. let) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁴⁸ Opět ale toto téma narátoři neotevírali sami od sebe, naopak zdůrazňovali dobré příklady.

¹⁴⁹ Rozhovor s narátorkou E (vychovatelkou v dětském domově v první polovině 80. let) vedla Julie Kochová, 2018.

moc možností se někde, jít s nimi do posilovny nebo hrát basket, ale já vím, že dělali jsme s nimi polštářovou válku. A ony byly ale úplně šťastné z toho. Tety vychovatelky noční ne, protože oni měly ložniny na starost...¹⁵⁰

Vychovatelé těžce nesli především to, pokud s neoblíbeným kolegou měli službu současně. Většina z nich nezmiňovala sama od sebe žádné znepokojení ze situací, které se děly mimo jejich službu; záleželo jim především na tom, aby měli sami dobré vztahy s dětmi a aby byla v domově dobrá atmosféra během jejich směny.

Podle většiny dětí bylo pro oblíbenost vychovatele a vytvoření vztahu klíčové cítit jeho opravdový zájem. V ukázce výše popisuje jeden z narátorů-dětí, že „děti mají šestý smysl“ na to vycítit, „jestli tam vychovatelé jsou, protože je to zajímavá, nebo jestli je to jakoby jenom zaměstnání“¹⁵¹. Totéž popisuje i jiná narátorka, podle níž děti velmi dobře poznaly, pokud si vychovatel „jenom přišel odkroutit směnu“:

To bylo docela dost častý – neotravuj, jdi si hrát, jdi si dělat úkoly, vypadni ode mě.
Bylo to tam.

– Kterých tam bylo víc?

Tak půl napůl¹⁵².

Důležitá byla pro děti také předvídatelnost vychovatele, která umožňovala vybudovat vzájemnou důvěru. Děti potřebovaly vědět, že vychovatel jim naslouchá, jedná s nimi upřímně a nezneužije jejich důvěry:

– A čím to bylo, že jste měli někoho radši a někoho míň? Co měla za vlastnosti teta, která byla „ta vaše“?

---

¹⁵⁰ Rozhovor s narátorkou G (vychovatelkou v DD od začátku 70. let dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁵¹ Rozhovor s narátorem J (v DD vyrůstal od začátku 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁵² Rozhovor s narátorkou I (v DD vyrůstala od poloviny 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

Tak třeba nelhala nám. Byla férová. Takže tím si nás jakoby získala. Protože těch lží jsme slyšeli už několik¹⁵³.

Podobnou odpověď má i jiný narátor. Vedle čitelnosti zdůrazňuje také schopnost přiblížit se k dětem:

– Jaká byla vychovatelka, kterou jste měli rádi, jaké třeba musela mít vlastnosti? Kdo to byl pro vás v těch vašich dětských očích nebo pubertáckých?

(smích, přemýšlí) Jedna věc je, kdo taky trošku respektoval nás, protože vím, že tady byla ta vychovatelka, která teda šila třeba. A v té pubertě byly ty zvonáče, velký a to, tak jsme to rozpárali a našili si ty klíny a ona nám pomáhala to našít, ty klíny a tak dál, pak švédský košile frčely a tak dál, takže to nám něco z toho ušila. Respektovala nás, takže to...¹⁵⁴

Nasadě je, že mezi dětmi byli neoblíbení vychovatelé a řídicí pracovníci, kteří používali příliš přísné výchovné metody, udržovali si odstup a neměli o děti upřímný zájem. Mimo agresivních řešení, jaké používala výše zmíněná narátorka, se děti bránily nejjednodušeji nerespektováním autority vychovatele:

Když se nám někdo nelíbil, tak jsme to dávali tý tetě hodně sežrat, to jako jo. Byla tam jedna vychovatelka, ona už je po smrti, a ona byla taková zvláštní, postarší paní prostě. Vždycky chodila a s baterkou nám svítila do ksichtu, jestli spíme. A tak nás probudila, že jo. A my jsme vždycky, tyjo, tý musíme něco udělat¹⁵⁵!

---

¹⁵³ Rozhovor s narátorkou I (v DD vyrůstala od poloviny 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁵⁴ Rozhovor s narátorem H (v DD vyrůstal od poloviny 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁵⁵ Rozhovor s narátorkou I (v DD vyrůstala od poloviny 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

Blížkost mezi vychovateli a dětmi

Všichni narátoři se shodují, že mezi dětmi a vychovateli byl až na opravdové výjimky udržován velký odstup. Jako výrazně větší než dnes ho vnímají také ti, kteří jsou v kontaktu s dnešními domovy. Zásadní překážkou pro vybudování důvěrnějších a pevnějších vztahů byly principy jakékoliv institucionální péče – v ústavech se střídají jednotlivé směny, po zaměstnancích je vyžadována profesionalita (s ohledem na niž se vychovatelé nechovají přirozeně), vychovatelé v domově na rozdíl od dětí nebydlí, platí v nich jasná pravidla, vychovatelé stejně jako jiní zaměstnanci mění své pracoviště. Děti si uvědomovaly, že zaměstnanci mají své rodiny, za nimiž se každý den vrací, tráví s nimi svátky, jezdí na dovolené a z domova mohou kdykoliv odejít. Tento narátor, který se v odpovědích nad fungováním dětských domovů zamýšlí nejen z pohledu svých osobních zkušeností, mluví o tom, že se proto vytvoření blízkého vztahu s vychovatelem dokonce bránil:

Když jsi odebrána z rodiny a podaří se ti potom vytvořit nějaký vztah s tím vychovatelem ve skupině, anebo dokonce ve finále to ani nemusí být vychovatel na té skupině (...) a pak samozřejmě ten dospělák zmizí z toho života znova, tak samozřejmě vytváření dalšího vztahu se vlastně může stát, že se tomu začneš jakoby i bránit, protože už nechceš mít dalšího dospěláka, o kterýho přijdeš. (...) Tak nějak jsem se tomu bránil, aby to byli moji nejbližší¹⁵⁶.

Další principy oddalující od sebe děti a vychovatele pak určovala doba nebo interní postupy a situace jednotlivých ústavů – na jednoho vychovatele připadala skupina až 15 a více dětí¹⁵⁷, velká část domovů měla velmi vysokou kapacitu 50 až 100 dětí¹⁵⁸, někteří zaměstnanci pracovali v domově proto, že jinou práci z politických důvodů získat nemohli, ve většině domovů platilo pravidlo vykání vychovatelům a soudružské oslovení (více viz Teto, nebo soudružko), denní řád neposkytoval prostor pro individuální rozhovory nebo domovy nevyžívaly odbornou psychologickou a další pomoc, a tak vychovatelé často nevěděli, jak

---

¹⁵⁶ Rozhovor s narátorem J (v DD vyrůstal od začátku 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁵⁷ Těžko uvěřitelnou vzpomínku má narátor z výchovného ústavu, kde se po svém nástupu věnovali skupině 80 chlapců s problémovým chováním jen dva vychovatelé.

¹⁵⁸ V roce 1969 fungovalo celkem 139 dětských domovů s celkovou kapacitou 6228 lůžek, přičemž 47 domovů mělo kapacitu 50 a více dětí. Vyžádání podkladů pro rozpočet na dětské domovy. 24 591/69, 15. 8. 1969.

dětem poskytnout potřebnou podporu a přiblížit se jim. Děti se vychovatelům svěřovaly minimálně; výjimkou byly spíše jen menší domovy pro třicet a méně dětí.

Oslovené děti se shodují, že vychovatelé měli minimální přehled o tom, co se ve skupině odehrává, jaké v ní fungují vztahy, kdo co právě prožívá. Tyto věci si dítě řešilo samo nebo ve skupině vrstevníků. Totéž otevřeně říkají i vychovatelé, proniknout více do skupiny podle nich nebylo možné z principu:

Nikdo nepostihne život tý skupiny, nepostihne. To nevidíte a mnohdy to ani nemůžete ovlivnit, protože tam nejste stále, že jo¹⁵⁹.

Jiní dva narátoři vzpomínají, že režim dne byl tak striktně daný, že ani nevznikal prostor si s dítětem povídat:

Vztahy byly daleko odtažitější. Jako myslím si, že tenkrát právě, protože těch dětí bylo tolik, se s nima tolik nepovídalo. Ten čas byl tak nabitej, abyste splnila ty běžný režimový věci, který potřebujete, že nebyl čas někde s někým si sednout třeba na půl hodiny a probrat, co teda je za problém¹⁶⁰.

Všem osloveným vychovatelům na dětech velmi záleželo. Uvědomovali si, že jsou pro většinu z nich nejbližšími dospělými a kritizovali, pokud se jejich kolegové chovali k dětem příliš chladně. Hlavní překážkou pro vybudování větší vzájemné důvěry s dětmi byl pro ně samotný způsob fungování zařízení.

Teto, nebo soudružko

Od roku 1948 až do revoluce bylo ve služebním styku nařízeno oslovení „soudruh“, „soudružka“ (Suk 2009); vztahovalo se tedy i na činnost dětských domovů a ostatních ústavů.

---

¹⁵⁹ Rozhovor s narátorem A (vychovatelem ve výchovném ústavu od poloviny 60. let do revoluce) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁶⁰ Rozhovor s narátorkou B (vychovatelkou v DD od začátku 80. let dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

Oslovovat tak měly děti vychovatele a oficiálně se soudružské oslovování používalo i mezi personálem samotným. Na to si ale nikdo z narátorů-vychovatelů nevzpomíná, oslovení používali jen při komunikaci ve třetí osobě a při oslovení vedoucích zaměstnanců. Ve vztahu dětí a vychovatelů popisují tuto praxi bez diskuse narátoři ze středních a větších ústavů, a to až do revoluce; vychovatelé na něj vzpomínají s úsměvem či o něm mluví s ironií. Vzhledem k politickým postojům (více viz Komunistická ideologie) na dodržování trvali především ředitelé. Podle jedné z bývalých vychovatelek pracující v domově na přelomu 60. a 70. let takové oslovení nemuseli používat právě díky benevolentní ředitelce – mezi zkušenostmi narátorů byly její postoje výjimkou¹⁶¹. V menších domovech narátoři většinou používali oslovení „teto“, „strejdo“. Dva narátoři, kteří byli v domovech v 80. jako děti, si pak na soudružské oslovení nevzpomínali – v pozdních 80. letech už prý ale určitě říkali „teto“. Stejně se pak i v 60. a 70. letech oslovovaly podle narátorů noční vychovatelky, které zpravidla neměly pedagogické vzdělání.

Jedna z narátorek vzpomíná, že oslovení „soudružko“ brala samozřejmě do poloviny 70. let, kdy se poprvé setkala s jinou praxí:

Já vím, že jsme s prvním autem, co jsme měli, vzali pár dětí a jeli jsme s nimi na turistiku, pod stan. A tam jsme se potkali s jiným dětským domovem, kde už říkali „teto“, „strejdo“. Jak nám říkali tady „soudružko“, tak jsme si s dětmi udělali takovou domluvu, že nám budou říkat „teto“, „strejdo“ na výletě, a až přijedeme zase zpátky, že nám musí zase říkat takhle¹⁶².

Přízpůsobit se – režim a pravidla, tresty

Většina narátorů byla už před příchodem do domova nucena být vzhledem k větší či menší nefunkčnosti rodiny samostatnější než jejich vrstevníci z běžných rodin. Od rodičů zpravidla nebyli zvyklí na pravidla, měli velkou volnost, mnohdy zameškávali ve škole a neplnili další školní povinnosti. Příchod do domova, kde byl jasný řád, platila a vymáhala se určená pravidla

---

¹⁶¹ Rozhovor s narátorkou F (vychovatelkou v DD na přelomu 60. a 70. let) vedla Julie Kochová, 2017.

¹⁶² Rozhovor s narátorkou G (vychovatelkou v DD od začátku 70. let dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

a chyběl individuální přístup, znamenal velkou změnu, s níž se narátoři sžívali různě dlouhou dobu. Na přesné časové období si nevzpomínají; souviset to může také s jejich neochotou mluvit jakýchkoliv situacích, v nichž by mohli – byť jako děti – vypadat jako oběti nebo jako slabší (více viz Vliv zátěžových situací v dětství na vzpomínky narátorů). Ať už bylo ale prožívání dětí jakékoliv, jedinou možností relativně klidné existence v domově bylo přizpůsobit se. Narátoři zpravidla vzpomínají, že oni sami s adaptací problém neměli, ale některé jiné děti ano. Přímo o sobě mluví v tomto směru jediná narátorka. Do domova se dostala kvůli záškoláctví a věznění matky. Doma měla velkou volnost a režim domova byl pro ni jen těžko přijatelný. V rozhovoru se mnohokrát snažila ukázat svou převahu nad vychovatelkami. Obzvláště v momentech, kdy nerespektovala pravidla domova (jakkoliv samozřejmě mohla být nesmyslná)¹⁶³:

Já nesnášela, když jako teplý mlíko a škraloupy, jo. To já vůbec jako. „Otevři mi držku!“
A já říkám „No ty kun...“¹⁶⁴.

Pravidla

Tato narátorka vnímala pravidla v domově negativně, jako příliš přísná. Konkrétně uvádí několik příkladů, kdy byla nucena dojídat nebo jíst jídlo, které jí nechutnalo. Velmi časté podle ní byly v domově tresty. Otevřeně kritický byl vůči pravidlům jediný další narátor. Dle ostatních dětí byla pravidla „úplně normální“, „jako v rodině“, „tak akorát“; kriticky nevnímají ani denní režim (více viz níže). Takto vnímá pravidla narátor, který dnes v témže dětském domově pracuje:

Tak samozřejmě pravidla slušného chování platí pořád. Určitě nějaká pravidla byly, některý v pubertě se nám zdály nesmyslný, některý jsme museli respektovat, omezení

---

¹⁶³ Na jiném místě rozhovoru například vypráví:

Jednou si pamatuju, že jsem nechtěla jíst, to byl nějaký hrách a párek, ale já jsem neměla ráda maso. (...) Tak jsem snědla hrách a párek ne. A přišla vychovatelka, držela mi hubu a nacpala mi to do huby. Já jsem to pozvracela, dala jsem jí facku a šla jsem.

Rozhovor s narátorkou M (v DD vyrůstala dva roky v polovině 80. let) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁶⁴ Rozhovor s narátorkou M (v DD vyrůstala dva roky v polovině 80. let) vedla Julie Kochová, 2018.

vycházek bylo teď jak tehdy, zákaz kouření fungoval. (...) Samozřejmě, že některý ty pravidla byly logický, některý byly nelogický, socialistický...¹⁶⁵

Při bližším dotazu na nelogická pravidla mluví o „budování socialistického člověka“, současně ale říká, že tento aspekt jako dítě nevnímal. Obecně pravidla dnes spíše shazuje, z odpovědi je ale patrné, že jako dítěti se mu řada z nich nelíbila. Vztahuje je ale především k období puberty a jmenuje taková, s jakými měly problém i děti v rodinách. Daleko přísnější pravidla podle něj platila v diagnostickém ústavu, kde strávil první týdny mimo rodinu:

V těch 80. letech, ne, to bylo 74, to bylo takový trošku polovojenský. Takže nějaký systém a řád jo, zamykalo se tam za váma, když jste přišli z vycházky, tak se zamklo, když se přišlo ze školy, tak jsme se shromáždili u dveří a přecházeli jsme to jiné budovy a odemykalo se a zamykalo se a tak dál. I přesto víme, že nějaký ty útěky tam tehdy byly¹⁶⁶.

Stejně tak platila jiná pravidla ve výchovném ústavu pro chlapce, takzvané polepšovně. V ní pracoval jediný z oslovených narátorů a řád a pravidla byla podle něj důležitou součástí fungování ústavu. Narátor patřil k vychovatelům, kteří nad způsobem práce s dětmi velmi přemýšleli, vzdělávali se v tomto ohledu a zaváděli nové postupy. On sám například vystavěl celodenní systém práce s dětmi s ADHD¹⁶⁷, dříve mnohdy považovanými za děti s mentálním handicapem, který se podle jeho slov jezdili učit kolegové z dalších domovů. Do výchovného ústavu se dostávaly zpravidla děti s většími výchovnými problémy¹⁶⁸, na které běžný dětský domov nebyl připravený. Oslovený vychovatel svou práci chápal jako příležitost vtisknout dětem to, co jim jejich rodiny do té doby neposkytly – především právě řád. Vůbec prvním výchovným cílem bylo přesvědčit děti, že je pro ně výhodnější plnit nastavený režim a ztotožnit se s ním:

---

¹⁶⁵ Rozhovor s narátorem H (v DD vyrůstal od poloviny 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁶⁶ Rozhovor s narátorem H (v DD vyrůstal od poloviny 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁶⁷ Attention Deficit Hyperactivity Disorder“, hyperkinetická porucha – porucha pozornosti s hyperaktivitou.

¹⁶⁸ Nebylo tak tomu ale vždy, v některých krajích děti do zařízení rozdělával diagnostický ústav, který se rozhodoval nejen podle typu zařízení a potřeb dítěte, ale i podle kapacity.

Trvalo to hrozně dlouho, než kluci zjistili, že nejjednodušší je prostě se přizpůsobit, ano, a spíš se snažit využít všechny výhody, které mohou být z toho, že se přizpůsobí. A to nebylo žádný krutý přizpůsobování, vůbec ne, ale nějaký řád.

(...)

Je to svět sám pro sebe. Kde se ctěj, řekl bych, nastavený pravidla. Ty pravidla nesměj bejt proti těm dětem, ty pravidla jsou ale proto, že oni je neměli jako děti, oni je neměli nastavený. Zrovna ty pravidla jsou tak, aby byly spravedlivý. Aby jednak pracovali, aby mohli sportovat, aby měli nějakou radost z nějakých zájmových činností a abychom jim pomohli zvládat školu, protože tam byly obrovský problémy¹⁶⁹.

Motivací pro osvojení si a respektování řádu měl být pro děti systém odměn:

U těchto dětí strašně funguje ta metoda cukru a biče. Je to jako u zvířat, s prominutím. A je to tak. Ty děti jsou vytrženy z domova, děti jsou ve skupině dětí, kde být nechtěly, to je skupina umělá, že jo, a navíc nikdo nepostihne život ten lidský skupiny.

(...)

Šlo o to jim ukázat, že když oni něco udělají, tak za to něco bude. Takže spousta jednoduchých soutěží, já nevím, o nanukový dort, o blbosti... o vycházky, každé měsíc mohli jezdit domů, ty co mohli, jo, a ty, co nemohli, tak aby se třeba častěji dostali na kluziště nebo na plavání¹⁷⁰.

V zařízení fungoval také systém celodenního bodování, kdy se dětem přičítaly a odečítaly body za plnění povinností. Bodové hodnocení pak viselo na nástěnce ve společných prostorách. Konkrétní škála ale nebyla předem určená; také zde se děti přizpůsobovaly jednotlivým vychovatelům. Narátor sám hodnocení popisuje jako složité. Současně ale zdůrazňuje, že bylo důležité, aby mu děti porozuměly. O téže potřebě mluví také oslovené děti – klíčová pro ně

---

¹⁶⁹ Rozhovor s narátorem A (vychovatelem ve výchovném ústavu od poloviny 60. let do revoluce) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁷⁰ Rozhovor s narátorem A (vychovatelem ve výchovném ústavu od poloviny 60. let do revoluce) vedla Julie Kochová, 2018.

byla předvídatelnost a čitelnost vychovatele. Systém bodování zmiňují také dva narátoři-bratři, kteří v domově vyrostli jako děti. Body dostávali nebo jim naopak byly odečítány za úklid, stlaní postele nebo známky ve škole. Odvislé pak od nich bylo kapesné a další výhody. Nikdo z narátorů ale nemluví o tom, že by byly počtem bodů podmiňované obvyklé návštěvy rodičů v domově.

V případě vychovatele i bratrů šlo o zařízení pro velký počet dětí. Ostatní narátoři – v naprosté většině z menších domovů – si pak na bodování nevzpomínali; neuvědomují si ani, že by pravidla byla někde oficiálně zformulovaná. Děti podle nich přirozeně věděly, co smějí a co je zakázáno. Opět ale bylo nutné přizpůsobovat se jednotlivým vychovatelům a jejich odlišným požadavkům. Narátoři, kteří mají srovnání se situací v dnešních dětských domovech, vzpomínají, že dříve byli vychovatelé daleko důslednější:

Tak jako určitě, i když tady bych řekla, že ten kolektiv vychovatelek... Největší problém jsem s ním měla já. Protože já jsem byla nejmíň důsledná. Oni byly schopný, když se domluvily na to, že budou takhle důslední, tak opravdu takhle důsledné byly, když se to na té poradě řeklo. Zatímco já jsem občas měla takový jako problémy s tím, že jsem měla pocit, že je to nespravedlivý, že to to dítě určitě tak nemyslelo, že ten trest je zbytečně dlouhý... Jo, takový prostě přeci jenom mi to někdy vrtalo, ta jejich, někdy mi přišla přehnaná ta důslednost. Dneska si o sobě myslím, že jsem důsledná, ale je pravda, že moje důslednost zdaleka nedosahuje jejich kvalit¹⁷¹. *(smích)*

Denní režim

Oproti pravidlům, která nebyla podle narátorů nijak formalizovaná, byl denní režim domova pevně daný a ve většině zařízení visel rozpis dne na viditelném místě. Organizace byla podle vychovatelů nutná primárně kvůli velkému počtu dětí – v některých domovech měl například jediný noční vychovatel na starost vypravit do školy více než 20 dětí. Práci proto vychovatelům přirozeně usnadňovalo, pokud děti samy věděly, co mají dělat. Denní režim si stanovoval každý domov sám, Ministerstvo sociální péče ale rozesílalo doporučující domácí řád. Například ten

---

¹⁷¹ Rozhovor s narátorkou F (vychovatelkou v DD na přelomu 60. a 70. let) vedla Julie Kochová, 2017.

z roku 1951, později velmi málo upravovaný, byl psán v první osobě množného čísla: „Chlapci a děvčata, kteří jsou u nás již delší dobu, vám sami v domácím řádu povědí, jak probíhá jejich život v domově,“ uvádí se v úvodu, kde je rovněž apelováno na děti, že dodržování řádu je v jejich vlastním zájmu a je nutné se přizpůsobit. „Žijete v kolektivu a musíte brát ohled jeden na druhého. Poznáte, že není možné, aby se každému splnila všechna osobní přání. Chceme dosáhnout toho, aby náš ústav byl skutečným domovem slušných a řádných chlapců a děvčat, ze kterých vyrostou odpovědní občané republiky a uvědomějí budovatelé socialismu v naší vlasti. Chceme v našem domově veselé, čilé, ale přitom ukázněné děti,“ uvádělo ministerstvo¹⁷².

Budíček probíhal v zařízeních – včetně zařízení pro předškolní děti – většinou už po šesté hodině; vzorový řád doporučoval vzbudit děti v 6:15. Také opatření brzkého začátku dne bylo nutné vzhledem k počtu dětí v domově. Pro narátory z větších zařízení následovala rozcvička; její podoba zpravidla záležela na konkrétním vychovateli. Následovala hygiena a snídaně v jídelně. Ve většině zařízení odcházely děti do koupelny i do jídelny společně, po určených skupinách:

Ráno vstávaly po šesté hodině, měly budíček a všechny chodily, to se opravdu v zástupu do koupelny, tam se vyčistily zuby, paní stála u dveří, koukala, jestli si čistí pořádně. Tak to vstaly a pak se zase ty děti štrúdlím vodily do jídelny¹⁷³.

Úklid probíhal buď před snídaní, nebo před odchodem do školy – děti si musely ustlat, srovnat si oblečení a osobní věci, vychovatel pak vše zkontroloval. Naopak pomoci v kuchyni se děti věnovaly minimálně. V některých domovech vypomáhaly na služby v kuchyni s přípravou jídla nebo mytím nádobí, většinou ale s těmito pracemi vůbec nepřišly do kontaktu; jídlo si vyzvedávaly u výdejního okýnka a špinavé nádobí odnášely do druhého. Odchod do školy probíhal hromadně, většinou rovněž příchod. S návratem dětí ze školy nastupovaly denní vychovatelé – ranní procedury obvykle s dětmi zastala noční služba. Většina dětí se na oběd vracela do domova, a to i pokud do školy odcházely na odpolední vyučování. Podle narátorů ve škole obědvaly jen děti, které dojížděly na delší vzdálenosti.

---

¹⁷² Vzorový domácí řád dětského domova, Ministerstvo sociální péče, 22. 3. 1951, č. VI-1067/61-51.

¹⁷³ Rozhovor s narátorkou G (vychovatelkou v DD od začátku 70. let dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

Odpočinek následující u dětí bez odpolední výuky stejně jako další odpolední program měly děti většinou také zorganizovaný vychovateli. Chybějící osobní volno a reakce dětí popisuje i tato narátorka:

Jinak ten režim byl postavený tak, že ty děti přišly ze školy, naobědvaly se a byla činnost. Pokud bylo hezky, šlo se ven nebo se hrálo na hřišti nebo když nebylo pěkný počasí, tak se buď malovalo nebo vyrábělo, bylo to spíš o tom, že ty děti se musely na ty dvě hodiny nějak zaměstnat. Můžu vám říct, že mi jich někdy bylo líto, protože třeba ty osmi, devítiletý to braly s povděkem, protože jste si s nima hrála. Ale takový čtrnáct, patnáct, šestnáct, ty byli teda pěkně nakvašený, když přišli ze školy a měli představu, že by si třeba lehli chvilku na postel a pustili si nějakou muziku a oni místo toho museli sedět u stolu a malovat nějaký blběj výkres. No, tak to bylo krušný v tomhleto. A v ty čtyři hodiny už museli po svačině nastoupit na tu učebnu a tam se teda museli na ty dvě hodiny učit. Takže to nebylo vůbec lehký. Ale po tý večeri měli chvilku osobního volna, ale to opravdu byla chvilka¹⁷⁴.

V některých ústavech mohly starší děti využít odpolední čas k samostatným vycházkám nebo kroužkům. Jak vzpomíná tento narátor, byla to pro něj velká změna:

Během toho, co ty děti jsou ve věku základní školy, tak vlastně jakoby žijí v takový uzavřený komunitě toho dětského domova. Vlastně jediný, kdy jsou mimo domov, je škola. A pak se vlastně vrátí do dětského domova a všechny ty aktivity, co se dějou, co formujou ty děcka, se odehrávají jenom v tom dětském domově. My jsme nenavštěvovali žádný kroužky, který by se odehrávaly ve vesnici. Kroužky jako s normálníma děckama, s děckama z rodin. A jako vesměs většina toho, co se dělo, se odehrávala v tom domově. A potom vlastně když to děcko opustí tu základní školu a začne chodit na nějaký učňák, na nějakou střední školu nebo něco jinýho, tak se tak trošku jakoby dostane ven z toho života v dětském domově. A tím se tak jakoby otevřou dveře toho poznání trošku víc. A tam samozřejmě vstoupí do role, do toho všeho další okolnosti, další osobnosti těch středních škol, těch dětí a jinejch aktivit, ke kterým se člověk jakoby dostane. A tak nějak bych řekl, že to formuje možná tu osobnost, to děcko mnohem víc... nebo ne mnohem víc, ale dopomůže jakoby k tomu, jakým směrem se

---

¹⁷⁴ Rozhovor s narátorkou B (vychovatelkou v DD od začátku 80. let dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

to děcko vydá, a je to jakoby nová dimenze života. Protože předtím, během té základní školy, to bylo takový jakoby uzavřený¹⁷⁵.

Podobnou zkušenost sdílí narátoři z velkých zařízení nebo ze zařízení, která se nacházela na okraji obce nebo mimo ni. Především mladší děti měly zkušenost s okolním světem opravdu minimální, některé znaly jen cestu do školky nebo školy. U větších domovů se zahradou zpravidla nenavštěvovaly ani obecní hřiště; vše měly dostupné v areálu domova. Vycházky mimo domov byly ve všední dny v kompetenci vychovatele – někteří s dětmi po okolí vyráželi, jiní naopak preferovali činnost v domově nebo na zahradě. Oslovení vychovatelé patřili spíše k první skupině, zároveň ale vzpomínají na kolegy, kteří se rozhodně nesnažili připravovat dětem pestré aktivity včetně vycházek a výletů. Jiná pak byla situace v zařízeních pro předškolní děti, které se ven dostávaly velmi málo. Ty nejmenší znaly zpravidla jen terasu, starší většinou chodily jen na zahradu. Vyrazit na větší vycházku znamenalo pro sestry spojit dvě skupiny dohromady – 22 dětí se drželo šňůry a na každém konci šla jedna sestra.

Velká část odpoledne byla u školáků pravidelně věnována školní přípravě, vzpomínky narátorů odpovídají doporučení ministerstva věnovat úkolům 1,5 hodiny. Děti se věnovaly také domácím pracím, v některých zařízeních ale zcela minimálně. Více než o práce, s nimiž se děti setkávají v rodinách (pomoc v kuchyni, praní prádla, pochůzky), šlo často o práci na zahradě nebo o výjimečné práce, například různé lehčí stavební úpravy domova.

Po večeři byl v domovech zpravidla ještě zhruba hodinový společný program a děti se připravovaly na spánek. Střídaly se směny, noční vychovatelé obvykle přicházeli na ukládání. Uspávání záleželo opět na každém vychovateli – někteří mladším dětem četli nebo zpívali, jiní ne. Ani jedna z vychovatelek z domovů pro předškolní děti si nevzpomíná, že by ukládání neprobíhalo bez větších problémů, děti byly zvyklé. Narátorka z domova pro děti do tří let ale velmi těžce nesla noční vysazování dětí na nočník. Děti se vždy o půlnoci probouzely, přebalily se nebo posadily na nočník – všech 40 dětí najednou, s plně rozsvíceným světem. Některé z nich se tím probraly a musely se znovu uspat.

---

¹⁷⁵ Rozhovor s narátorem J (v DD vyrůstal od začátku 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

Tresty

Na porušení řádu nebo pravidel reagovali vychovatelé různě. Oslovení narátorky patřili podle svých slov povětšinou k těm, kteří trestali děti neradi, snažili se být spravedliví a lehčí provinění dětí řešit místo trestu domluvou. Obecně pak trestání nechtěli příliš podrobně popisovat ani u svých kolegů; uvědomovali si, že některé jejich přístupy – a ostatně i některá řešení používaná jimi samotnými – byly z dnešního pohledu nepřijatelné¹⁷⁶. Shodovali se, že s některými způsoby trestání nesouhlasili už tehdy a bylo jim nepříjemné vědět, že se v zařízení dějí. Možnosti řešení měli ale jako řadoví vychovatelé velmi omezené. Pokud je řešili, tak zpravidla jen mezi sebou. Ředitelé zařízení se výchovným otázkám příliš nevěnovali, na pozici se dostali díky kádrovému profilu, a nikoli díky předpokladům pro vedení domova (více viz Komunistická ideologie). Politické postoje byly důležité také ve vztazích mezi vychovateli. Tato narátorka z domova pro předškolní děti vzpomíná na kolegyni-stranici, která nosila korkové pantofle „a když dítě zlobilo, tak se koplo“¹⁷⁷. Každodenní neshody v přístupu k dětem řešila jen opatrně, při mimořádné situaci ale zasáhla:

Ta vychovatelka, stranice měla kázeň úžasnou, tam děti... Jo, s tím se setkáváte v praxi. Kázeň. A teď řekněte, je to přirozený těm dětem, když sedí, maj takhle ručičky, jsou tam v řadě, ani se nehnu, ani nešpitnou? Že by si popovídaly nebo takový... A jednou jsem slyšela křik z koupelny a ona tam sprchovala – za nějakou hloupost, ale opravdu hloupost, ten kluk nic nevyved – ledovou vodou a byl úplně modrej. Já jsem si vzala tu sprchu, jeho jsem zabalila do toho ručníku a jí jsem zlila. A čekala jsem, co bude, protože ty poměry nebyly nijak jednoduchý, ale jako netroufla si stěžovat před paní ředitelkou¹⁷⁸.

Vychovatelé opět chápali rozdílně tresty udílené během jejich služby a tresty, které uplatňovaly jiné směny vychovatelů – o těch mluví zpravidla otevřeněji. Bývalý vedoucí vychovatel z výchovného ústavu upozorňuje, že děti byly velmi zranitelné, a proto bylo naprosto klíčové, aby toho vychovatelé nezneužívali:

---

¹⁷⁶ Při dotazování jsem zpravidla nepoužívala slovo „trest“, spíše jsem se ptala, co se dělo, pokud některé z dětí zlobilo nebo porušovalo pravidla.

¹⁷⁷ Rozhovor s narátorkou F (vychovatelkou v DD na přelomu 60. a 70. let) vedla Julie Kochová, 2017.

¹⁷⁸ Rozhovor s narátorkou F (vychovatelkou v DD na přelomu 60. a 70. let) vedla Julie Kochová, 2017.

Někteří lidé to nezvládali, že měli moc nad těma dětma. To byly jako velmi rychlý odchody. To nešlo, aby si oni na těch dětech hojili frustraci ze svojí rodiny třeba. To bylo složité¹⁷⁹.

Situace ve výchovném ústavu byla specifická; narátor řešil problémy s chováním častěji než vychovatelé z běžných dětských domovů. Také jeho vnímání přípustnosti trestů bylo oproti ostatním osloveným vychovatelům posunuté. V zařízení byli pouze chlapci od 5. do 9. třídy. Narátor popisoval metodu cukru a biče, která podle něj byla pro vštípení řádu dětem nepostradatelná. O trestech mluvil otevřeně a s určitou teatrálností sobě vlastní; z rozhovorů se zdálo, že ho těší pozornost posluchače a má tendence publikum „bavit“. V ústavu podle něj byly využívány zákazy vycházek, fyzické tresty, vyholení hlavy u „útekářů“ nebo umístování dětí na samoty, se kterými se setkal po nástupu do zařízení:

Tam byly i samoty. Bylo to povolený. Když někdo opravdu velice se spustil, tak byl třeba den nebo dva, v noci nikdy ne, tak den nebo dva byl ve dne na samotkách. Prostě neskutečný¹⁸⁰.

Přestože podle něj některé používané metody byly na hraně a sám mluvil o tom, že někteří vychovatelé neunesli moc, kterou nad dětmi měli, a museli ze zařízení odejít, v rozhovorech několikrát opakoval, že „nedocházelo k žádnému násilí na dětech“. Tresty pokládal za spravedlivé, u žádné z popisovaných situací nezpochybnil jejich adekvátnost. Potvrzuje to i tato jeho vzpomínka, kterou sám od sebe zmínil:

Protože, víte co, tam byly na férovku věci. Tam se stalo, že jednomu po roce najednou přišel balík. On si ho rozbalil, měl tam nějaký buchty, a jiný mu to sežral. Komplet. Tak přede všema, v jídelně po večeři, přede všema dostal takovou přes držku ode mě, že přeletěl přes stůl. Takovej potlesk tam, to není ani na otevřený scéně Národního divadla¹⁸¹.

---

¹⁷⁹ Rozhovor s narátorem A (vychovatelem ve výchovném ústavu od poloviny 60. let do revoluce) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁸⁰ Rozhovor s narátorem A (vychovatelem ve výchovném ústavu od poloviny 60. let do revoluce) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁸¹ *ibid.*

Přípustnost konkrétních trestů záležela na zvyklostech každého jednotlivého zařízení, případně dokonce jednotlivého vychovatele, pokud měli v zařízení volnost ze strany vedení. Například tento narátor tak mohl bez problémů do „férové jednání“ zahrnovat i fyzické tresty. Dohledem nad činností ústavů byly pověřeny krajské národní výbory jako většinoví zřizovatelé dětských domovů a okresní národní výbory, možnost kontroly mělo také ministerstvo školství. Jak však ukazují dobové záznamy, kontroly byly prováděny zpravidla velmi povrchně a náprava případných zjištěných nedostatků byla pouze doporučována. Takto referuje například zpráva předsedy vlády ČSSR adresovaná ministerstvu školství z roku 1965: „Řízení a správa dětských domovů ze strany odborů ministerstva školství a kultury okresních národních výborů je nedostatečná. Okresní školní inspektoři na ONV vykonávají dozor nad dětskými domovy jen jako vedlejší činnost své hlavní náplně a problematikou dětských domovů se hlouběji nezaobírají.“ Pevnější řízení a dohled jsou podle zprávy nutné s ohledem na to, že kvalita výchovné práce je v ústavech velmi nízká a „výchovní pracovníci v dětských domovech nejsou schopni vytvořit takové prostředí pro děti, které by jim alespoň částečně nahrazovalo rodinu, poskytovalo atmosféru důvěry, jistoty a bezpečí, natož vytvářející možnost uspokojení emocionálně sociálních potřeb dětí“. Zpráva v kritice pokračuje a upozorňuje, že „důsledkem těchto nedostatků jsou výchovné neúspěchy projevující se v útěcích z dětských domovů, stoupající kriminalitě, sklonech k sebevraždám“¹⁸². Podobných dokumentů jsou v archivu desítky, a to z různých období¹⁸³. Stejně tak dokládají slabé řízení také výstupy z konkrétních kontrol. V jedné z nich například ministerstvo školství referuje, že „v době kontroly byl v jedné třídě zařízení uzamčen zcela nahý chlapec /útěkář/, dohola ostříhaný, zabalený pouze v dece. Neměl k dispozici ani lůžko, pouze volně položené matrace na podlaze třídy“¹⁸⁴. Závěrem této i dalších zpráv je pouze doporučení, „aby pracovníci domova byli poučeni o nevhodnosti těchto opatření“. Krajský národní výbor o nápravě referuje v následném dopise, kdy uvádí, že řediteli

---

¹⁸² Situace v dětských domovech. Předseda vlády ČSSR Ministerstvu školství a kultury, 3. 12. 1965, č. SM 3267/65.

¹⁸³ Například tato zpráva z roku 1952: „V/2 ONV prováděla dozor nad ústavu příliš povrchně, nesnažila se vniknout do provozu ústavů a přehlížela přitom veliké nedostatky. Stávalo se někdy, že i dětské domovy v okresním městě, v sídle provozovatele, byly ve velmi špatném stavu. Dohlídky v DD není možno provádět zběžně tím, že se prohlédne budova ústavu a získá se tím přehled nanejvýš o pořádku a čistotě DD.“ Organizační a výchovné otázky dětských domovů, referát na poradě zástupců KNV o dětských domovech, 7. 3. 1952.

¹⁸⁴ Ministerstvo školství Středočeskému krajskému národnímu výboru, 8. 8. 1969, č. j. 24977/69-72.

zařízení byla učiněna výtky za nepedagogický postup s tím, aby všechny zaměstnance poučil o nepřipustnosti podobných výchovných metod¹⁸⁵. Tím byl případ považován za vyřízený.

Oslovené děti reprezentují vždy po dvou tři různé pohledy na tresty: (1) děti, které byly trestané často, umístění do zařízení zvládaly těžce, ve škole patřily k méně úspěšným, u vychovatelů nebyly příliš oblíbené a tresty považovaly za nespravedlivé, (2) děti trestané výjimečně, které trestání ostatních dětí odsuzovaly a považovaly ho spíše za selhání vychovatelů, a (3) děti, které samy byly také trestané výjimečně, ale k trestání ostatních dětí v rozhvorech přistupovaly neutrálně nebo souhlasně a chování vychovatelů omlouvaly – děti si podle nich tresty zasluhovaly.

První názor zastává například tato narátorka:

Mlátili nás tam. Jednou jsme třeba vyšívali a vychovatelka přišla a z ničeho nic mě chytila za vlasy. A nikdo to neřešil, ta druhá vychovatelka říkala, že nic neviděla. Hrůza¹⁸⁶.

Druzí dva narátoři ukazovali v rozhvorech svůj smysl pro spravedlnost. V mladším věku konflikty s vychovateli neměli, ty se u jednoho z narátorů projeví až později, kdy nově příchozí vychovatelé začali cítit, že nad ním díky jeho vzdělání a rozhledu začínají ztrácet kontrolu. Narátor uměl hájit svá práva a vychovatelé to nesli úkorně – setkávali se v tomto směru spíše s pasivitou dětí, které mohli řídit. Narátor si později vybudoval dobrý vztah s mladšími dětmi v ústavu, a vychovatelé to cítili jako ohrožení své dosud těžko kontrolovatelné moci:

Byl jsem jako starší brácha. Takže jsem měl velmi dobrý vztah. Teď nechci, aby to znělo, že se nějak vychvaluju, ale vesměs všichni mě rádi viděli a se všema jsem vycházel dobře. Protože jsem se jim věnoval. Trávil jsem čas s nima, učil jsem na flétnu, dělal jsem různé aktivity s nima a tak dále. Tak nějak vnímali, že jsem na jejich straně¹⁸⁷.

---

¹⁸⁵ Středočeský krajský národní výbor Ministerstvu školství, 3. 9. 1969, č. 5174/69.

¹⁸⁶ Rozhovor s narátorkou M (v DD vyrůstala dva roky v polovině 80. let) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁸⁷ Rozhovor s narátorem J (v DD vyrůstal od začátku 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

Přestože sami trestání příliš často nebyli, třetí dvojice narátorů vnímala tresty jako potřebné a adekvátně reagující na provinění dítěte. Hodnotila tak trestání ostatních dětí v domově i svých samotných. Ilustruje to vzpomínka tohoto narátora:

Jednou jsem přišel pozdě. A on mi říká ten ředitel: „Tak, Pavle¹⁸⁸, přines si nějaký klacek, dostaneš na zadek“. Tak já jsem si přinesl takovej slabej proutek a on říká: „Nenene, pořádněj klacek“. Tak jsem si přinesl takovej a on: „Kolik chceš?“ – „Kolik vy mi dáte.“ – „No tak já ti dám jednu, že sis to takhle řekl.“ Tak mi dal jednu po zadku. (*smích*) Jinak milionovej chlap. Protože čím člověk je přísnější, tím znamená, že chce, aby z toho člověka něco bylo, jo. Už v té době jsem to tak chápal¹⁸⁹.

Slušný přístup vychovatelů si podle těchto dvou narátorů musely děti zasloužit:

Ta vychovatelka vidí, když někdo ráno vstane, ustele si, jde se umejt. Nebo když přijde: „Vstávej do školy“. No tak co. Tak k tomu dítěti má jinou úctu, jiný chování, rozumíte, než k tomu, kterej nevstává a je línej jak prase a špinavej¹⁹⁰.

Současně ale i tento narátor uznával, že byly používány i tresty, které už byly za hranou. Kriticky se vyjadřoval například k bití dítěte šňůrou od žehličky, která na těle dítěte zanechávala krvavé rány, nebo k bití po obličeji. O jedné takové situaci vypráví, že dítě začal bránit – vychovatelce řekl, že „na zadek se může, ale ne po obličeji“¹⁹¹. Mezi dalšími tresty, se kterými se v domově setkávali, narátoři popisují nadstandardní práce, klečení s rukama nataženýma před sebou a naloženými knihami, zákaz vycházek, sprchování studenou vodou, zavírání na pokoji nebo snížení kapesného. Jeden z narátorů si všímá i psychického trestání projevujícího se odmítáním ze strany vychovatelů – chovali se chladně, pomlouvali dítě, nevěnovali se mu.

---

¹⁸⁸ Jméno změněno – pozn.

¹⁸⁹ Rozhovor s narátorem K (v DD vyrůstal od konce 60. let po 80. léta) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁹⁰ Rozhovor s narátorem K (v DD vyrůstal od konce 60. let po 80. léta) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁹¹ *ibid.*

Vzdělání a jeho význam

Právě šanci na lepší vzdělání zmiňuje jako pozitivní bod většina narátorů umístěných do dětského domova v dětském věku. Studium bylo podle narátorů pro ústavy skutečně jednou z priorit – všichni narátoři vzpomínají na nejméně hodinu a půl vyhrazenou denně přípravě na vyučování nebo na pravidelnou kontrolu „žakovských“ s případnými postihy za špatné známky. Současně se však v praxi zařízením nedařilo dobrých studijních výsledků dosahovat. Velká část dětí chodila podle narátorů do zvláštních škol, ostatní patřili v běžných školách spíše k podprůměru. Žáci s dobrými výsledky, studenti na gymnáziích a vysokých školách byli v zařízeních velkou výjimkou. Jak jsme naznačili v úvodu, týkaly se výjimečné studijní výsledky i několika našich narátorů. Dva z nich vystudovali dokonce vysokou školu – to byla výjimka nejen mezi dětmi v domově, ale i mezi dětmi z rodin; vysokou školu od konce 60. let do revoluce studovalo od 6 do 10 % populace (ČSÚ 2011). Pro srovnání – dnes jsou vysokoškoláků mezi mladými zhruba dvě třetiny. Stejně tak méně časté bylo studium střední školy nebo dokonce gymnázia:

– Vzpomínáte si, kolik dětí chodilo taky na gymnázium?

Myslím si, že na gymnázium za těch iks let, co si pamatuju, že jsem chodil jenom já. A myslím, že jsem jediným vysokoškolákem tady z toho domova, co byl na vysoký škole¹⁹².

Nikdo z narátorů s nadprůměrnými studijními výsledky si ale zároveň nevzpomíná na výraznější negativní reakce od ostatních dětí v domově. Citovaný narátor o tom mluví zcela samozřejmě:

– Jak to braly ostatní děti, že jste měl výborný známky, šel jste na gympl, na vejšku?

Když jsme měli tu partii těch zhruba stejně starejch, tak ten se šel učit pokrývačem, ten šel do dolu, já jsem šel na gympl. No tak samozřejmě, nějaký šprti tam taky zazněli (*smích*), ale jako nebylo to tak nějak to...

---

¹⁹² Rozhovor s narátorem H (v DD vyrůstal od poloviny 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

(...)

– Nedávali vás za vzor?

Někdy asi jo, ale asi až možná pozdějc, protože v té době, kdy mi šla výuka, tak jsem nebyl úplně hodnej¹⁹³. (*smích*)

Stejně tak druhý vysokoškolák z řad narátorů neměl mezi dětmi problémy. V jeho případě ale přišly negativní reakce od některých vychovatelů. Po revoluci, kdy na vysokou školu nastoupil, se podle něj do domova začali dostávat vychovatelé bez vzdělání – někteří neměli dokonce ani maturitu. Později si museli maturitu a pedagogické vzdělání dodělat, i tak ale vzniklo několikaleté „vakuum“, kdy péči o děti přebrali nekvalifikovaní zaměstnanci. Narátor vzpomíná, že tito vychovatelé těžce nesli, že měl vyšší vzdělání než oni, chtěl ještě pokračovat na vysokou školu a navíc později začal studovat pedagogický obor. Studium si musel podle svých slov „vybojovat“. Vedení se ho dokonce pokoušelo z domova vyhodit, přestože měl dle zákona nárok zůstat do doby dokončení studia:

Nejdřív jsem šel po střední na strojní a po dvou letech jsem se rozhodl, že to není úplně pro mě a přišel jsem a změnil jsem tu školu na učitelství. Což asi nebylo až tak příjemný pro ně, protože najednou jsem začal studovat to, co oni dělají, a já jsem nebyl až tak úplně... Oni jakoby nade mnou neměli kontrolu.

(...)

Zvláště ta jedna vedoucí vychovatelka a ředitel se mě v té době snažili dostat z toho děcáku. Ale díky tomu, že neměli žádný páky, abych tam nemohl bejt, že mě nemohli jen tak vyhodit na ulici. Nicméně se snažili a byli i na ministerstvu, aby to tak nějak řešilo¹⁹⁴.

Tento přístup se podle něj týkal nejvyššího vedení a několika vychovatelů – vedle vyššího vzdělání jim vadilo také to, že znal dobře práva dětí a ozýval se, pokud byly u něj nebo u jiných

---

¹⁹³ Rozhovor s narátorem H (v DD vyrůstal od poloviny 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁹⁴ Rozhovor s narátorem J (v DD vyrůstal od začátku 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

děti ze strany vychovatelů porušována. Narátorovy zkušenosti ukazují, že přístup vychovatelů byl v jeho domově mimo jiné právě i pro školní úspěšnost dětí klíčový. Totéž vyplývá i ze vzpomínek ostatních. Ti, kteří pokračovali na střední školy nebo měli dobré výsledky, byli ke studiu motivováni zaměstnanci domova. Tři z nich si navíc vzpomínají na konkrétní klíčovou osobu – ve dvou případech šlo o vychovatele, v jednom případě přímo o ředitele:

Když já jsem tady končil, tak jsem měl to štěstí, že tam byl nový pan ředitel, se kterým se přátelíme dodnes a navštěvujeme, tak ten mě přesvědčil, že mám jít po základní škole na gymnázium. (...) Napřed jsem chtěl být malíř pokojů, pak obuvník a já nevím co. A on: „Ne, půjdeš na gympl“ a já jsem v té době měl myslím dvě trojky, takže mě tlačil na ten gympl¹⁹⁵.

Jiný narátor vzpomíná, že přístup ke vzdělání měly děti odlišný už od prvního stupně. V důsledku dobrých studijních výsledků se narátor dokonce musel stěhovat do jiného domova – stávající mu nebyl schopen zajistit odpovídající podporu ve vzdělání a navštěvování jiné školy, než kam chodil zbytek dětí, komplikovalo běžný chod domova:

Tam bylo asi 130 dětí, 140 a všechny chodily do zvláštní. Jenom já a ještě jedna holka jsme chodili do základní. To nás potom dali do jiného dětského domova. (...) Když jsem se loučil s ředitelem, ředitel brečel: „Já bych si tě nechal, ale nemůžu.“¹⁹⁶

Kvůli stěhování narátor přišel o kontakt s mladším bratrem, který byl přihlášen do zvláštní školy. Navíc popisuje obtížné sžívání se s novým prostředím – zatímco v prvním domově navštěvoval řadu kroužků a spolků a mezi dětmi vynikal, v druhém zařízení byl naopak co do studijních výsledků průměrný. Spolu s tím, že se na vzdělání dával daleko vyšší důraz než na jiné aktivity a děti byly hodnoceny především na základě známek a dodržování režimu (přísnějšího než v předchozím domově), na přechod nevzpomíná pozitivně:

Protože tady nebyl jeden člověk, kterej byl nejlepší. Tady byl nejlepší třeba, kdo chodil do první třídy, jak jsem to říkal (měl samé jedničky a „to bylo víc, než když měl třeba páták jednu dvojku“ – pozn.). Nekoukali na to, kdo jak vypadá nebo jak se chová. Tady

---

¹⁹⁵ Rozhovor s narátorem H (v DD vyrůstal od poloviny 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁹⁶ Rozhovor s narátorem K (v DD vyrůstal od konce 60. let po 80. léta) vedla Julie Kochová, 2018.

záleželo na známkách a dodržovat režim. Od malička do velkého: „Nedodržuješ režim, budeš mít trest. Běž hrabat tam zahradu.“¹⁹⁷

Oslovení narátoři se shodují, že nejčastěji pokračovali studenti po základní škole na učňovské obory. To potvrzují i statistické údaje z roku 1972, podle nichž odcházelo po dokončení povinné školní docházky do učebního poměru z dětských domovů 73 % dětí, do pracovního poměru 22 % dětí a na další studium jen 3 % dětí¹⁹⁸¹⁹⁹. Je velmi nepravděpodobné, že by v domovech bylo oproti celkové populaci tak výrazně více dětí, které by inteligencí na střední školu nestačily. Spíše ke kvalitnímu vzdělání včetně mimoškolní přípravy a další podpory vůbec nedostaly přístup. V jedné linii šlo o přístup daného domova, v druhé bylo zřejmým znevýhodnění původní prostředí, ze kterého děti přicházely mnohdy zanedbané a bez zvyklostí docházet pravidelně do školy, připravovat se doma na vyučování, soustředit se, ctít autority. Jedna z bývalých vychovatelek ukazuje, jak obtížné mohlo být „dohonit“ s dětmi to, co bylo v jejich vývoji zanedbáno – nejen v rodině, ale například i pobytem v kojeneckém ústavu. Děti v něm strávily nejdéle tři roky, spíše však méně, přesto však měl podle narátorky pobyt vliv na školu, kam děti nastoupily za další tři až čtyři roky:

Všichni z kojeňáku měli odklad. Některý šli i do zvláštní, když to jinak nešlo. Oni to většinou dohonili, nebyli to jedničkáři, ale tu základní školu, když se s nima člověk učil, tak byli schopní projít s trojkama²⁰⁰.

Vzpomínky narátorů dokládají, že znevýhodnění z původního prostředí se už zařízením nedařilo narovnávat. Děti byly ve školách spíše méně úspěšné, a to i navzdory tomu, že trávily dlouhý čas mimoškolní přípravou. Všichni narátoři spjatí s ústavem pro děti školního věku zmiňují přípravu jako pevný bod denního harmonogramu. Učení bylo v zařízeních věnováno okolo 1,5 hodiny každý všední den, většinou hned po obědě a kratším odpočinku. Psaní úkolů

---

¹⁹⁷ Rozhovor s narátorem K (v DD vyrůstal od konce 60. let po 80. léta) vedla Julie Kochová, 2018.

¹⁹⁸ Dětské domovy; Statistické údaje o dětských domovech k 31. 11. 1972.

¹⁹⁹ Jiná pak byla situace u dětí z výchovných ústavů, ze kterých jich do vyučení odcházelo minimum. Většina z nich neměla při dosažení 15. roku splněnou ani povinnou školní docházku – zvládla ji jen necelá čtvrtina dětí. Ministerstvo školství, Rozbor statistických dat o dětských domovech podle stavu k 30. 11. 1967.

²⁰⁰ Rozhovor s narátorkou E (vychovatelkou v dětském domově v první polovině 80. let) vedla Julie Kochová, 2018.

a dohánění látky však probíhalo zpravidla v jedné místnosti a s vysokým počtem dětí současně, takže individuální pomoc dětem prakticky nebyla možná:

Bylo to krušný i v tom, když se dělala příprava do školy, protože bylo zavedený to, že se ty děti neučily jak dneska, kdy máme ty děti naučený, že doma zalezou do svého pokojíka, ten vychovatel to oběhne, podívá se, co dělají, u toho, kterej potřebuje pomoct, zůstane nebo řekne „přijď za mnou, když nebudeš vědět“. Ale tenkrát to tak nebylo. Byla učebna, byla místnost, na který jsme se teda učili, kde jsme dělali ty domácí úkoly. To znamená stůl, okolo kterýho sedělo těch 12, 15 dětí a ten vychovatel a teď jeden překřikoval druhýho. Někdy se u toho člověk zapotil, než to dal dohromady²⁰¹.

Děti, které do domovů přicházely, potřebovaly podporu ve vzdělávání kvůli znevýhodněným podmínkám pochopitelně ve vyšší míře než děti z běžných rodin. Kvalitní podpora však nebyla možná nejen kvůli vysokému počtu dětí na jednoho vychovatele, ale i z hlediska zaběhnutých postupů. Jak vyplývá z rozhovorů, v zařízeních se možnost středoškolského vzdělání téměř vůbec neobjevovala – automaticky se předpokládalo, že děti nastoupí nejvýše na učňovský obor. Možným důvodem mohla být také jednoduše dostupnost určitého typu školy a snaha „nekomplikovat“ každodenní chod domova dětmi navštěvujícími jiné vzdělávání než většina ostatních. Vysoké zastoupení dětí ve zvláštních školách – a tedy odepření přístupu k vyššímu vzdělání hned na prvním stupni – pak rovněž spíš než na nižší inteligenci dětí ukazuje na chybnou diagnostiku, nedostatečný rozvoj potenciálu dětí a neschopnost narovnat podmínky, ze kterých děti přicházely. Příčiny mohly být různé: například přístup konkrétních zaměstnanců, kteří se prostě drželi tradice nebo si nechtěli přidělovat práci doprovázením dětí do běžné školy, což by navíc obnášelo i náročnější odpolední přípravu nebo záležitosti zcela praktického rázu – například místní a časová dostupnost škol, vysoký počet dětí, o které se bylo třeba postarat, a podobně.

Zároveň ale z vyprávění dětí i zaměstnanců vyplývá, že se domovy snažily alespoň o vyučení dětí:

---

²⁰¹ Rozhovor s narátorkou B (vychovatelkou v DD od začátku 80. let dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

Nikdo po nich nechtěl, aby byli právníci. Ale všichni šli na učňáky – snažili jsme se najít, co by je bavilo, aby nechodili do práce otrávení. Dávalo se jim třeba nějaké jednodušší řemeslo, když jim ta čeština, ruština nešla (...) ²⁰²

Přesto i učňovský obor velká část dětí nedokončila ²⁰³. Jedna z narátorek odhaduje, že šlo o čtvrtinu až třetinu dětí, a to pracovala v zařízení pro malý počet dětí. Podle narátorky dětem pomohla dostat se na vybraný obor také skutečnost, že pocházely z dětského domova:

Když bylo to dítě trošičku vyhraněný, že by ho něco bavilo, oni trošičku měly protekci. Je to dítě z děcáku, tak ho vezmem. Je to chudák. Takže ono zase... Tenkrát byla taková doba, že ty holky chtěly na ty kadeřnice a na tohleto. Ale ono to bylo poměrně jako prestižní. A když prostě byl výběr, teď řeknu příklad, že brali dvacet holek, bylo jich přihlášených třicet, tak ty naše děti se do těch dvaceti dostaly ²⁰⁴.

Tato narátorka popisuje, že se snažili děti podpořit v jejich volbě a umožnit jim studovat jakýkoliv obor, jiný narátor ale má opačnou zkušenost – tak, jak bylo tradicí v jeho dětském domově, odešel po absolvování zvláštní školy s ostatními dětmi na stejné internátní odborné učiliště a vybrat si mohl pouze z tam nabízených oborů ²⁰⁵.

Obecně byla podle vzpomínek narátorů v zařízeních úroveň vzdělávání nízká. Děti nebyly dostatečně podporovány a rozvíjeny, chyběl individuální přístup při posuzování jejich dovedností a významnou roli hrály zvyklosti ústavu. Pro děti tak zpravidla byla předem připravená varianta odborného učiliště nebo dokonce konkrétního zařízení. I narátoři, kteří nastoupili na střední školy, původně plánovali učňovský obor a o střední škole ani neuvažovali. Impulzem ke změně byl některý ze zaměstnanců, který si potenciál dítěte uvědomil, motivoval dítě a případně jeho rozhodnutí podpořil před vedením. Přístup ke vzdělání je ilustrativní pro obecný rozchod převýchovného záměru masivního rozvoje ústavní péče a skutečnosti. Dětské

---

²⁰² Rozhovor s narátorkou E (vychovatelkou v dětském domově v první polovině 80. let) vedla Julie Kochová, 2018.

²⁰³ Také zde mohlo mít nedokončení školy více důvodů – například řada dětí zletila ještě před dokončením školní docházky, z ústavu odešla a zanechala i studia.

²⁰⁴ Rozhovor s narátorkou E (vychovatelkou v dětském domově v první polovině 80. let) vedla Julie Kochová, 2018.

²⁰⁵ Rozhovor s narátorem L (v dětském domově od konce 60. let po 80. léta) vedla Julie Kochová, 2018.

domovy a ostatní zařízení měly z dětí vychovávat „nového socialistického člověka“, neměly k tomu ale potřebné podmínky. V zařízeních chyběl personál s kompetencemi poskytovat dětem odbornou pomoc včetně podpory učení, individuální přístup byl kvůli vysokému počtu dětí nemožný a vedení domovů nebylo dostatečně motivováno k většímu soustředění na vzdělání. Prostor, který děti trávily neefektivním učením, nevedl ani k průměrným studijním výsledkům.

Nasazení vychovatelů

Bývalí vychovatelé se shodují, že šlo o velmi náročnou práci. Nejen časově – směnami museli pokrýt všední dny i víkendy²⁰⁶ a dále svátky a prázdniny – ale především psychicky. S výjimkou jedné vychovatelky mluví narátoři o své práci s vysokým zaujetím. Přestože někteří pracovali v domově jen několik let a zbytek pracovního života strávili v jiných sociálních a pedagogických oborech, vzpomínají si na detaily nebo konkrétní děti. Z rozhovorů vyplývá jejich velký osobní zájem i roky po odchodu ze zařízení. Reflektují, že nešlo o běžnou práci a že jejich osobní zájem a nasazení byly nezbytné. Zaměstnání v domově narátorům často zasahovalo do soukromí, ovlivňovalo silně jejich rodinu a zaměstnávalo je mentálně i mimo pracovní dobu. Všichni z oslovených se také snažili odvádět lepší práci, než po nich byla vyžadována. Jak ukazují na příkladech kolegů, v zařízení mohli pracovat i ti, kteří neměli velký vztah k dětem, používali dnes nepřijatelné výchovné metody nebo do práce chodili s nechutí a jen z povinnosti. Tito ale bohužel nebyli ochotni poskytnout rozhovor (více viz Realizace rozhovorů). Jedna z narátorek kritizuje přístup některých takových kolegů:

Dost to braly, že je to práce, ale tohle se fakt nedá brát jako práce, člověk tam to srdce musí nechat, to ty děcka poznaj²⁰⁷.

Totéž popisuje jiný narátor z pohledu dětí. Jeho vyprávění se výrazně lišilo od ostatních; jako jediný z narátorů-dětí se zamýšlel nad celým systémem komplexně, byl otevřený v kritice a do

---

²⁰⁶ S výjimkou nocí, kdy nastupovali noční vychovatelé.

²⁰⁷ Rozhovor s narátorkou E (vychovatelkou v dětském domově v první polovině 80. let) vedla Julie Kochová, 2018.

odpovědí se snažil vkládat nejen své vlastní zkušenosti, ale i svůj pohled na vnímání ostatních dětí v domově:

Když jsem byl mladší a byl jsem na tý mladší skupině, tak ti vychovatelé, to byly vychovatelky, takže takovej ten vztah, že člověk je mohl vnímat jako takovou matku, takovou náhradní za mámu. Takže když jsem si k nim dokázal najít takovej nějaký vztah osobní, když bylo vidět, že mají zájem, tak se to celkem jednoduše dá zachytit, ty děti na to mají takovej nějaký šestej smysl. Že vidí jakoby, jestli ten vychovatel nebo vychovatelka, jestli tam jsou, protože je to zajímavá nebo jestli je to jakoby jenom zaměstnání²⁰⁸.

Z pozice vedoucího vychovatele se pak nad nasazením zaměstnanců zamýšlel narátor z výchovného ústavu. Považoval za důležité motivovat zaměstnance, aby jen mechanicky neodváděli svou práci, ale přinášeli do programu činnosti, které baví je samotné. Den plnila příprava do školy, domácí práce a sport, každý večer ale byla hodinová zájmová činnost, kterou plánovali sami vychovatelé – například šití nebo vyřezávání ze dřeva.

Takže já mám pocit, že ta práce i lidi mohla bavit. I ten systém byl nastavený těch služeb, že každých 14 dní měli volno. (...) Strašně mě bavilo vymýšlet nebo dávat těm lidem příkazy svým způsobem, aby dělali něco, co bude bavit i je. Třeba aby měli jednou za týden, nějakou činnost aby dělali, která vychází z nich²⁰⁹.

Narátoři se vyhýbali silným výrazům, při otázkách na vnímání svého zaměstnání zpravidla těžko hledali vhodná slova. Zdálo se, že svou roli nechtějí přeceňovat, zároveň si ale uvědomují a chtějí předat dál, že plnili důležitou roli a velmi se snažili. Pokud přímo zmiňovali „poslání“ nebo popisovali, že „práci dělali srdcem“, schovávali tak silné výrazy rychle do toku dalších slov nebo je zlehčovali smíchem. Určité rozpaky při popisu své práce a prožívání dětí projevoval i bývalý vychovatel z výchovného ústavu. Podával velmi osobitý popis, který kopíroval jeho – místy až drsnou – přímou, a zároveň osobní nasazení a skutečnost, že mu na dětech velmi záleželo:

---

²⁰⁸ Rozhovor s narátorem J (v DD vyrůstal od začátku 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

²⁰⁹ Rozhovor s narátorem A (vychovatelem ve výchovném ústavu od poloviny 60. let do revoluce) vedla Julie Kochová, 2018.

Já vám to řeknu jednoduše a musíte se sama přesvědčit. Byly to děti! Tak jsme se k nim chovali jako k dětem, jako k vlastním. Ty děti měly taky svoje plyšáky a takový ty voloviny, byly to děti, jo, brečely taky občas! No jistě! Občas potřebovaly pomuchlovat! Se mnou se zrovna moc nemuchlovaly, ale i tak! Tam ta otázka toho vztahu k těm dětem byla součástí té práce. A musí bejt vždycky! Vy musíte mít autoritu a ty děti musí cejtit, že jste na jejich straně. Že tam jste, abyste jim pomohl to tam nějak přežít. Možná že neříkám ta přesná slova, která by tam patřila, ale je to tak²¹⁰.

Také většina bývalých vychovatelek si uvědomovala, že jsou pro děti nejbližšími lidmi. Žádná z nich explicitně nemluvila o nahrazení mateřské role, spíš o snaze být dětem nablízku a chránit je. Za dvěma narátorkami chodily děti i mimo jejich službu. Jedna z nich bydlela v domku přímo v areálu domova a práci brala „jako součást svého života“. Druhá pak žila nedaleko:

Mně prostě ta práce, to bylo o něčem úplně jiným. Ty děti mě braly, opravdu jsem se snažila být jako jejich teta. Takže já jsem měla trochu problém, že buď jsem byla v práci, protože pod domovem mám ten domek, takže buď jsem byla v práci, nebo jsem ty děti měla doma²¹¹. (*smích*)

Rodinné zázemí vychovatelů

Takové propojení s domovem pochopitelně kladlo vysoké nároky také na partnery a později děti obou narátovek. Popisují, že muži „si zvykli“ a velmi je podporovali. Nejen že tolerovali manželčinu častou nepřítomnost doma a potřebu sdílet zážitky z dětského domova, ale sami se na chodu domova aktivně podíleli. Jezdili s dětmi na výlety, pomáhali s provozními záležitostmi v domově nebo děti učili práce považované narátorkami za „chlapské“ – řezání dřeva či technickou údržbu nejrůznějšího náradí. Jeden z manželů později dokonce začal pracovat v domově jako údržbář; podobnou zkušenost má i jiný narátor, jehož žena byla

---

²¹⁰ Rozhovor s narátorem A (vychovatelem ve výchovném ústavu od poloviny 60. let do revoluce) vedla Julie Kochová, 2018.

²¹¹ Rozhovor s narátorkou E (vychovatelkou v dětském domově v první polovině 80. let) vedla Julie Kochová, 2018.

v domově nějaký čas zaměstnaná jako noční vychovatelka. S výjimkou dvou narátorek měli podporu partnera všichni bývalí vychovatelé.

Komplikovanější byly v některých případech vztahy dětí vychovatelů k domovu. Čtyři narátorky se shodují, že jejich vlastní děti o návštěvy domova příliš nestály. Pro narátorky to znamenalo zajišťovat jim program pro velké časové úseky, po kterých měly službu. Obtížně slad'ovaly také čas Vánoc a dalších svátků a prázdnin, kdy musely s dětmi z domova na letní pobyty. Angažovaní proto byli manželé (v míře neobvyklé oproti kamarádkám narátorek), prarodiče nebo sousedé, případně děti zůstávaly samy doma.

Když si vzpomenu, když jsem měla svoje děti malý, tak mi kolikrát bylo krušno, když třeba přišel čas Vánoc nebo něčeho takovýho, že třeba byly prázdniny, a ty moje děti byly taky doma a já jsem řekla: „Ale zejtra musíte k babičce, protože já jdu zejtra do práce.“ – „A proč jdeš to práce, ty budeš radši s cizíma dětma než s náma?“ Jo? Takže tam se potom dostáváte do takový situace, kdy musíte těm dětem doma vysvětlovat, že teda je to vaše práce a že kdybych dělala v nemocnici nebo kdekoliv jinde, taky bych do tý práce musela jít – kdybych se nestarala o děti, ale starala bych se třeba o nemocný babičky. Takže jako byl to takovej jako trochu boj. Ale jako zvládli jsme to, protože mi hodně pomohly babičky²¹².

Vedle určité žárlivosti nabízela narátorka i další vysvětlení odmítavých reakcí dětí:

Párkrát tady děti byly, ale když moje děti byly malý, tak tady ty změny byly tak ještě jako napůl, nebylo to ještě tak dotažený, třeba ty změny jak jsou teď. A vím, že moje děti se tady nikdy necítily dobře. Vím, že jim vadil ten chaos toho kolektivního zařízení, to množství těch dětí. I když ten pan ředitel byl vstřícněj, a když se třeba jelo v létě na chalupu, tak říkal, tak si tam toho kluka vem, když ho nemáš kam dát, tam může s těma děckama bejt. Ale on nechtěl. Radši teda zůstal u tý babičky, i když se mu tam nechtělo třeba a byl mu tam ten tejdén strašně dlouhej. Ale radši byl tam než prostě v tom kolektivu těch dětí. Na tohle si třeba moje děti nikdy nezvykly²¹³.

---

²¹² Rozhovor s narátorkou B (vychovatelkou v DD od začátku 80. let dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

²¹³ *ibid.*

Naopak další dvě narátorky popisují vztahy dětí k domovu jako bezproblémové, jejich vlastní děti braly zaměstnání své maminky samozřejmě, s dětmi z dětského domova se kamarádily a rády společně trávily čas. Jedna z nich dala syna v roce do jeslí, aby mohla pokračovat v práci v dětském domově. Tu vykonávala s vysokým nasazením až do dospělosti svých dětí, a to i díky velké podpoře z manželovy strany, který se dětem hodně věnoval. Navzdory tomu ani v dospělosti matce synové zaměstnání nevytýkaly, naopak jej oceňovaly.

To jsou děti z děčáku

Narátoři, kteří vyrostli v dětském domově, se shodují, že tuto část svého života nevnímali jako stigma. Všichni z nich měly v dětství a dospívání s nadávkami mířenými právě na jejich domov zkušenost, nešlo ale o nijak časté situace; povětšinou s lidmi mimo domov vycházeli bez problémů. Téměř všichni z narátorů si ale vybavují konkrétní situace s lidmi zvenčí – jejich nadávky, ač ne příliš časté, jim nebyly lhostejné. Jedna z narátorek vypráví, že konfliktům mezi dětmi rozuměla („Děti jsou kruté. Tak to je.“²¹⁴), ale připomíná, že problémy byly i s některými rodiči spolužáků, kterým se někdy nelíbilo, že jejich dítě navštěvuje školu s dítětem z domova:

Slyšely to doma, že jsou to parchanti z děčáku²¹⁵.

Polovina z narátorů-dětí vzpomíná, že nadávky byly spojené s horším materiálním zázemím v domově – děti neměly například tak dobré oblečení jako jejich spolužáci. To se ale většinou s postupem času měnilo, čím blíže k revoluci, tím lepším materiálním vybavením domovy disponovaly. Většina z narátorů navštěvovala základní školu s dalšími dětmi z domova a v obci se o dětském domově přirozeně vědělo; pro spolužáky tak nešlo o nic raritního. Děti z menších domovů pak měly v obci více kamarádů, protože častěji navštěvovaly kroužky mimo domov. Ve větších domovech většinou veškeré zájmové aktivity probíhaly až do konce základní školy v areálu domova a děti zvenčí sem nesměly. Tento narátor navštěvoval místní základní školu, v níž velkou část žáků tvořily děti z domova. Až na střední školu odešel narátor sám do 30

---

²¹⁴ Rozhovor s narátorkou E (vychovatelkou v dětském domově v první polovině 80. let) vedla Julie Kochová, 2018.

²¹⁵ *ibid.*

kilometrů vzdáleného města. Spolužáci ho přijali jako kohokoliv jiného, podle narátora tomu tak bylo díky svému vnitřnímu nastavení:

Jak se k tomu to dítě staví, tak to okolí reaguje. Takže díky tomu, že já jsem to nechápal jako hendikep nebo že je to něco špatného, za co bych se měl stydět, nebo něco abnormálního, tak vlastně ani ty děcka, spolužáci mě tak nevnímali. Sem tam někdy se to dozvěděly tím způsobem, že jsem to prezentoval jako normální věc, takže to nebylo nic, s čím bych se musel potýkat, že by to vnímali špatně. Neuvědomuju si žádný divný reakce na střední a na vysoký asi už vůbec ne. Na střední to věděli všichni z mojí třídy a na vysoký, když ty vztahy nebyly tak blízky, tak tam si neuvědomuju, jestli to věděli všichni, asi ne²¹⁶.

Podobný přístup mají i další dva narátoři a narátorka – opět se objevuje narativ, že situaci sami řídili, nebyli obětí. Dva z nich přitom měli svou pozici ještě více ztíženou – jako Romové se potýkali také s rasistickými nadávkami:

Určitě jako nadávali nám „děti z děcáku, černý huby“²¹⁷.

O negativních reakcích spolužáků a okolí narátoři sami od sebe nemluví, při dotazu si ale vzpomínají hned na několik konkrétních situací, kdy se s rasismem setkali (více viz Romské děti v dětských domovech). Vedle rasismu měly horší pozici také děti, které se chovaly problematicky – například se zapojovaly do šikany dětí ve škole, podílely se na drobných krádežích, kouřily v obci a podobně. Jak vzpomíná vychovatel z výchovného ústavu, kde byly podobné věci časté, naladění obce vůči ústavu nebylo dobré. Zároveň tak tomu podle něj nebylo jen kvůli chlapcům. Vypráví, že se v obci často předávaly „klidně sedm let“ historky, co kdy kdo z chlapců provedl, a pochopitelně se navíc různě přibarvovaly. Podíl na špatných vztazích měl ale podle něj i ředitel:

---

²¹⁶ Rozhovor s narátorem J (v DD vyrůstal od začátku 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

²¹⁷ Rozhovor s narátorkou I (v DD vyrůstala od poloviny 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

(...) Náš ředitel prostě nechtěl, aby se chodilo moc ven, aby se ty děti ukazovaly, protože jsou z polepšovny. A trvalo mi opravdu dvacet let, než jsem ho přesvědčil třeba, že nebudou děti fasovat oblečení, ale že si ho budou chodit kupovat²¹⁸.

Lidé z obce také podle něj neměli přístup do zámeckého parku, v jehož areálu ústav sídlil. V zámku byl ústav zřízen v roce 1949, do té doby mohli místní zahradou procházet. Narátor sám považoval znepřístupnění zahrady za „absolutní hloupost“. Sám se snažil o větší propojení dětí z domova s obyvateli obce, stejně jako ostatní vychovatelé, ale narážel na zvyklosti a neochotu vedení domova.

Materiální zázemí ústavů

Rozpočet domova byl součástí rozpočtového plánu příslušného národního výboru, u vybavení se domovy řídily orientačními normami ministerstva školství, u stravy ministerstva zdravotnictví²¹⁹. Jen náklady na systém dětských domovů a internátů pro mládež vyžadující zvláštní péči dosahovaly začátkem 70. let 252 milionů Kčs. Na jedno dítě tak stát vynakládal měsíčně 1080 Kčs, z čehož 350 Kčs šlo na mzdy²²⁰. Narátoři se s jedinou výjimkou shodují, že vybavení československých dětských domovů bylo velmi špatné. Obzvláště ti, kteří mají srovnání s dnešním stavem, v odpovědích označují materiální úroveň za nízkou – zastaralé bylo vybavení domova, děti si nemohly vybírat hračky, oblečení nebo školní pomůcky, nezbývaly peníze na dárky k Vánocům ani narozeninám, o prázdninách mohli vychovatelé plánovat jen levnější výlety, ve špatném stavu byly i budovy, v nichž ústavy sídlily²²¹. Materiální vybavení mělo podle narátorů dopady na celkovou atmosféru v domově:

Bylo to tady takový jakoby takový ponurý. Všechny ty pokoje byly takový stejný, tam byly po dvou, tak tam byly takový dvě válendy, uprostřed byl noční stolek, měl čtyři

---

²¹⁸ Rozhovor s narátorem A (vychovatelem ve výchovném ústavu od poloviny 60. let do revoluce) vedla Julie Kochová, 2018.

²¹⁹ Organizační směrnice pro dětské domovy, Ministerstvo školství, 1972.

²²⁰ Ministerstvo školství, K některým problémům dětských domovů a zařízení, 1971.

²²¹ Ústavy byly po roce 1948 typicky zřizovány v zabavených zámcích, kláštřích a dalších velkokapacitních a obtížně udržovatelných budovách.

šuplíky, tak každému patřily dva ty šuplíky a tam prostě měly jenom takový ty nejdůležitější věci. (...) Všude byl takový starý nábytek, ty místnosti byly velké, takže v té jedné spalo všech těch 12 dětí, kluci i děvčata pohromadě. Ono to bylo rozdělený takovýma jen přepážkama, který nesahaly až ke stropu, a vždycky do toho pokojíčku byl jenom vchod a tam byl závěs²²².

S uspořádáním podporujícím individuální prostor dětí počítal i první program pro výstavbu dětských domovů z roku 1948. U zřizování malých dětských domovů (pro 30 až 40 dětí) program ministerstva ochrany práce a sociální péče apeloval, že „architektu musí být neustále zdůrazňováno, že domov je náhradou rodiny, proto zařízení i provoz musí stále brát největší zřetel na dětskou individualitu a smysl pro soukromí /vlastní skříně, stolky, kouty na hraní atd./“²²³. Navzdory tomu i narátorky z domovů s touto nižší kapacitou vzpomínají na pokoje pro deset a více dětí. Zcela typické pak byly takové pokoje pro velké ústavy. V menších domovech záleželo na možnostech budovy, větší přestavby přizpůsobující budovu potřebám dětského domova byly výjimečné. Požadavky na menší pokoje pak byly řešeny například jen závěsy nebo přepažením skříněmi. Rozdíly v materiálním zázemí v rozhovorech hůře hodnotí vychovatelé než děti – možná i proto, že dětem na rozdíl od vychovatelů chybělo srovnání a za důležitější považovali vztahy s vychovateli. U otázek na vzájemné vztahy byly odpovědi dětí daleko rozvinutější než u dotazů na materiální vybavení, které většina z nich odbyla velmi stručně. Jiná byla situace samozřejmě u mladších dětí a jiná u dospívajících, kteří se například více srovnávali se spolužáky. Tato narátorka vzpomíná na období puberty:

Jako třeba všichni na nás jakoby řvali, vy jste děti z děcáku, vy nemáte nic. To bylo takový nepříjemný hodně. A střídaly se věci, že jo. (...) My jsme pak kšeftovali s těma spolužákama. Vždycky když jsme viděli něco pěknýho, tak jsme to s nima vykšeftovali.

– Za co?

Třeba za krabičku cigaret. Ale vždycky na to přišli ty rodiče a byl průser.

---

²²² Rozhovor s narátorkou C (vychovatelkou v DD od roku 1989 dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

²²³ Program pro výstavbu dětských domovů. Ministerstvo ochrany práce a sociální péče, 1948, č. P-I 1800-2/2.

– A když v domově přišli na to, že máte něco cizího?

Tak jsme dostali vynadáno, zaracha a bylo. Někdy i facku, podle toho, co to bylo.

– Měli pro to pochopení, proč to děláte?

Myslím si, že jo, ale neříkali to nahlas. Museli jsme prostě dostat vynadáno. Některý teda²²⁴.

Narátoři dostávali kapesné a ti starší si také mohli přivydělávat na brigádách nebo v rámci školní praxe. O 70 % výdělku ale přišli – museli ho podle ministerské vyhlášky odevzdávat domovu „na úhradu nákladů spojených s pobytem“²²⁵.

Omezené možnosti měly dětské domovy také u plánování víkendů a prázdnin. Málokdy si mohly dovolit vyrazit na vícedenní pobyt, pokud ano, mířily nejčastěji na chalupy, které se jim podařilo výhodně zapůjčit, nebo pod stan. Výlety plánovali vychovatelé a záleželo na jejich kreativitě a možnostech – například zda s sebou mohou vzít svého partnera, který jim s organizací stanového nebo jiného pobytu pomůže. Pobyt a výlety si pak vychovatelé museli nechávat schvalovat u vedení a vzpomínají, že se velmi dbalo právě na rozpočet. V materiálním zázemí měly důležitou úlohu takzvaní patroni, podniky, které s ústavem spolupracovaly. Závody, družstva nebo složky celostátních masových organizací mohly převzít záštitu nad konkrétním dětským domovem. Účelem bylo, „aby se děti seznámily se životem mimoústavním a přišly do styku především s pracujícími spoluobčany a aby se zvýšila celková úroveň ústavu tím, že patron spolupůsobí při vybavení a zásobování dětského domova“²²⁶. Narátoři ale vzpomínají, že role patrona byla spíše symbolická. Šlo podle nich o drobné a příležitostné dary. Například o Vánocích děti uspořádaly pro pracovníky závodu besídku a ty je za to odměnili malými dárky. Vyhledávat bylo možné i další sponzory, bývalí vychovatelé si ale nevzpomínají, že by se jejich pomoc na chodu domova výrazněji odrážela. Výjimkou byla tato narátorka, v jejichž domově byli sponzoři velmi aktivní o Vánocích:

---

²²⁴ Rozhovor s narátorkou I (v DD vyrůstala od poloviny 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

²²⁵ Vyhláška č. 124/1967.

²²⁶ Ministerstvo práce a sociální péče, Směrnice pro zřizování a provoz dětských domovů pro děti předškolního věku, 22. 8. 1950.

Vždycky se říkalo v Jablonci „táta Liaz, máma bižuterka“ a všechno bylo. Co člověk potřeboval. Protože to byly obrovský dvě fabriky, byly bohatý, jo, takže oni prostě nakoupily, daly. A každej z těch lidí v Jablonci tam někoho měl. Takže nějaký ty takový ty šmejčka, když bylo něco potřeba, vždycky to takhle fungovalo mezi těma obyčejnejma lidma²²⁷.

Vánoce byly v tomto domově výjimečné, přes rok byl domov vybavený podobně skromně jako ostatní zmíněné ústavy. Zcela odlišnou zkušenost s materiálním vybavením než ostatní narátoři má bývalý vychovatel z výchovného ústavu, který odpovídá na otázku ohledně prázdninových aktivit takto:

Výhodou bylo, že bylo tenkrát dost peněz, takže letní tábor tři neděle, u Lužnice, každý rok, fantazie. Hory. Minimálně 14 dnů na lyžích. Ale ne někde, my jsme byli třeba v Benecku, v hotelu, ty kluci tam jezdili.

(...)

To je zajímavé, jak říkáte o těch materiálních podmínkách, ostatní mi říkali, že na tom právě nebyli moc dobře.

To není pravda. Museli chtít! My jsme měli vybavení, my jsme měli pro každého lyže.

Jak jste k tomu přišli?

Koupili! Dostali jsme na to peníze. Měli jsme kandaháry, pro každého běžky²²⁸.

Výpovědi ostatních narátorů naznačují, že ale šlo skutečně o výjimku.

---

²²⁷ Rozhovor s narátorkou E (vychovatelkou v dětském domově v první polovině 80. let) vedla Julie Kochová, 2018.

²²⁸ Rozhovor s narátorem A (vychovatelem ve výchovném ústavu od poloviny 60. let do revoluce) vedla Julie Kochová, 2018.

Individualita dítěte v kolektivu dětského domova

Velká je otázka vnímání jedinečnosti dítěte v ústavu pro desítky dětí. Skupině deseti až patnácti dětí se věnoval vždy jen jeden vychovatel, který se navíc střídal s kolegou, mezi dětmi a vychovateli podobně jako mezi většinou dětí samotných nebyly příliš důvěrné a hluboké vztahy, kontakt s rodinou měla velká část dětí minimální. Samotná otázka individuálního přístupu byla pro narátory těžko zodpověditelná, málo konkrétní. K sestavení pohledu narátorů na respektování individuality dítěte v domově proto vedly spíše otázky na možnosti mít své osobní věci, podílet se na rozhodování o svém životě (například výběr školy), mluvit s vychovatelem nejen o provozních věcech nebo například dostávat jiné než hromadné dárky. U vychovatelů pak šlo o otázky, zda znali historii dítěte a pracovali s ní, zda vedli individuální zprávy o dětech, slavili narozeniny dětí nebo měli možnost se dětem věnovat i samostatně.

Z odpovědí narátorů vyplývá, že úroveň individuální práce byla velmi nízká a výrazně klesala se zvyšujícím se počtem dětí v zařízení. Například děti z domovů s vysokou kapacitou si nevzpomínají, že by se slavily narozeniny; pokud ano, dostaly nejvýše přání nebo drobný dárek od „svého“ vychovatele, pokud si je některý více oblíbil. Na oslavy narozenin si vzpomínaly děti z menších dětských domovů. Většinou ale i tam byly oslavy velmi strohé, jen s menším dortem nebo dárkem a přáním:

Nebyla to oslava, jakou bys normálně očekávala v rodině. (...) Dorty, prskavky, svíčky a takový, to se jako moc neodehrávalo. Kvůli tomu jsem měl můj první narozeninový dort, když mi bylo osmnáct²²⁹.

Stejně tak tomu bylo s osobními věcmi dětí, například hračkami nebo oblečením. Vychovatelé se ve vzpomínkách shodovali, že jim hromadné nákupy stejných kusů oblečení spíše vadily a chtěly tuto praxi změnit nebo alespoň nahradit zaměstnanci, kteří byli za nákupy erárního oblečení zodpovědní. Nákupy často vedly starší hospodářky, které byly s dětmi v daleko menším kontaktu než vychovatelé:

---

²²⁹ Rozhovor s narátorem J (v DD vyrůstal od začátku 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

Měly to na starost noční tety, starší dámy. Takže ony měly velice jednoduchou představu. Na prvním místě byla funkčnost, pak tmavá barva... S tím byl trošku boj²³⁰.

Oblečení dětí po příchodu do domova nafasovaly ve skladu, kde se většinou označilo jejich jménem, a když z něho vyrostly, dostaly nové:

To vždycky paní hospodářka to tady měla na starosti, ona to sem objednala a oni to sem dovezli. Spodní prádlo objednala, svetry, bundy, čepice. Takže ona to sem objednala a my jsme potom tam nahoře z toho vybírali, takže když někdo přišel, tak jsme šli na půdu, podívali jsme se, jak je velkej a tam jsme to všechno vybrali. Dali jsme to do košíku, přinesli, podepsali a zařadili do jeho skříňky²³¹.

Ve většině domovů se změnit praxi hromadných nákupů během zaměstnání narátorů skutečně povedlo, děti si mohly začít různou měrou oblečení samy vybírat. Pokud však domov ve skladu pro požadovanou velikost dítěte oblečení měl, nové věci se dítěti nekupovaly vůbec nebo minimálně. Především menší děti tak většinu věcí „dělily“. Také dalších osobních věcí měly děti velmi málo, narátoři vzpomínají, že dětem často náležely jen jeden nebo dva šuplíky. Menší děti pak neměly žádné své vlastní hračky, vše bylo společné. Takto reflektuje situaci narátorka z domova pro děti do tří let:

Ale zas je fakt, že málokterý dítě mělo nějakou svojí oblíbenou hračku, že to prostě... Je to prostě podmíněný tím, že těch dětí bylo hodně a vyloženě individuální péče, byť jsme se snažili v té době, byť jsme si mysleli, že děláme všechno, co můžeme, tak z dnešního pohledu prostě ne. Já doufám, že dneska už to mají trošku jinak v těch ústavech²³².

Narátorka otevírá dvě roviny, o nichž se zmiňuje i většina ostatních vychovatelů: o individuální péči se vychovatelé snažili, ale nebyla možná kvůli režimu ústavu, a význam chybějícího

---

²³⁰ Rozhovor s narátorkou E (vychovatelkou v dětském domově v první polovině 80. let) vedla Julie Kochová, 2018.

²³¹ Rozhovor s narátorkou C (vychovatelkou v DD od roku 1989 dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

²³² Rozhovor s narátorkou D (vychovatelkou v DD od roku poloviny 60. do začátku 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

individuálního přístupu si uvědomili více nebo vůbec poprvé až s odstupem let. Do ústavů často nastupovali jako velmi mladí a o zavedených postupech komplexně nepřemýšleli.

Příliš velký prostor neměly děti ani pro svou seberealizaci ve vzdělávání a volnočasových aktivitách. Jen dva narátoři si vzpomínají, že by si jako děti mohli sami vybrat, jaké kroužky budou navštěvovat nebo jakými aktivitami budou trávit odpoledne v domově. Ostatním dětem „volný čas“ určovali vychovatelé – většinou ho děti trávily v domově, anebo na zpravidla školních kroužcích, kam chodilo více dětí z domova současně. Program na odpoledne nebo víkendy pro děti vymýšleli vychovatelé a velmi záleželo na jejich osobním nasazení (zda chtěli mít především klid, nebo se naopak snažili vymyslet zajímavý program) a také na jejich vlastních zájmech. Takto vzpomíná jeden z narátorů:

Já si pamatuji, že když jsem byl na tý mladší skupině, tak vlastně jsme měli ty dvě vychovatelky a díky tomu jsme dělali spíše ty aktivity jakoby ženský a že jsme i jakoby drhání a pletení... Já jsem dokonce v té době byl schopen si uplést svetr. Skutečně to záleželo hodně na těch vychovatelích, co uměli a co nám dokázali předat²³³.

Například ve výchovném ústavu byl typickou sportovní činností fotbal. Bývalý vedoucí vychovatel vzpomíná, že až on začal upozorňovat na to, že ne všechny chlapce musí fotbal bavit, a tak by jim měli být vychovatelé schopni nabídnout i alternativu.

Vychovatelé se v činnosti řídili plány, které sami sestavovali. Nejčastěji se v odpovědích objevovaly měsíční plány, dále týdenní plány a velké roční plány. V některých domovech ale byly pouze formální a obsahovaly jen obecné cíle pro danou věkovou kategorii bez specifik práce s dětmi mimo rodinu. Na to vzpomíná narátorka z dětského domova pro předškolní děti, kde se postupovalo podle osnov pro mateřské školy. Plány se týkaly jednotlivých oblastí – hudební, pohybové, výtvarné či rozumové výchovy – a stanovovaly se pro celou skupinu dětí zároveň. S jiným přístupem se setkala narátorka z domova pro děti do tří let. Během směny jako sestra pečovala o jedenáctičlennou skupinu, děti ale měly se střídajícími se sestrami rozdělené po čtyřech až pěti, kterým se věnovaly více. Také plány sestavovaly pro jednotlivé děti zvlášť, barevně zaznamenávaly, jestli je dítě v normě, vepředu nebo pozadu a co konkrétně potřebuje zlepšit. Na to se pak snažily zaměřovat během dne, kdy zabavily ostatní děti a trénovaly

---

²³³ Rozhovor s narátorem J (v DD vyrůstal od začátku 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

s jedním dítětem řeč, chůzi a další dovednosti. Vychovatelé z domovů pro školní děti vzpomínají, že jejich plány obsahovaly především programovou náplň daného časového období – jaké akce chystají, co plánují na víkend, jaká významná národní výročí se čekají a jak se k jejich oslavě domov postaví.

Ilustrativní pro vnímání individuality dětí v prostředí svázaného tradičními postupy, které noví vychovatelé přebírali od stávajících pracovníků, je i tato zmíněná vzpomínka. U jednoho z narátorů vedení ústavu rozhodlo, že bude vzhledem ke svým dobrým školním výsledkům přeřazen do jiného zařízení. Ve stávajícím bylo jen několik dětí, které nechodily do zvláštní školy, zatímco v novém měl mít pro studium lepší podmínky. Narátora ale o tom, co se bude dít, nikdo neinformoval, o všem rozhodli dospělí bez jeho vědomí. O převozu bylo rozhodnuto i navzdory tomu, že měl v ústavu bratra – kontakty obou sourozenců se tím na několik let přerušily. Takto narátor vzpomíná na okolnosti převozu:

– Jak jste se o tom dozvěděl, že tam pojedete?

Vůbec. Ráno přišla ze čtvrtého oddílu vychovatelka, kterou jsem měl taky rád, mladá ženská, blondýna, dlouhý vlasy. Přišla. Vůbec jsem nevěděl nic, chápete? Kdyby aspoň třeba hodinu předem. Nic! Zkrátka přišli, ani oblečení jsem si nevzal, nic. Jak jsem byl oblíknutej – oblíkni se, Honzíku²³⁴, dostal jsem svačinu, jeli jsme tam, ve městě mi nakoupila... Ve městě jsme byli na obědě, potom ještě zákusek, políbila mě a tam v domově předala mě tam té vychovatelce, políbila mě a říkala: „Běž“. A brečela²³⁵.

Příprava a odchod z ústavu

Narátoři se shodují, že na odchod z domova byly děti velmi málo připravovány. Chyběly cílené programy na zvyšování kompetencí dětí v konkrétních oblastech a navíc byl režim tehdejších ústavů velmi odpojený od reálného života. Hlavní principy odhaluje ve svém shrnutí tento

---

²³⁴ Jméno bylo změněno – pozn.

²³⁵ Rozhovor s narátorem K (v DD vyrůstal od konce 60. let po 80. léta) vedla Julie Kochová, 2018.

narátor, který o odcházení dětí z domovů psal i svou diplomovou práci a nad systémem se oproti ostatním narátorům snažil zamýšlet komplexně:

Nedělalo se nic jakoby zvláštního posledních pár měsíců, než to děcko mělo odejít, tak to se nedělalo. Spíš šlo o to, že během té doby, co tam to děcko vyrůstalo, nemělo žádný, nebudovalo žádný běžný zkušenosti z toho života ve společnosti. Že vlastně si nebudovalo žádný návyky, jak co dělat v běžném životě. Co myslím hospodařit s penězma. Nebo i takový drobnosti, třeba jak řešit nákupy. Protože si vem, že ty děcka žily jakoby na skupině a o nic se nemusely starat. Někdo pro ně vařil, to znamená, že někdo i nakoupil, staral se o to, aby měly 4x denně jídlo. Aby měly ošacení. Dělal všechny takový ta materiální záležitosti pro ně a nařizoval, že půjdou támhle do školy, zjistil jim, kdy jede autobus... Ty věci, který jsou naprosto běžný, ale vzhledem k tomu, že to děcko to nemuselo dělat, že nepřišlo do toho kontaktu, jak se s tím vypořádat, a vlastně vůbec, jak o tom přemýšlet, v kolik jim jede autobus do práce a tak dále. Takže vlastně ty běžný činnosti si nevybudovaly a nevěděly, jak se s tím vypořádat. Třeba když se necítilo dobře, tak tam byla vždycky nějaká zdravotnice v domově, která se hned okamžitě o něj postarala, zařídila doktory a tak dále... O všechno bylo postaráno. Až do těch 18 let. A najednou to dítě odejde z toho domova a nevěděli, jak zařídit, kde je doktor a tak dále...²³⁶

Děti se především ve velkých domovech skutečně velmi málo dostávaly do styku s běžnými domácími pracemi – praní, vaření nebo nákupy byly zajišťovány centrálně. Děti zastávaly jen pomocné práce nebo se činnostmi účastnily výjimečně, například o víkendech nebo prázdninách, kdy fungoval v zařízeních volnější režim. Jinou zkušenost měl narátor z menšího dětského domova:

Samozřejmě, že se to řešilo, učili nás žehlit, prát, vařit, takže to fungovalo běžně, to je příprava na život, která je i v běžných rodinách. Tehdy se tomu tak neříkalo, ale říkalo se: „Blbče, nauč se to, budeš to potřebovat, ať neumřeš hladý“. Dneska je to příprava na

---

²³⁶ Rozhovor s narátorem J (v DD vyrůstal od začátku 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

život a já nevím co, dávají se tomu učený jména. (...) Ale ty děti chodily nakupovat, ty děti praly, měly službu v kuchyni na umývání a utírání nádobí²³⁷.

Především zkušenost s nákupy je mezi ostatními narátory raritní; nikdo další z nich si nevzpomíná, že by nákupy nezastával výlučně pomocný personál domova – kuchaři, hospodáři a další. Narátor dnes v domově, kde vyrostl, sám pracuje a mezi dřívější a dnešní praxí u domácích prací nezmiňuje větší rozdíly. Ty naopak vidí narátorova bývalá vychovatelka, podle níž se dnes zapojují děti více a do dospělého života i díky tomu odcházejí výrazně připravenější. Také další narátoři, kteří jsou s tématem dnes v kontaktu, považují rozdíly za značné. Služby na umývání nebo utírání nádobí, o nichž mluví narátor, byly v domovech běžné, protože se daly i ve vysokém počtu dětí dobře zorganizovat, například k vaření se ale děti dostávaly minimálně. V některých domovech probíhaly jako cílené aktivity (v režimu odpoledního programu), jinde pak děti vařily večere o víkendech, protože kuchaři fungovali jen do oběda. Míru zapojení dětí hodnotí jedna z bývalých vychovatelek:

Cílem bylo, aby nebyli vykolejení – oni samozřejmě byli, ale nějak aspoň...²³⁸

Velkým skokem pro odcházející děti byla svoboda v plánování dne. V domově byl denní režim přesně určený a naprostou většinu aktivit dětem organizovali vychovatelé. Tak, jak o tom mluví narátor z první ukázky, vymýšleli vychovatelé nebo jiný personál za děti, jak budou jezdit do školy, kam nastoupí po základní škole, co budou dělat odpoledne, co bude k obědu, jaký program je čeká o víkendu. Předávání odpovědnosti probíhalo podle zkušeností narátorů výrazně pomaleji než v rodině – děti se velmi málo podílely na rozhodování, nebyly vedené k samostatnosti. Vzpomínka tohoto narátora ilustruje, že nízké zapojení do rozhodování se nemuselo měnit ani okolo samotného odchodu dítěte ze zařízení:

– Těšil jste se, až odtamtud odejdete?

Nevěděl jsem, co bude. Tam člověk neví, jaká bude budoucnost.

---

²³⁷ Rozhovor s narátorem H (v DD vyrůstal od poloviny 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

²³⁸ Rozhovor s narátorkou E (vychovatelkou v dětském domově v první polovině 80. let) vedla Julie Kochová, 2018.

– Řešili to s vámi nějak vychovatelé, co bude potom?

Ne. Prakticky to bylo vyřešený. Tam půjdeš a tam půjdeš. Budeš se učit, dostaneš peníze, koupíš si jízdenku, budeš se učit a budeš dojíždět buď domů, anebo sem do dětského domova, dokud se nevyučíš²³⁹.

Na totéž naráží jiná z vychovatelek z dětského domova, která ale problém organizování času vychovateli vnímala jen u výchovných ústavů:

Vždycky jsem si říkala, že bych nechtěla dělat ve výchováku. Tam to všechno úplně nalajnovaný, já jsem si říkala, ty děti až vypustí tady odsud, tak stejně z nich nic nebude, protože takhle jsou tak držení. Oni byly velký, ale oni s nima museli chodit jako na procházky ve dvojicích. A stejně třeba kluk mu utekl. Takže to byla taková práce na nic²⁴⁰.

Zcela nezmapovanou oblastí pak pro děti byly finance. Děti neznaly hodnotu peněz a neuměly hospodařit, protože rozpočet řešilo vedení domova pochopitelně za zavřenými dveřmi a navíc byl zcela v jiných rádech než běžný rodinný rozpočet. Děti znaly velmi málo reálný svět dospělých. Vychovatelé přicházeli do domova do zaměstnání, kde se měli chovat profesionálně, navíc mezi dětmi a vychovateli nebyly příliš důvěrné a vřelé vztahy.

Navzdory chybějící přípravě hodnotí narátoři, kteří mají možnost srovnání s dnešním stavem, tehdejší situaci odcházejících dětí jako lepší. Mladí dospělí, kteří domovy opouštěli, nemohli být nezaměstnaní, a tak hned nastupovali do práce. Zároveň měli možnost získat k práci také bydlení na podnikové ubytovně nebo jim ho pomohla zajistit obec. Dostávali také při odchodu jednorázový příspěvek a vychovatelé jim pomáhali vybavit domácnost. Podle vychovatelů se tak nestávalo, že dítě, které by nemělo zájem, nemělo kam jít:

---

²³⁹ Rozhovor s narátorem K (v DD vyrůstal od konce 60. let po 80. léta) vedla Julie Kochová, 2018.

²⁴⁰ Rozhovor s narátorkou G (vychovatelkou v DD od začátku 70. let dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

Ale zase na druhou stranu, ta doba zase tak zlá nebyla, protože ty děti v osmnácti letech odcházely z toho domova a ony dostaly byt. Garsonku, něco mrňavýho, ale dostaly²⁴¹.

Výrazným benefitem byl podle vychovatelů pracovní kolektiv, který se dětí ujal. „Ochrannou ruku“ nad dětmi nejčastěji držely brigády socialistické práce. Dětem totiž jakákoliv podpora rodiny až na úplně výjimky chyběla a vychovatelé, jejich do té doby nejbližší dospělí, měli na starost už jiné děti. Odcházející děti navíc většinou neměly s vychovateli vybudovaný tak důvěrný vztah, aby přetrval i po odchodu z domova. Oslovení bývalí vychovatelé tak hodnotí podnikové brigády socialistické práce s úlevou jako místo, kam mohli děti svěřit a vědět, že o ně bude postaráno. Klíčové to bylo především pro děti z domovů, v nichž mohly zůstat jen do dokončení povinné školní docházky. Děti, které neměly natolik závažné výchovné problémy, aby byly umístěny do domova výchovné mládeže, zůstávaly okolo patnáctých narozenin bez podpory dětského domova. Na chybějící návaznou péči upozorňovaly různé instituce od počátku²⁴², přesto však k prodloužení odchodu došlo až v 70. letech:

Úplně na začátku, když já jsem začínala v tom sedmdesátém, tak tady mohly být, to bylo taky hrozný. Když Honzík²⁴³, to byly první děti moje, tak musel odejít v patnácti. A to se dělalo tak, to bylo hrozný, že existovali takoví náboráři, a když tomu klukovi bylo okolo patnácti a končil základní vzdělání, tak přijeli tyhle lidi a přesvědčovali ho, aby Pepík třeba zrovna šel na horníka, a oni se tam o něj postarali. Jako byl na internátě, nevracel se k nám, pak byly nějaké ty brigády socialistické práce a ty si nad nimi vzaly patronát a staraly se o ně do těch osmnácti²⁴⁴.

Narátoři se shodují, že zařízení řešila, co s dětmi po odchodu od nich bude; zároveň se ale věnovala jen základním potřebám – bydlení, případně zajištění podmínek pro studium. Navíc definované povinnosti dětského domova v materiální oblasti byly velmi omezené. Pokud dítě

---

²⁴¹ Rozhovor s narátorkou E (vychovatelkou v dětském domově v první polovině 80. let) vedla Julie Kochová, 2018.

²⁴² „Dětské domovy a zvláště dětské domovy se zvýšenou výchovnou péčí se setkávají s některými obtížemi při propouštění dětí, které skončily povinnou školní docházkou. Často z nich vycházejí děti, jejichž převýchova nebyla zcela dokončena, ale jejichž chování však nepodmiňuje přeřazení do domova výchovy mládeže. Pro tyto děti je třeba zajistit při přechodu do učebního nebo pracovního poměru místa v internátech, kde je zajištěn řádný výchovný dozor.“ Ministerstvo školství, věd a umění, Péče o děti propuštěné z DD po skončení školní docházky – pozvání na poradě, 17. 4. 1953.

²⁴³ Jméno změněno – pozn.

²⁴⁴ Rozhovor s narátorkou G (vychovatelkou v DD od začátku 70. let dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

odcházelo a pokračovalo ve vyučení, dětský domov měl povinnost mu vyplácet 30–40 Kčs měsíčně. Ostatní náklady měly pokrývat biologické rodiny, pro které platila alimentární povinnost až do vyučení dítěte. V praxi ale rodiče tuto svou povinnost neplnili, a děti tak musely vyjít skutečně jen se 30–40 Kčs²⁴⁵.

Mimo oblast zájmu zůstávaly pak zcela schopnosti dětí postarat se o sebe, být samostatný, vybudovat si síť vztahů, které okolo rodiny vznikají přirozeně. Pro narátory bylo důležité „někam patřit“. Jeden z narátorů se více navázal na konkrétního vychovatele, u nějž dokonce bydlel, druhý se brzy oženil, jiná narátorka považovala za důležité najít si dobré přátele. Jak vzpomínají bývalí vychovatelé, smutné pro ně byly návraty dětí k rodinám. Z jejich zkušeností vyplývá, že se děti v rodinách velmi rychle dostaly na šikmou plochu, protože rodiny byly velmi sociálně slabé a nikdo s nimi od doby odebrání dítěte nepracoval – tedy většinou zůstávaly stejně nefunkční:

V těch rodinách nebyla záruka, že to bude vypadat k něčemu dobrému. Pokud ty děti neměly samy tolik síly, aby se vzepřely nějak tý rodině, tak vždycky to bylo špatně a skončily tam. Rodiče je začali využívat, rodiče nepracovali, takže chtěli, aby pracovali oni. Pak jim brali ty peníze, který vydělali, a byl to takovej prostě kolotoč²⁴⁶.

Vychovatelé často brali odchod dítěte zpět do biologické rodiny velmi úkorně. V jejich očích byl ústav místem, kde děti od nebezpečí rodiny chránili a snažili se jim vštípit to, co z rodiny neznali. Úzký kontakt s rodinou tak vnímali jako maření své práce²⁴⁷. Ostatně i většina narátorů-dětí vnímá dnes ústav jako svou záchranu a zdůrazňuje možnosti, které by ve své biologické rodině neměli. Následující příběh zastupuje děti, které se po opuštění dětského domova do své rodiny navzdory její nefunkčnosti nebo nezájmu chtěly vrátit, i když z oslovených se tento postoj týká jediného narátora. Několik ostatních, především vychovatelů, si ale vzpomíná na jiné děti, které hned po zletilosti zamířily k rodičům. O těchto dětech toho pak věděli už jen málo, zpravidla se jim úplně ztratily. Ve větších domovech ztratila kontakt s dětským domovem naprostá většina dětí a vychovatelé dnes neumí říci, jak velká část z nich

---

²⁴⁵ Nutnost pravidelného sledování mladistvých propuštěných z ústavů a dětských domovů. Článek soc. pracovnice Evy Pařízkové pro ministerstvo práce a sociálních věcí, 1971, č. IV/1-8800.

²⁴⁶ Rozhovor s narátorkou C (vychovatelkou v DD od roku 1989 dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

²⁴⁷ Jak o tom ale vychovatelé sami mluví, přes veškerou snahu velká část dětí v dospělém životě nedokázala žít samostatně a zařadit se do společnosti (více viz Příprava a odchod z ústavu).

odcházela do rodiny; jmenují ale několik konkrétních příběhů. Tyto děti obvykle neměly v domově dobré vztahy, těšily se, až domov a jeho pravidla opustí, a nechtěly mít dále zorganizovaný život ani vychovateli (aby využily jejich nabídky na zařízení práce či bydlení) ani jinou institucí (například podnikem). Rodina tak pro ně byla jedinou možností, kam jít. Vyhledaly ji, přestože vztahy byly většinou přerušené a sociální situace rodiny byla velmi špatná. Tento narátor dostal po opuštění dětského domova v osmnácti letech 63 tisíc korun – naspořených z různých dávek, na které měl nárok. Vypráví, že dva dny chodil po bankách a celou částku vyměnil za padesátikoruny, „aby toho byl plnej kufr“, a vyrazil za rodiči:

Protože jsem se fakt těšil na ty rodiče, jsem je neviděl, že jim přinesu hodně peněz, abych jim to dal. (...) Přišel jsem domů... no strašný, je mi to úplně trapný říkat, ale klidně to řeknu. My jsme měli na louce svůj vlastní barák. A ten zkrátka vyhořel, tak jsem nevěděl, kde bydlej. Tak jsem šel na obecní úřad a tam kamarádka ze školy. (...) Tak mi dala adresu a šel jsem okolo a nevěřil jsem vlastním očím. Zkrátka asi pětkrát jsem okolo toho baráku prošel a neměl jsem tu odvalu tam jít. Protože před barákem, je mi to úplně... stydím se to říct. Co se dá dělat. Hromada smetí. Tam kočárek... nechci mluvit ani. V oknech plachty... natož igelitáky, tam úplně okno nebylo. Z druhý strany hromada bordelu, vzadu hromada bordelu, akorát z boku nebylo nic, protože tam sousedí měli plot. Tak já asi pětkrát okolo toho baráku dokola... nevěřil jsem tomu, že tam bydlej ty rodiče moje. Protože my jsme měli krásnej baráček. A teď vyšla nějaká cikánka a říká cikánsky – a cikánsky jsem nezapomněl, i když... nezapomněl. Tak na mojí mámu, volala její jméno a říká: „Tvůj syn je tady!“

A teď vyšli... Ale banda cikánů vyšla ven. A já jsem je neznal. Znal jsem akorát mámu. A teď takhle rozčuchaný vlasy, peří v tom... Tepláky... Ale špinavý, jak třeba vařila, tak od mouky... A já jsem nevěděl, jestli mám utýct, nevěděl jsem, co mám dělat zkrátka. A maminka byla doma. Měla ochrnutou nohu a ruku, takže nemohla chodit. A vybelhala se ven, teď začala brečet a řekla mi: „Konečně jsi doma.“ A já byl ve vojenský uniformě. Šel jsem dovnitř, vyndal jsem si kapesník, dal jsem si na židli ten kapesník a sedl jsem si. A máma zrovna zatápěla. Tam bylo kouře v tý místnosti... plno kouře. Tak já nejlíp... napáchne to, jo. Tak jsem nevěděl, co mám dělat. Nemůžu říct mámě... ponížít mámu, víš jak. Bylo mi to strašně trapný ponížít mámu. Tak jsem vytáhl ty peníze, říkám: „Mami, tady máš ty peníze,“ a šel jsem ven. A táta... to bylo před půl třetí. Přišel táta. „Ahóje.“ Žádný nějaký objetí, pusa nebo něco. „Ahóje, jak dlouho tady

budeš?“ – „Já nevím, chvíli. Tam jsou peníze.“ Prvního, co bylo, šel tam, vzal peníze, šel do hospody. Říkám: „Tak, to jste to vyřešili...“ Vzal jsem ty peníze, vzal jsem taxíka, vzal jsem mámu do města na nádraží, tam byla koupelna, tak jsem nechal mámu tam vykoupat. Tý ženský jsem dal pět set korun. (...) Dal jsem jí pět set korun, říkám: „Umejte jí!“, vzal jsem ten taxík, jel jsem do města, koupil jsem jí oblečení a říkám: „Mami, já ti koupím barák.“ Šel jsem tam a koupil barák za třináct tisíc. Se zařízením, všechno... (...) Bráchovi jsem dal peníze, koupil si taky barák, a ségře jsem dal peníze. Ta si koupila barák, ten má dodneška. A odjel jsem. A pak už se mi tam vůbec nechtělo. Přišel jsem tam asi po deseti letech a zas nikdo nic neměl. Shořelo to... Táta už byl starej, brečel jenom, říkám: „Tati, já ti na pohřeb nepůjdu.“ – „Proč?“ – „Protože jsi nás nechal v dětském domově.“ Brácha Petr, zemřela mu manželka, zůstalo mu devět dětí a ani jedno nedal do domova! (...) Devět dětí mu zůstalo a byly malinký! O všechny se postaral, pak umřel. Táta ne²⁴⁸.

---

²⁴⁸ Rozhovor s narátorem K (v DD vyrůstal od konce 60. let po 80. léta) vedla Julie Kochová, 2018.

Závěr

Ústavní péči prošly od února 1948 až do revoluce desítky tisíc dětí. Československo, za dobu první republiky upřednostňující náhradní rodinnou péči a menší pobytová zařízení, obrátilo po vzoru Sovětského svazu směr ke kolektivní péči. Zkraje období zrušilo pěstounskou péči a začalo masivně rozvíjet počty lůžek v ústavech. Preferovány byly domovy s vyšší kapacitou o desítkách dětí, kterým se věnovalo minimum vychovatelů. Děti byly z rodin odebírány i bez závažných důvodů ohrožujících bezpečnost dítěte, důvodem byly špatná sociální situace rodiny, zaměstnání rodičů nebo jakákoliv nepohodlnost rodiny vůči představám státu – funkcí ústavů bylo tyto děti převychovat a vštípit jim vztah k lidově demokratickému zřízení. Jen v minimech případů se děti do zařízení dostávaly kvůli nezájmu nebo úmrtí rodičů. Rodinný zákon č. 265/1949 Sb. učinil rovnítko mezi „nejlepším zájmem dítěte“ a „nejlepším zájmem společnosti“.

Historický kontext jsem shrnula v první kapitole. Důležitým pro jeho sestavení byly archivní materiály jednotlivých ministerstev, krajských a okresních národních výborů a dalších institucí shromážděných v Národním archivu a legislativní úpravy. Sekundární literatura k tématu je doposud nedostatečná; neexistuje žádná publikace, která by se dějinám ústavní péče věnovala komplexně, chybí prameny vztahující se ke každodennímu životu v ústavu nebo se autoři věnují v naprosté většině jen období 40. a 50. let, opomíjejí vývoj za normalizace a vycházejí ze stejných pramenů. Chybí také přehled statistických údajů, které jsem se alespoň z malé části pokusila doplnit primárními zdroji. Obecně je však výzkum ústavní péče v Československu výzvou dalším badatelům do budoucna. Význam má o to větší, že některé principy zavedené do praxe po únoru 1948 navzdory opačné předválečné tradici přetrvávají dodnes. Příkladem je například rozdělení kompetencí mezi tři ministerstva, kdy tento ze Sovětského svazu přejatý model uplatňuje Česká republika jako jedna z posledních čtyř zemí Evropské unie²⁴⁹. Také současné důvodové zprávy prosazovaných zákonů v základních obrysech kopírují historický apel už ze 60. let, kdy byl systém ve světle výzkumů zaměřených na deprivaci dítěte v ústavním zařízení přehodnocován. Stejně jako dnes upozorňovaly některé odpovědné nebo nestátní instituce, že se diskuse zaměřuje jen na kvalitu systému ústavní péče, ale opomíjí příčiny

---

²⁴⁹ Podnět Výboru pro práva dítěte Rady vlády ČR pro lidská práva ke sjednocení služeb pro ohrožené děti a k úpravě podmínek pro poskytování pobytových služeb těmto dětem, 2016.

umístování dětí ve veřejné péči a neřeší chybějící preventivní a podpůrné služby pro biologické rodiny²⁵⁰.

Pro interpretační část jsem realizovala 24 rozhovorů s celkem třinácti narátory a nalézt je bylo velmi složité. Ze všech kontaktů, k nimž jsem se dostala přes sociální sítě, známé nebo ředitele dnešních ústavů, 60 % oslovených rozhovor odmítlo. Taková zkušenost naznačuje, že se jedná o velmi citlivé a kontroverzní téma a také že vybraný vzorek je se svou ochotou realizovat rozhovor specifický – ochota mluvit a vzpomínat se pochopitelně projevuje spíše u těch, kteří jako vychovatelé byli oblíbení a práci „dělali srdcem“. V případě oslovených, kteří v zařízení vyrůstali jako děti, pak žádost o rozhovor přijali také spíše ti, kteří na dětství vzpomínají spíše pozitivně nebo se těžkým dětstvím dokázali v různé míře vyrovnat. Většina z této skupiny narátorů navíc patřila k dětem výjimečně úspěšným ve škole nebo volnočasových aktivitách a k dětem oblíbeným u vychovatelů. Chodila například k vychovatelům domů, jezdila s jejich rodinou na výlety, dostávala od nich dárky a podobně. Další rozšíření orálně historického výzkumu se proto nabízí v práci s bývalými vychovateli a dětmi, kteří stáli na druhé straně. Stejně tak může být další možností zúžení výzkumu podle jednotlivých typů zařízení – do své práce jsem zahrнула narátory se zkušenostmi z dětských domovů, dětských domovů pro děti předškolního věku (blíže se v jednom případě kojeneckému ústavu), diagnostických ústavů i výchovného ústavu. Jako samostatné téma se pak nabízí náhradní péče o děti s postižením jako o obzvláště zranitelné; zajímavé by bylo téma v kontextu historického přístupu společnosti k lidem se zdravotním znevýhodněním vůbec. Diferenciovat nynější narátory by pak bylo vhodné také podle časového úseku, kdy v ústavu vyrůstali nebo pracovali, a ukázat tak proměny nebo naopak stálost péče v průběhu času. O poznání složitější, ale nesporně přínosné by bylo zařazení více narátorů, kteří dnes s domovem nejsou nijak v kontaktu.

U výzkumných okruhů jsem se zaměřila na každodennost života v ústavu – jak probíhal běžný den, jaké byly vztahy mezi dětmi a vychovateli, jak probíhal kontakt s biologickou rodinou, jak se žilo v domovech romským dětem, zda a jak se promítala do chodu ústavu komunistická ideologie, jaké bylo materiální zázemí nebo jaká v domově fungovala pravidla a co se dělo při jejich porušení. Obsah dával těmto okruhům soubor různých otázek a kombinace zpravidla více částí vyprávění. Záměrem bylo nechávat narátorům co největší prostor a interpretaci dělit ne

---

²⁵⁰ Rezoluce Národního sdružení dětských domovů v ČSSR, 18. 7. 1968, č. 24/236/68-I2. Srov. Podnět Výboru pro práva dítěte Rady vlády ČR pro lidská práva ke sjednocení služeb pro ohrožené děti a k úpravě podmínek pro poskytování pobytových služeb těmto dětem, 2016.

rigidně podle jednotlivých otázek, z nichž některé by mohly být pro narátory příliš abstraktní, ale hledat významy napříč rozhovorem. Například téma individuality dítěte v kolektivu dětského domova se objevovalo v odpovědích na otázky ohledně informací o jednotlivých dětech, které měli vychovatelé k dispozici, prostoru mluvit s dětmi o samotě, možnosti zvolit si školu nebo volnočasovou aktivitu či u oslav narozenin. Na přímou otázku, do jaké míry byl dáván prostor jedinečnosti dětí, odpovědělo minimum narátorů. Témat se ve vyprávěních objevilo velké množství, vybrána nakonec byla především ta, která se opakovala nejčastěji, dále témata, na nichž se narátoři shodovali, nebo se naopak jejich odpovědi výrazněji lišily.

Ústavy byly očima narátorů uzavřeným světem, kterému kdokoliv zvenčí – tedy i já – může jen těžko porozumět. Bývalí vychovatelé i děti se shodovali, že popsat skutečný život zařízení je velmi obtížné, podle některých dokonce nemožné, a totéž vyplývalo i z průběhu rozhovorů, kdy druhé setkání otevřelo několikrát zcela novou perspektivu. Uzavřenost ústavů byla nejen symbolická, ale promítala se i v praktickém uspořádání a denním chodu. Domovy byly mnohdy zřizovány v zabavených církevních budovách, zámcích nebo vilách nacházejících se na okraji obce, na samotě či v uzavřeném areálu. Děti z větších ústavů i z řady menších pak trávily odpoledne a volný čas zpravidla v ústavu, oklopeny především ostatními dětmi z domova a s minimem kontaktu s vrstevníky mimo domov; například do školy chodila většina dětí také hromadně, samy ve třídě byly poprvé až na střední škole nebo vůbec. Jen malá část z dětí také byla v pravidelném kontaktu s biologickou rodinou, velmi málo jezdily mimo domov na víkendy, svátky nebo prázdniny. Denní režim jim pak plánovali vychovatelé. Odstíněna byla většina dětí, o nichž narátoři mluvili, také od nákupů nebo jakéhokoliv jiného zařizování. Stejně tak se nedostávaly ke všem domácím pracím, například vaření zajišťovaly dominantně kuchařky, a pokud se vůbec děti s přípravou jídla setkaly, bylo tomu tak spíše jen v menších domovech a o předem daných příležitostech, například o víkendových večeřích. Také s ohledem na to vzpomínají téměř všichni narátoři na nedostatečnou přípravu na budoucí samostatný život. Tuto přípravu ale chápou především v praktické rovině – vyřešit bydlení, práci, finance. Mimo oblast zájmu zůstávaly schopnosti dětí postarat se o sebe, získat stabilitu, vybudovat si síť vztahů, které okolo rodiny vznikají přirozeně. Pro narátory z řad dětí bylo důležité „někam patřit“, současně však většina z nich neměla kam.

Narátoři jsou jednotní ve zkušenosti, že kontakt s biologickou rodinou byl u dětí podporován minimálně. U bývalých vychovatelů tento přístup vycházel z přesvědčení, že umístění do zařízení ochránilo dítě před patologickým prostředím rodiny a dalo mu možnosti, které by jinak

nezískalo. S druhým odůvodněním se shodují také narátoři z řad dětí, kteří jsou hrdí na to, co se jim v životě podařilo, a je skutečně pravděpodobné, že by měli ve své rodině daleko nižší šance získat například vzdělání. S jednou výjimkou vnímali narátoři své umístění do domova jako pozitivní, zároveň však zmiňovali, že neschopnost uchytit se v dospělém životě se objevovala u větší části dětí. Někteří z bývalých vychovatelů si tuto skutečnost uvědomovali a svou roli chápali v práci s dětmi v čase a prostoru, jaký dostali vymezený sociálním odborem. Navzdory „neúspěšnosti“ většiny dětí viděli všichni z bývalých vychovatelů ve své práci velký smysl. Této interpretaci nahrává také tehdy chybějící práce s biologickou rodinou před i po odebrání dítěte. Širší reflexe vztahu se svou rodinou stejně jako vlastní život po opuštění ústavu jsou dalším možným rozšířením výzkumu, předkládaná práce se těchto velkých témat dotkla minimálně. Pro popsání dospělého soukromého a pracovního života narátorů doporučuji také hlubší vzájemnou důvěru a více času pro rozhovory. Útržky stávajících rozhovorů totiž napovídají, že u většiny narátorů byly raná i pozdější dospělost těžkým obdobím.

Většina z oslovených bývalých vychovatelů se snažila dětem přiblížit a uvědomovala si, že jsou pro ně jedinými přítomnými dospělými. Přes snahu o vybudování vztahu a poskytnutí opory dětem se však vybudovat důvěrný a trvalý vztah podařilo jen u naprostého minima dětí, zpravidla u těch, s nimiž vychovatelé překračovali své běžné kompetence – například si děti brali domů. Z vyprávění vyplývá, že obecně chod zařízení a pravidla v něm budování dobrých vzájemných vztahů neumožňovaly. V základní rovině šlo o principy jakékoliv institucionální péče, nezávislé na době. V ústavech se střídají jednotlivé směny, po zaměstnancích je vyžadována profesionalita (s ohledem na níž se vychovatelé nechovají přirozeně), vychovatelé v domově na rozdíl od dětí nebydlí, platí v nich jasná pravidla, vychovatelé stejně jako jiní zaměstnanci mění své pracoviště, na jednoho vychovatele zpravidla připadá více dětí, než je běžné v rodině. Další principy oddalující od sebe děti a vychovatele pak určovala doba nebo interní postupy a situace jednotlivých ústavů. Domovy měly velmi vysokou kapacitu, někteří zaměstnanci pracovali v domově proto, že jinou práci z politických důvodů získat nemohli, ve většině domovů platilo pravidlo vykání vychovatelům a soudružské oslovení, denní řád neposkytoval prostor pro individuální rozhovory nebo domovy nevyužívaly odbornou psychologickou a další pomoc, a tak vychovatelé často nevěděli, jak dětem poskytnout potřebnou podporu a přiblížit se jim. Vyprávění obou skupin narátorů ukazuje, že mezi přístupem jednotlivých vychovatelů byly zásadní rozdíly a mezi dětmi a vychovateli panoval obecně tak velký odstup, že bylo obtížné nebo nemožné překonat i vychovateli, kteří se o to aktivně snažili. Principy institucionální péče se promítaly i do vzájemného vztahu mezi dětmi,

kteřé byly řůzně pevné, nikomu z narátorů však nevydržely do dospělého řivota, nejvříce představovaly jen velmi řídský kontakt.

Principům institucionální výchovy se děti musely přizpůsobit, větřina z narátorů-dětí však na tento fakt nevzpomíná nijak úkorně. Pravidla podle nich nebyla nijak výjimečná, stejně tak běžnou podobu měly ve vyprávění narátorů tresty. Vychovatelé vysvětľují, že pravidla a řád byly důležitě s ohledem na to, že děti přicházely z rodin, v nichž měly velkou volnost, a úlohou ústavu bylo právě vštípit jim řád. Pevný denní režim byl nutný také z ryze praktického důvodu – nebylo bez něj možné organizovat okolo patnácti dětí, které na jednoho vychovatele ve skupině připadaly. Jasně stanovená pravidla a řád pomáhaly k větří samostatnosti dětí, a to včetně těch nejmenřích. Dvě bývalé vychovatelky z dětských domovů pro předřkolní děti vzpomínají na samostatnost dětí až s hrdostí, dvouleté a třileté děti se uměly samy najíst či obléct. Větří děti pak potřebovaly pomoc dospělých v běžných činnostech zcela minimálně, současně se však pohybovaly pouze v mantinelech nastavených ústavem. Organizace času, pravidla i tresty přicházely vždy zvnějšku a platily pro celý domov. Přestože tedy v zařízení byly děti chápány jako samostatné, v běžném řivotě po opuřtění ústavu právě i z důvodu nesamostatnosti selhávaly.

Pevnou součástí dne byl čas vyhrazený na přípravu do řkoly; studium bylo podle narátorů skutečně jednou z prioritních úkolů ústavů. Děti věnovaly mimořkolní přípravě nejméně hodinu a půl denně, pravidelně jim byly kontrolovány řákovské knížky a byly postihovány za řpatné známky. Současně se však také zde projevoval chybějící individuální a respektující přístup, kdy například příprava do řkoly probíhala společně ve velké skupině dětí, a tak nebyla příliš efektivní. Stejně tak se v některých zařizeních přístupovalo k výběru řkoly – velká část dětí chodila do zvlářtních řkol, přestože je málo pravděpodobné, že by inteligencí na běžnou řkolu nestačily. Obecně patřili řáci z dětského domova k podřůměru. Po základní řkole trvala větřina ústavů na tom, aby dítě ve studiu pokračovalo, naprostá větřina dospívajících ale mířila na učňovské obory, a to obecně i ze zvyklosti ústavu, kdy se s jiným typem řkoly často vůbec nepočítalo.

Ve vzděľání stejně jako ve vztazích, koničcích a celém směřování mohl děti významně ovlivnit i jediný vychovatel. Pokud se do zařizení dostal schopný vychovatel a některé z dětí si oblíbil, podmínky dítěte se výrazně zlepřily. Například jeden z narátorů namísto učňovského oboru pokračoval díky podpoře vychovatele na střední a následně vysokou řkolu; jiná narátorka

získala příležitost navštěvovat jednu z tet často doma, a vidět tak chod běžné rodiny. Význam měl intenzivnější vztah s některým z vychovatelů pro sebedůvěru dítěte a jeho všeobecný rozvoj. Vzhledem k poměru dětí a vychovatelů v tehdejších domovech je pravděpodobné, že „svého“ vychovatele měla jen malá část dětí. Podle narátorů z řad vychovatelů záleželo na osobních sympatiích. Snadno si bylo možné oblíbit chytré a sociálně zdatné děti, zároveň ale několik narátorek popisovalo jako oblíbené děti, které naopak patřily k outsiderům. Význam zde mohla opět hrát „ochranitelská“ role, v jaké se vychovatelé viděli.

Děti i vychovatelé se ve vzpomínkách shodují, že pro oblíbenost vychovatele bylo klíčové, zda měl o děti opravdový zájem. Děti oceňovaly dále férovost a předvídatelnost, vychovatelé pak autoritu a psychickou odolnost. Shodují se, že práce byla pro ně i jejich kolegy velmi náročná, a to psychicky i časově. Zaměstnání v domově narátorům často zasahovalo do soukromí, ovlivňovalo silně jejich rodinu a zaměstnávalo je mentálně i mimo pracovní dobu. Oslovení narátoři se také odvádět lepší práci, než po nich byla vyžadována, na příkladu kolegů ale popisovali, že v zařízení mohli pracovat i ti, kteří velký vztah k dětem neměli, používali dnes nepřijatelné výchovné metody nebo do práce chodili s nechutí a jen z povinnosti.

Většinu z negativních zážitků nebo aspektů špatně nastaveného systému popisovali narátoři nepřímo. Bývalí vychovatelé málokdy mluvili o svém selhání, špatné příklady se vždy týkaly jejich kolegů. Kritiku mířili také na vedení, které bylo velmi vágně kontrolováno²⁵¹. Stejně tak děti neukazovaly své negativní emoce – pokud mluvili například o stýskání, popisovaly ho u jiných dětí nebo přecházely do třetí osoby a formulovaly svou zkušenost jako obecně platné tvrzení („dítě to tak nevnímá“). I tak ale byla zmiňována negativa jen okrajově v rámci odpovědí na jiné otázky nebo o nich narátoři mluvili až při bližším a konkrétnějším dotazování. První odpověď byla v naprosté většině pozitivní nebo neutrální, a odpovědi tak korespondovaly s vykreslovanou představou dětského domova jako dobré životní šance.

Takové odpovědi narátorů mohly být formovány také užíváním obranných mechanismů, které jsem představovala v úvodu práce. Dětství narátorů nebylo idylické, naopak se v biologické rodině i v ústavu potýkali s mnoha zátěžovými situacemi. Skutečnost, že o nich sami od sebe mluví minimálně, může být důsledkem právě využití obranných mechanismů. K přirozeně využívaným nástrojům patří například vytěsnění nebo snaha vykreslovat sebe samotné jako

---

²⁵¹ Právě kontrola systému by mohla být dalším rozšířením práce.

silné osobnosti mající situaci za všech okolností pod kontrolou. Narátoři si v rozhovorech „nedovolili“ přiznat negativní emoce a nepříjemné situace, přestože je prožívali jako děti a jejich životy významně ovlivňovali dospělí, na jejichž rozhodnutí mnohdy neměli žádný vliv. Naopak tito narátoři zdůrazňovali, že měli situaci pevně pod kontrolou a přímo ji řídili, nepřihlíželi k vlastním prožitým traumatům, ke své dětské zranitelnosti před vychovateli s velkou mocí ani k jejich závazku profesionality. Tato strategie může být způsobem, jak se s negativními zážitky z dětství vyrovnat a uchránit si ve vzpomínkách dětství jako šťastně prožitý čas. Stejně tak pro vychovatele nemůže být snadné nahlédnout kriticky systém, v jehož středu se větší či menší část své profesní kariéry nacházeli, byli v něm hluboce osobně ponoření a chápali svou roli jako záchranu dětí.

Za důležité považuji podtrhnout, že zásadní podmínky byly podle vyprávění narátorů i podle analýzy historických pramenů nastavovány zvenčí. Stát se po vzoru Sovětského svazu povýšil nad rodinu a sám sebe ustanovil nejkompentnější v péči o děti. Pro tento nový směr však nikdy nedokázal zajistit potřebné podmínky. Umožnil naopak vznik živelného, nekontrolovaného a nekontrolovatelného systému, v němž docházelo k masivnímu porušování práv dětí.

O to více z rozhovorů vyčnívá snaha oslovených vychovatelů a síla dětských narátorů hledat uprostřed tohoto zvráceného systému „lidštější“ cestu. Jejich přístup chci vyzdvihnout. Velmi bych si přála, aby se závěry mé práce necítily dotčeni. Skutečně – desítky tisíc dětí vystavených hranicím ústavní péče nebyly selháním jednotlivců, ale selháním celého státního systému.

Použité zdroje

Literatura

ALT, Herschel a Edith ALT. *Russia's Children: A First Report On Child Welfare In The Soviet Union*. Whitefish: Literary Licensing, 1959.

AVIERZER, Ora, Gary RESNICK and Motti Gini. School competence in young adolescence: Links to early attachment relationships beyond concurrent selfperceived competence and representations of relationships. In *International Journal of Behavioral Development*, Volume 26, Issue 1, 2002, p. 397–409.

BOWLBY, John. The nature of the child's tie to his mother. *International Journal of Psychoanalysis*, vol. 39, 1958.

BUBLEOVÁ, Věduna. Historický vývoj péče o opuštěné děti. In: *Náhradní rodinná péče*, ročník 3, číslo 1, 2000, s. 46-51.

COZOLINO, Louis. *The neuroscience of human relationships: Attachment and the developing social brain*. New York: W. W. Norton & Company, 2014.

DOUGLAS, Jack. *Investigative social research: individual and team field research*. Library of Social Research. Volume 29. Beverly Hills: Sage Publications, 1976.

DUNOVSKÝ, Jiří. *Postavení dítěte ve společnosti se zřetelem k sociálnímu osíření*, Praha, 1970.

ERIKSON, Erik. *Identität und Lebenszyklus*. Frankfurt nad Mohanem, 1966.

FREUD, Anna. *Já a obranné mechanismy*. Praha: Portál, 1999.

GOLDFARB, William. Psychological Privation In Infancy And Subsequent Adjustment. In: *American Journal of Orthopsychiatry*. Volume 15, Issue 2, April 1945, p. 247-255.

GRELE, Ronald J. *Envelopes of Sound: The Art of Oral History*. Chicago: Precedent, 1985.

GUEGUEN, Catherine. *Cesta ke šťastnému dětství: Empatická výchova ve světle nejnovějších poznatků o mozku a emocionálním vývoji dítěte*. Praha: Rybka Publishers, 2014.

HARWIN, Judith. Child Protection Legislation As An Instrument Of Soviet Child Care Policy and Practice. In: *International Journal of Law, Policy and the Family*, Volume 3, Issue 1, April 1989, p. 58–71.

HENSCHER, Frank. BOWLBY, John. The nature of the child's tie to his mother. *International Journal of Psychoanalysis*, Volume 39, 1958.

- HENSCHER, Frank. A Project of Social Engineering. Childhood-Experts and the "Child-Question" in Socialist Czechoslovakia. In: Acta Historica Universitatis Silesianae Opaviensis Volume 9, 2016, p. 43-158.
- HILGARD, Ernest R. Úvod do psychologie. New York: Harcourt, Brace & World, 1962
- HLAVÁČKOVÁ, Iva. Vzdělávání Romů na území bývalého Československa od roku 1945 po současnost. Praha, 2009. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Filosofická fakulta.
- HUGHES, Daniel A. Building the Bonds of Attachment: Awakening Love in Deeply Troubled Children. Lanham: Jason Aronson, 1998.
- ISPA, Jean. Child Care in Russia: In Transition. South Hadley: Bergin & Garvey, 1994.
- KERN, Hans, et al. Přehled psychologie. Praha: Portál, 1999.
- KNAPÍK, Jiří a kol. Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech Opava: Slezská univerzita, 2014.
- LANGMEIER, Josef a Zdeněk MATĚJČEK. Psychická deprivace v dětství. Praha: Státní zemědělské nakladatelství, 1963.
- LANGMEIER, Josef, Jaroslav KOCH a Zdeněk MATĚJČEK. Návrh nového systému péče o dítě vychovávané mimo vlastní rodinu. 1965.
- LAUSTER, Peter. Nenechte si nic líbit. Praha: Knižní klub, 1994.
- MATOUŠEK, Oldřich a kol. Základy sociální práce. Praha: Portál, 2001.
- MATOUŠEK, Oldřich. Ústavní péče. Praha: Portál, 1999.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. Romové v českých zemích v letech 1945-1989. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, 2004.
- PERKS, Robert and Alistair THOMPSON. The Oral History Reader. Abingdon-on-Thames: Routledge, 1998.
- PRIEL, Beatriz; BESSER Avi; WANIEL Ariela; KUPERMINC Gabriel. Interpersonal and intrapersonal processes in the formation of maternal representations in middlechildhood: review, new findings and future directions. The Israel Journal of Psychiatry and related sciences, Volume 44, Issue 4, 2007.
- ROECKER, Carolyn E., Eric F. DUBOW and Deidre DONALDSON. Cross-Situational Patterns in Children's Coping With observed Interpersonal Conflict. In: Journal of Clinical Child Psychology, Volume 25, Issur 3, 1996, p. 288-299.
- SMOLÍKOVÁ, Veronika. Tradice pěstounské péče v českých zemích. Ostrava: KEY Publishing, 2014.

SPITZ, René. Hospitalism: An inquiry into the genesis of psychiatric conditions in early childhood. In: *The Psychoanalytic Study of the Child*, 1, 1945, p. 53–74.

SUK, Jaroslav. Soudruzi a soudružky. In: *Paměť a dějiny*, číslo 2, 2009, s. 119-120.

ŠEBOVÁ, Tereza. "Škola Míru" v Květušíně 1950-1954 (a její pokračování na Dobré Vodě u Prachatic) - kritická reflexe v historickém kontextu 50. let. Praha, 2009. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Filosofická fakulta. Vedoucí práce Jan Červenka.

VANĚK, Miroslav a Pavel MÜCKE. Třetí strana trojúhelníku. Praha: Karolinum, 2015.

VEČEŘA, Miloš. Základy sociologie práva. Brno: Masarykova univerzita, 1996.

YOW, Valerie. *Recording Oral History: A Guide for the Humanities and Social Science*. Rowman Altamira, 2005.

Archivní zdroje

Dětské domovy v zemích českých, stav ke dni 31. 7. 1950.

Dětské domovy; Statistické údaje o dětských domovech k 31. 11. 1972.

Jiří Baštář – nedostatečná péče o děti v dětském domově v Dobřichovicích. Ministerstvo práce a sociálních věcí ČSR, 1972. Č. IV/2-8869.

Krajský národní výbor, Prohlídka dětských domovů v Holicích, Poličce a Čáslavi, 26. 4. 1950.

Ministerstvo školství, Dětské domovy, stav k 1. 2. 1973.

Ministerstvo školství, Rozbor statistických dat o dětských domovech podle stavu k 30. 11. 1967.

Ministerstvo školství, Směrnice o zřizování, organizaci a výchově vzdělávací činnosti dětských domovů – rozeslání do vnitřního připomínkového řízení, 4. 3. 1968, č. 9163/68.

Ministerstvo školství Středočeskému krajskému národnímu výboru, 8. 8. 1969, č. j. 24977/69-72.

Ministerstvo školství, věd a umění, Péče o děti propuštěné z DD po skončení školní docházky – pozvání na poradu, 17. 4. 1953.

Ministerstvo zdravotnictví ČSR, Zdravotnická ročenka, 1986.

Návrh na reorganizaci zachytných dětských domovů a domovů pro děti obtížně vychovatelné – porada s KNV, 1. 3. 1952.

Organisační a výchovné otázky dětských domovů, referát na poradě zástupců KNV o dětských domovech, 7. 3. 1952.

Organizační směrnice pro dětské domovy, Ministerstvo školství, 1972.

Program pro výstavbu dětských domovů. Ministerstvo ochrany práce a sociální péče, 1948, č. P-I 1800-2/2.

Přehled o nárůstu či úbytku v síti a kapacitách školských zařízení pro výkon ústavní výchovy a ochranné výchovy do roku 1986 v ČSR. Český statistický úřad, 1986.

Referát na poradě zástupců KNV o dětských domovech dne 27. března 1952; Organizační a výchovné otázky dětských domovů.

Rezoluce Národního sdružení dětských domovů v ČSSR, 18. 7. 1968, č. 24/236/68-I2.

Rozbor příčin nedostatků v práci dětských domovů, č. 1574-56/1, 15. 3. 1957.

Situace v dětských domovech. Předseda vlády ČSSR Ministerstvu školství a kultury, 3. 12. 1965, č. SM 3267/65.

Směrnice pro zřizování a provoz dětských domovů pro děti předškolního věku Ministerstva péče a sociální práce, 22. 8. 1950.

Směrnice o zřizování, organizaci a výchově vzdělávací činnosti dětských domovů – rozeslání do vnitřního připomínkového řízení, 4. 3. 1968, č. 9163/68.

Středočeský krajský národní výbor Ministerstvu školství, 3. 9. 1969, č. 5174/69.

Usnesení vlády ČSR č. 67/75 ke zvýšení účinnosti ochrany mládeže před protispolečenskou činností v ČSR.

Ústřední národní výbor hl. m. Prahy, Ref. práce a soc. péče, ústavní odbor, Umístování dětí do DD. Nedostatek volných míst, 9. 4. 1951.

Vyhláška č. 124/1967.

Vyhláška ministra pracovních sil č. 316/1951 Ú. 1. 1.

Vyžádání podkladů pro rozpočet na dětské domovy. 24 591/69, 15. 8. 1969.

Vzorový domácí řád dětského domova, Ministerstvo sociální péče, 22. 3. 1951, č. VI-1067/61-51.

Zdravotnická ročenka ČSR 1969.

Zpráva o současném stavu zabezpečování kapacit výchovných ústavů pro děti a mládež v ČSR, 1987. Č. 8313.

Zpráva o současném stavu zabezpečování kapacit výchovných ústavů pro děti a mládež v ČSR, 1987. Č. 8313.

Zpráva o současném stavu zabezpečování kapacit výchovných ústavů pro děti a mládež v ČSR, 1987. Č. 8313.

Zpráva o trestné činnosti mládeže v letech 1976–1980.

Zpráva ředitelství Zemského nalezince z roku 1937.

Zveřejnění bývalých řeholních dětských domovů, povolení výjimek, 6. 10. 1950.

Zákony

Zákon č. 76/1978 Sb.

Zákon č. 48/1947 Sb.

Zákon č. 265/1949 Sb.

Zákon č. 265/1949 Sb.

Zákon č. 69/1952 Sb.

Zákoně č. 94/1963 Sb.

Rozhovory

Rozhovor s narátorem A (vychovatelcem ve výchovném ústavu od poloviny 60. let do revoluce) vedla Julie Kochová, 2018.

Rozhovor s narátorkou B (vychovatelkou v DD od začátku 80. let dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

Rozhovor s narátorkou C (vychovatelkou v DD od roku 1989 dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

Rozhovor s narátorkou D (vychovatelkou v DD od roku poloviny 60. do začátku 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

Rozhovor s narátorkou E (vychovatelkou v dětském domově v první polovině 80. let) vedla Julie Kochová, 2018.

Rozhovor s narátorkou F (vychovatelkou v DD na přelomu 60. a 70. let) vedla Julie Kochová, 2017.

Rozhovor s narátorkou G (vychovatelkou v DD od začátku 70. let dodnes) vedla Julie Kochová, 2018.

Rozhovor s narátorem H (v DD vyrůstal od poloviny 70. let) vedla Julie Kochová, 2018.

Rozhovor s narátorkou I (v DD vyrůstala od poloviny 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

Rozhovor s narátorem J (v DD vyrůstal od začátku 80. let přes přelom tisíciletí) vedla Julie Kochová, 2018.

Rozhovor s narátorem K (v DD vyrůstal od konce 60. let po 80. léta) vedla Julie Kochová, 2018.

Rozhovor s narátorem L (v dětském domově od konce 60. let po 80. léta) vedla Julie Kochová, 2018.

Rozhovor s narátorkou M (v DD vyrůstala dva roky v polovině 80. let) vedla Julie Kochová, 2018.

Ostatní

Hodnocení systému péče o ohrožené děti. Ministerstvo vnitra 2007.

Podnět Výboru pro práva dítěte Rady vlády ČR pro lidská práva ke sjednocení služeb pro ohrožené děti a k úpravě podmínek pro poskytování pobytových služeb těmto dětem, 2016. ČSÚ. Úroveň vzdělání obyvatelstva podle výsledků sčítání lidu. In: Lidé a společnost, ročník 2014. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20536250/17023214.pdf/7545a15a-8565-458b-b4e3-e8bf43255b12?version=1.1>

Výroční zpráva ČŠI 2015/2016. Praha, 2016. Dostupné z:

http://www.csicr.cz/html/VZCSI2015_2016/html5/index.html?&locale=CSY